

POTOMCI IMPÉRIA - RUSOVÉ NA BALTU

Kalle Kniivilä

IDOJ DE LA IMPERIO

La rusoj en Baltio ISBN 9781595693198

www.librejo.com

© Kalle Kniivilä kaj Mondial Now York, 2016

překlad Jindřiška Drahotová

ÚVOD

Kalle Kniivilä je novinář deníku Sydsvenska Dagbladet ve městě Lund ve Švédsku. V Nitře, kde se konal 101. Světový kongres jsem našla jeho tři knihy v esperantu: *Homoj de Putin* (Putinovi lidé) 2014, druhé vydání v roce 2016 ISBN 978 9077066 52 2, D/2014/2924/3, Flandra Esperanto-Ligo Frankrijklele 140, BE-2000 Antverpeno, eldonoj@fel.esperanto.be, 2016 FEL, Antverpeno a *Krimeo estas nia* (Krym je náš) v roce 2015 ISBN 97815956929448 www.librejo.com vydavatelství MONDIAL Nov-Jorko. Třetí kniha *Idoj de la imperio* (Potomci imperia) vyšla 2016, ISBN 9781595693198 www.librejo.com vydavatelství MONDIAL Nov-Jorko. Pojednává se v ní o současném stavu v Estonsku, Lotyšsku a v Litvě.

Kalle Kniivilä ve svých knihách rozmlouvá s lidmi rozdílných názorů, nesoudí je, nedémonizuje. Uvádí doslovná vyjádření lidí všech společenských vrstev, popisuje své dojmy a postřehy

Kalle Kniivilä píše o sobě:

Narodil jsem se v roce 1965 ve východním Finsku, ale již v roce 1987 jsem se poprvé přestěhoval do města Lund v jižním Švédsku, blízko Kodaně. Může za to moje švédská manželka Maria Sandelin. Ale před tím než jsme tady koupili dům a usadili se, bydlili jsme v Moskvě, kde jsem pracoval jako korespondent finského časopisu *Kansan Uultiset* 1991-1992. Pak jsme se vrátili do Lund, potom jsme začali bydlet ve Vaasa v západním Finsku. Tam jsem byl od roku 1994 místním redaktorem stejného časopisu, ale lákalo nás to stejně do Lund, kam jsme se vrátili v roce 1996. V současnosti pracuje jako novinář v redakci hlavního časopisu *Sydsvenska Dagbladet* v Malmö.

Esperantistou jsem od roku 1982 a s Marií mluvíme esperantsky. Na našeho syna Ville (narození 1995) na naši dceru Alvu (nar. 1998) já mluvím finsky a Marie švédsky. U stolu se snažíme mluvit každý svým jazykem. Takovému způsobu je překvapivě snadno přivyknout po počátečních obtížích.

V esperantském světě jsem se zabýval orgánovým časopisem *TEJO* (*TEJO turmonde*) Mezinárodní esperantská mládežnická organizace - *Tutmonda Esperanto-Junulara Organizo* od roku 1993-1997. Také jsem byl členem kongresového výboru 80. Světového kongresu v Tampere 1995. Od 1998-2001 jsem byl členem výboru UEA (Světová esperantská organizace) a byl jsem odpovědný za informační činnost. Od dubna 2003 jsem redaktorem bulletinu *Libera folio* (Svobodný list).

PROJEKT STOLETÍ

Sovětská jaderná elektrárna se svými vysokými futuristicky zakřivenými červenobíle pruhovanými rourami vypadá jako gigantický cizorodý ohromný dopravní prostředek, který přistál uprostřed jehličnatého lesa vedle největšího litevského jezera. Reaktory podle černobylského vzoru sloužily pro dodávku energie pro severozápadní části sovětského impéria.

Rozhodnutí o projektu století bylo učiněno na vysoké úrovni stranického aparátu v Moskvě. Nikdo se nezeptal, co si myslí obyvatelé Litevské socialistické sovětské republiky. Kromě toho tam skoro nikdo před srpnem 1975 nebydlel, když bylo poklepáno na veliký kámen mezi vysokými borovicemi. Na kameni na těžké kovové desce stálo v litevštině a ruštině: „Zde bude postaveno město pro energetiky jaderné elektrárny“. Tato deska je jednou z mála míst ve městě, kde je ještě možno vidět písmena v azbuce. Většina veřejných nápisů nyní již obsahuje latinku a jsou psány v jediném oficiálním jazyku – litevštině. Ale trvale je zde slyšet hlavně ruštinu mezi panelovými domy ze sovětské éry. Energetici a stavebníci přišli do Sniečka z celého Sovětského svazu. Ruština se stala společným jazykem atomového města a tak to i zůstalo.

Mezi prvními obyvateli města tehdy byla osmnáctiletá Jelena, která vyrostla v Kirgízi v sovětské střední Asii, 4.000 km jihovýchodně od Sniečka.

„Skoro všichni zde byli tenkrát mladí, město rostlo rychle a mělo zvláštního ducha, kladný pocit něčeho nového, co vyrůstá zde v lese vedle jezer,“ vypráví Jelena s odleskem v očích. „Potom se vše rozpadlo.“

V dubnu 1986 vybuchl čtvrtý blok v jaderné elektrárně v Černobyli, asi 600 km jižně od Sniečka. Stovky tun radioaktivního oblaku se pohybovaly na sever a stovky specialistů na nukleární energii byly odtud poslány do centra katastrofy, aby tam zachraňovaly, co se ještě zachránit dalo.

Po pěti letech se rozpadla celá konstrukce Sovětského svazu. Zde na Baltu se nezničilo mnoho při posledních pokusech sovětské strany a vlády zastavit rozpad, ale život v sovětském městě budoucnosti již nikdy nebyl takový jako dříve.

Město původně dostalo jméno podle komunistického vedoucího Atanase Snieško, který získal moc v Litvě v roce 1940 potom, kdy sovětská armáda v souladu s paktem Molotov-Ribbentrop obsadila celý Balt, padly legální vlády a Estonsko, Lotyšsko a Litva byly anektovány. Po válce se Atanas Snieškus vrátil a vládl jako moskevský vazal až do své smrti 22. ledna 1974.

Rok po rozpadu Sovětského svazu jméno krví poznamenaného diktátora bylo vymazáno z mapy samostatné Litvy. Bývalé město budoucnosti se stalo nepříjemnou vzpomínkou na sovětskou éru a bylo přejmenováno na Visaginas. Exponáty v Sniečkusově muzeu v městské knihovně byly zabaleny do beden a odneseny a zmizely beze stopy. Na zdi v nevelké místnosti zůstal původní plán města, utopistický

sen o městě ve tvaru motýla. Utopie se rozpadla, když byla postavena polovina motýla.

Uprostřed města budoucnosti se nyní zvedají ruiny ohromné napůl dokončené cihlové stavby, kde na balkonech, v prázdných oknech a na střeše rostou keře. Stavba se zastavila, když se Sovětský svaz rozpadl.

Když se Litva chtěla po deseti letech přihlásit do Evropské unie, jednou z podmínek bylo, že jaderná elektrárna má být uzavřená. Reaktory podle černobylského modelu bez bezpečnostního hermetického krytu nesplňovaly požadavky EU. Posledního dne roku 2009 byl poslední reaktor vypnut navždy. Velká část obyvatel sovětského atomového města, je ale zde. Osm z deseti mluví doma rusky. A nejsou sami rusky mluvícími lidmi v Litvě. Úhrnem počítáno, rusky mluvících lidí je na Baltu víc než milion. Ale ne všichni jsou Rusové – na to mnozí upozorňují, když je oslovíte na toto téma. Někteří pochopitelně přišli z Ruska, ale mnozí mají kořeny v jiných částech rozpadlého impéria. Prarodiče, kteří byli pronásledováni – a jiní, kteří možná byli pronásledovateli. To už současní lidé nemohou ovlivnit.

Rusové vždy žili na Baltu. Když jsem v létě a na podzim 2015 cestoval po třech baltských zemích, od ruských hranic v Narvě v severovýchodním Estonsku až k hranicím ruské enklávy v Kaliningradě v jihozápadní Litvě, potkával jsem rusky mluvící lidi, kteří mi vyprávěli, že jejich příbuzní vždy žili v těchto místech. Ale více bylo těch, kteří zapustili kořeny při velké migraci v letech 1960-1970, při státní výstavbě těžkého průmyslu v konkrétních baltských republikách, které měly být integrovány do velkého sovětského projektu.

Během desetiletí baltské země byly okupovány Sovětským svazem. Více než sto tisíc obyvatel Estonska, Lotyšska a Litvy bylo vězněno a deportováno na východ v prvních desetiletích sovětské vlády. Pozdější růst rusky hovořících obyvatel byl částí plánů okupační moci, která měla v úmyslu učinit Estonsko, Lotyšsko a Litvu poslušnými kolečky totalitní mašinérie. Ale extrémně málo současných rusky mluvících obyvatel na Baltu má jakoukoliv osobní vinu na těchto událostech. Mladší z nich se narodili a vyrostli v Estonsku, Lotyšsku a Litvě. Starší se sem často přistěhovali za prací – jak se domnívali do jiné části své země. Že by mohli pohlížet na baltské sovětské republiky jako na okupované území, to jim nikdo neřekl. Ve škole je učili, že tři tyto země se svobodně a demokraticky přihlásily do progresivního Sovětského svazu a Sovětský svaz je později osvobodil z nacistické okupace. Přesto je snadné pochopit, že mnozí Estonci, Lotyši a Litevci pokládají rusky mluvící lidi za okupanty a komplice sovětské moci. Vysoká postavení v řídicím aparátu, v bezpečnostních službách a ve velkých státních podnicích byla obsazována podle ukazatelů z Moskvy převážně rusky mluvícími lidmi. Dobrá znalost ruštiny byla nutným předpokladem pro každého, kdo chtěl vyniknout ve společnosti, třebaže by mohl stejně dobře vykonávat svou funkci v místním jazyce – a jen zřídka rusky mluvící pokládali za nutné naučit se estonsky lotyšsky nebo litevsky tam, kde byl počet rusky mluvících velký. Například v Rize, hlavním městě Lotyšska, imigrace z různých částí Sovětského svazu způsobila, že proporce lotyšského obyvatelstva podle oficiálního sčítání lidí v roce 1989 klesly na 36,5 %. Ale nebylo by rozumné

vyjadřovat nespokojenost s tímto stavem, pokud by člověk nechtěl dostat nálepku „měšťáckého nacionalisty“.

Pokud uvážíme pozadí, je snadné pochopit, že neruská část populace po pádu Sovětského svazu dělala vše, aby místní jazyk získal oficiální status, a aby co nejdříve zmizela vnucovaná ruština. Ruština tak ztratila svou oficialitu.

V Estonsku a v Lotyšsku, kde rusky mluvící část obyvatel byla největší, bylo zavedeno striktně kritérium pro občanství u všech, u kterých jejich předci nebydli v zemi před druhou světovou válkou. I nyní, po čtvrt století po rozpadu Sovětského svazu 14 % obyvatel Lotyšska jsou t.z. „neobčané“ - bydlí v Lotyšsku, ale nejsou občany Lotyšské republiky ani jiné země, a nedaří se jim stát se občany Lotyšska a následkem toho například nemohou volit ve volbách nebo zastávat určité funkce. Také v Estonsku mnoho rusky mluvících lidí nezískalo státní občanství.

Střední vrstva není asi nyní srovnatelná se sovětskou realitou, ale mnoho rusky mluvících lidí v době sovětské vlády na Baltu bylo velmi vzdělaných a mělo prestižní postavení v úřadech a ve vedení podniků. Když Sovětský svaz padl, mnoho z nich ztratilo své postavení a následkem toho sociální status. Občanství a dobrá znalost jediného oficiálního jazyka – estonštiny nebo lotyštiny se staly hlavním kritériem pro ty, kteří chtěli dělat dál kariéru v nové správě, zatím co zkušenosti z chodu sovětského aparátu, byly na závalu.

Jiná významná velká skupina rusky mluvících pracovala na nižších postech ve velkých státních podnicích, které jeden po druhém kolabovaly, když se ukázalo, že jejich výrobky nejsou žádané na volném trhu.

První léta po kompletním kolapsu sovětského systému v roce 1991 přinesla těžké časy pro všechny obyvatele v patnácti osamostatněných státech. Na Baltu byl život obzvláště složitý pro rusky mluvící, kteří se najednou stali nechtěnou diskriminovanou menšinou. Stali se "okupanty" a měli by se raději vrátit domů, jak často slýchali. Ale jejich domov byl Sovětský svaz a tam oni nemohli odjet, protože už neexistoval. Kromě toho se již narodili a vyrostli na Baltu. A jejich vlast Rusko v nich vidělo bezpečnostní riziko, skupinu s pochybnou loajalitou, kterou může snadno využít cizí mocnost.

Navzdory strachu rusky mluvící lidé hlavně na Baltu zůstali klidní, podle možností se adaptovali na novou situaci a stali se fungující částí nové společnosti - a byli zcela zapomenuti okolním světem. Na Západě se mluví o milionu baltských ruskojazyčných obyvatel - skoro tolik jako je obyvatel v Estonsku - jen v případě, když jsou vztahy mezi Západem a Ruskem napjaté. V tom případě novináři jako procesí přicházejí do největšího ruskojazyčného města Evropské unie, do Narvy, neklidně sledují středověkou ruskou pevnost Ivangorod za hraniční řekou, strkají svoje mikrofony k obličejům kolemjdoucím a chtějí vědět, zda Narva se svými 95% rusky mluvícími obyvateli bude druhým Krymem. Přivítali by vstup ruských oddílů? Ne, odpovídají lidé. Mezi obyvateli se žertuje, že ve městě neexistuje člověk, který by nedostal tuto otázku od zahraničního novináře.

Ano, sondy veřejného mínění ukazují, že mnoho z rusky mluvících lidí na Baltu se staví více skepticky k NATO - a více s pochopením k ruskému popisu skutečnosti - než ostatní obyvatelstvo. Ale to neplatí pro všechny. A především to

neznamená, že by chtěli být dobytí Ruskem.

Ale pokud by se ruská agrese rozšířila z Ukrajiny na Balt, ruskojazyční lidé by byli vtaženi do konfliktu a to oni nechtějí. Události na Ukrajině kromě toho signalizují, že možnost vojenského vměšování Ruska na Baltu s cílem oslabit NATO, je riziko, se kterým je třeba vážně počítat. Podle celkové studie, kterou vypracovalo výzkumné americké středisko Rand Corporation zveřejněné začátkem roku 2016, jsou ruské síly schopny zabrat Tallinn nebo Rigu během maximálně 60 hodin. V případě velké ruské ofenzivy současná přítomnost NATO v regionu by nestačila dlouhodobě vzdorovat, i kdyby Aliance využila leteckou základnu ve Švédsku, uzavírá Rand.

Několik týdnů po zveřejnění analýzy britská televizní společnost BBC vysílala simulaci, aby ukázala jak by NATO mohlo zareagovat, pokud by separatisté podporovaní Ruskem uchopili moc v regionu okolo Daugavpils v jihovýchodním Lotyšsku. Tento scénář se velmi podobal třetí světové válce.

Ale z desítek rusky mluvících lidí na Baltu, se kterými jsem dělal rozhovor, skoro nikdo z vlastní iniciativy nezačal mluvit o válce na Ukrajině, o Krymu nebo o konfliktu mezi Ruskem a Západem. Mají jiné starosti: Budou mi stačit peníze na nájem? Měl bych se přestěhovat do Británie, abych tam našel lépe placenou práci? Téma konfliktu mezi Východem a Západem se objevuje v první řadě v diskuzích o světové politice. O každodenním životě mi vypráví televizní novinářka Olga Dragiljova, se kterou jsem se setkal v hlavním městě Lotyšska v Rize.

„My mladí, rusky mluvící se musíme stále vyrovnávat se dvěma světy. Umíme lotyšsky, možná mluvíme lotyšsky na pracovišti, cestujeme do světa a stavíme se kriticky k ruské propagandě. Ale musí se vzít v úvahu pozadí toho všeho. Často cítíme, že nás doopravdy nepřijímá ani jedna strana. Nějak musíme pořád hledat názor na ty otázky a hledat si vlastní cestu. A také budeme muset vychovat další generaci.“

Sovětský svaz byl veliký, gigantický, již ze začátku mylný projekt, asi jako černobylské jaderné reaktory ve Visaginas. Nyní elektrárna, ten projekt století, je vypnut a životu nebezpečný kolos se rozmontovává kus po kuse. Mezi montéry jsou děti a vnuci těch, kteří kdysi byli přilákáni do města budoucnosti. Jsou to potomci impéria.

ESTONSKO

Když byla obnovena samostatnost Estonska v roce 1991, estonské občanství dostali automaticky jen ti, jejichž předkové byli občany Estonska před sovětskou okupací v roce 1940. Ostatní museli podstoupit jazykové zkoušky k žádosti o občanství. To je důvod proč skoro polovina rusky mluvících lidí v Estonsku nemá občanství nebo se stala občany Ruska.

Strážci hranic

Tady v Narvě je hranice mezi Východem a Západem. Bílo-modro-červený prapor Ruska je vidět nad zdi pevnosti Ivangorod, kterou v 15. století vystavěl Ivan Veliký, velkokníže moskevský a děd Ivana Hrozného. Na estonské straně řeky vedle hraničního mostu stojí narvský hrad, který začali stavět Dánové již o dvě stě let dříve. Do roku 1991 obě strany řeky patřily Sovětskému svazu. Nyní se na mostě třepotá prapor s hvězdami jiného svazu - Evropské unie. Vlevo je vlajka Estonska vedle vysokého drátěného plotu svrchu opatřeného ostnatým drátem, aby ten kdo přichází z ruské strany nemohl přeskočit plot, a tak se vyhnout pasové kontrole a dostat se na krásnou promenádu podél řeky, financovanou Evropskou unií. Na ruské straně chybí plot, není tam prostor na který by se dalo skočit a kromě toho má málokdo chuť tajně přejít hranici tím směrem.

Je pondělní dopoledne a jen několik aut čeká v řadě na přejetí mostu směrem do Ruska. Nejvíce jich patří Narvanům, kteří navštěvují druhou stranu, aby tam nakoupili lacinější ruský benzín. Několik pěších na mostě si veze nákupní vozíky. Také oni se zdají, že jsou obyvateli Narvy, a jdou nakupovat do Ruska. Dnes je hezký letní den začátkem června. Lidí přecházejících je málo, ale obvykle je dopravní ruch živější, říká strážný Alexandr Kazmin.

„Dvě třetiny těch kdo přechází z Estonska jsou Narvané, zde je největší pohraniční stanice.“

Alexandr Kazmin má tři zlaté pecky - to znamená, že je důstojník. Když Alexandr po vojenské službě začal studovat na pohraničnická, pohraniční služba ještě patřila armádě, ale od roku 2010 pohraniční služba patří policii.

Stojíme na čerstvě vyasfaltované cestě vedle zcela nové moderní pohraniční stanice z červených cihel. Ta se otevře za dva týdny. Do té doby se budou pasy kontrolovat v provizorní boudě. Když vcházíme do úřední místnosti, přecházíme kolem množství obrazovek, kde se zobrazuje blízké okolí stanice.

„To je poněkud tajné, zde se nesmí fotografovat,“ říká Alexandr.

Místo toho mi ukazují vězení - místnost bez oken, šedě natřenou s dřevěným lehátkem připevněným ke stěně. Místnost není často využívána, ale občas se to stane, že lidé, kteří nemají právo vstoupit do Estonska reagují divoce, zejména, když jsou opilí.

„Z Ruska nejčastěji do Estonska přicházejí, když jsou svátky. Přicházejí do Narvy a k moři u Narva-Jesuu, nebo na výlet do Tallinnu, když mají dovolenou. Někdy nakupují potraviny na naší straně. Myslí si, že jsou zde kvalitnější. Odtud se jezdí autem do Ruska nakupovat zboží, které je tam lacinější, zejména palivo – cena je tam poloviční v porovnání s Estonskem. Také tam nakupují léky, které nejsou na recept. Na ruské straně hned za pasovou kontrolou je řada obchodů a lékáren,“ říká Alexandr Kazmin.

On sám navštívil Rusko jen několikrát, mimo pracovní schůzky s ruskými kolegy.

„Možná dvakrát třikrát jsem byl na druhé straně mostu. Když jsem byl v sedmé třídě, jeli jsme na školní výlet do Petrohradu, ale to už bylo dávno.“

„Jaké to bylo v Rusku?“

Alexandr Kazmin se poněkud zamyslel: „Alespoň nic zlého se mi tam nestalo. Moc si nepamatuji, ale lidé tam jsou stejní jako tady. Možná u nás je méně odpadků různě po městě, máme větší pořádek. Tady se cítím doma, tam jsem byl na návštěvě. Lidé na obou stranách jsou pochopitelně stejní.“

Také v Narvě je mnoho Rusů, stejných jako Alexandr Kazmin. Ale ten vyrostl v Outokumpu, Náhle začal vyprávět něco pro mne velmi zajímavého. Já sám jsem vyrostl v Outokumpu. Ale on nemíní hornické město Outokumpu ve východním Finsku, ale městskou čtvrť stejného jména v plně ruskojazyčném městě Kohtla-Järve, padesát kilometrů západně od Narvy. Čtvrť sovětských červených cihlových domů dostala své jméno podle družebního města ve Finsku. Alexandr se narodil v Kohtla-Järve stejně jako jeho rodiče. Jeho matka pracuje ve zdravotnickém středisku v Kohtla-Järve, jeho otec je strážník. Okamžitě není schopen říci, kde se narodili oba jeho prarodiče, ale pochopitelně všichni jsou rusky mluvící.

„Mají snad kořeny někde jinde, ale všichni moji příbuzní bydlí tady. Já sám nechci bydlet nikde jinde. Co bych dělal v Rusku? Vyrostl jsem tady, vím, že to tady funguje, tady si chci vybudovat domov.“

Když se Alexandr narodil v roce 1987, Sovětský svaz ještě existoval, ale on sám na to nemá žádné vzpomínky. Občanem Estonska se stal, když jeho rodiče získali občanství a estonsky se naučil dobře na gymnáziu, třebaže v jeho městě skoro nikdo estonsky nemluví.

„Po deváté třídě jsem chodil do školy, kde polovina vyučování byla v estonštině. Člověk se musí naučit estonsky, pokud chce v životě uspět.“

Stejně důležité jako se naučit estonsky byla pro Alexandra Kazmina služba v armádě. Hned po vojenské službě společně s ruskojazyčným spolužákem nastoupil do pohraničního kurzu.

„Je to státní, stabilní práce. A já mám rád vojenský život.“

Dobrá znalost ruštiny je samozřejmě velká výhoda pro pohraničnicka v Narvě - téměř všichni na obou stranách jsou rusky mluvící a komunikace s kolegy na ruské straně probíhá jen v ruštině.

„Máme pravidelné schůzky. Vyměňujeme si informace o počtu přechodů, kolik jsme jich odmítli a z jakých důvodů. Oni hlásí svá čísla a potom sepíšeme protokol. Jazyk není žádný problém, všichni důstojníci mluví rusky plyně.“

Rostoucí politické napjetí mezi Ruskem a NATO v souvislosti s anexí Krymu a válkou na Ukrajině byly důvodem, aby prezident USA Barack Obama 3. září 2014 navštívil hlavní město Estonska Tallinn. Chtěl ujistit obyvatele baltských zemí, že NATO je bude účinně bránit, pokud budou napadeni: "Země jako Estonsko, Lotyšsko a Litva nejsou nějaká postsovětská teritoria. Jste suverénní a nezávislé státy s právem vlastního rozhodování. Žádný jiný stát nemá právo vetovat vaše rozhodnutí o bezpečnosti."

Potom dodal, že je stejně důležité chránit Tallinn, Rigu a Vilnius, jako bránit Berlín, Paříž a Londýn.

Po dvou dnech, kdy již Obama opustil Estonsko, ruské bezpečnostní služby vylákaly estonského policistu Estona Kohvera do pasti v lesní špatně označené části hranic mezi Estonskem a Ruskem. Kohver zmizel téměř beze stop - ale brzy ho

ukázali v ruských televizních zprávách s pouty na rukou a moderátor ho označil jako "zadrženého estonského špiona". Přesné události nejsou zcela známy, ale vše se zdá směřovat k ruským agentům, kteří vylákali Kohvera do místa, kde potom přešel hranice a násilím ho odvěkli z estonského teritoria do Ruska. Celá operace vypadá jako plánovitá odpověď na Obamův proslov, aby se dokázalo, že Estonsko je "post sovětské teritorium", šedivá zóna, kam Rusko může pronikat.

Kohver byl v Rusku odsouzen k patnáctiletému vězení za špionáž a po jednom roce byl vyměněn za ruského špiona, který byl již dříve odsouzen v Estonsku. Několik měsíců po odvěčení Kohvera v den samostatnosti Estonska dne 24. února 2015 obrněné vozy a oddíly NATO jiných zemí uspořádaly vojenskou přehlídku v Narvě, aby znovu demonstrovaly připravenost Aliance bránit baltské členské státy. Přehlídka si získala hlasitou kritiku ruských sdělovacích prostředků, které tvrdily, že přítomnost amerických vojenských vozů jen několik stovek metrů od ruských hranic jenom dokázalo, že NATO ohrožuje národní bezpečnost Ruska. Ale ostrý tón mezi NATO a Ruskem nijak neovlivnilo spolupráci mezi estonskými pohraničníky a kolegy na ruské straně, říká Alexandr Kazmin.

„Když se setkáváme, nikdy se nemluví o politice. O takových věcech se nemluví. Politici mají svou práci, my máme svou. My mluvíme jen o tom, co patří k naší profesi a nálada nikdy není napjatá, vše se odehrává na profesionální úrovni. Politici ať se starají o politiku, my se staráme o hranice.“

Aby se člověk stal pohraničníkem, musí být přirozeně občanem Estonska. To je jeden z důvodů proč většina pohraničníků v ruskojazyčné Narvě jsou lidé mluvící estonsky. Z 62.000 obyvatel Narvy je méně než polovina občanů Estonska. Trochu víc než třetina si vybrala občanství ruské. Ostatní, trochu víc než 9.000 obyvatel Narvy nemá vůbec žádné občanství. Mnozí by se možná chtěli stát občany Estonska, ale nepodařilo se jim úspěšně složit zkoušku z estonštiny a znalosti ústavy. Jiní ani nechtějí a trvale podporují Rusko, ačkoliv žijí na estonské straně řeky. Ty Alexandr Kazmin nemůže pochopit.

„Já si myslím, že je to divné. Jsou to lidé, kteří žijí v Estonsku, ale mluví jen o tom, jak bylo všechno dobré v Rusku. Přesto tam ale nechtějí. Jak se tomu má rozumět? Oni tady bydlí, protože se tady cítí lépe, jejich domov je tady a my patříme k Evropské unii, přesto oni podporují Rusko, ale jsem si úplně jistý, že oni tam nechtějí.“

Fanatici pro Rusko jsou nejen v pohraničním městě Narva, ale také v Kohtla-Järve, které je skoro stejně ruskojazyčné jako Narva.

„Nejedná se tolik o bydliště, myslím, že hodně působí co se vyučuje ve škole v dětství.“

A lidé, kteří se hodně baví o Rusku jsou i mezi Alexandrovými známými. Alexandr míní, že jeho přátelé nemají špatný názor na jeho práci.

„Každý má právo na svůj názor, někdo pracuje někde jinde a má takové víc ... proruské názory. Ale já rád pracuji u pohraniční policie, to se pro mne hodí. Když se stýkáme, každý zůstává u svého názoru a může se někdy stát, že dojde i k šikaně. Zejména při diskuzi o válce na Ukrajině a roli Ruska, vznikly vážné hádky mezi mnoha rusky mluvícími lidmi na Baltu. Novinář v ruskojazyčné redakci estonského

rádía v Narvě mi říkal, že už dva měsíce nemluví se svým otcem potom, kdy se pohádali o Ukrajinu.“

Ale takové vážné rozepré Alexandr Kazmin neměl se svými přáteli.

„Snažím se vyhnout takovým hádkám, nevidím v tom žádný smysl.

Naslouchám, co ten člověk chce říci, konstatuji, že je to jeho názor a já si nechám svůj názor. Potom změním téma. Nemá smysl pokračovat v takové diskuzi - když ten člověk sám nechápe, mě se nepodaří jeho názor změnit.“

Zavalitý, usmívající se Alexandr Kazmin mě vyprovodil z hlavního úřadu pohraničnicků a já směřuji zpět po hlavní Puškinově ulici v Narvě. Krátká řada aut čeká na vstup do Ruska na Tuleviku tůnav - ulici Budoucnosti. Sto metrů od posledního auta se ulice zatačí do ulice Svoboda. Leninova už není v módě v Estonsku, ale kdysi Leninova socha stála tady na Petrově náměstí jen několik stovek metrů od ulice Budoucnosti a nově postavené pohraniční stanice. Nyní se socha nachází na diskrétnějším místě, ve vnitřním nádvoří hradu, kde vypadá jakoby si přála zvednout ruku směrem do Ruska. V místě, kde kdysi Leninova socha stála, nyní vrchní velitel obranných sil Estonska Riho Terass zdravil přehlídku v den nezávislosti v roce 2014. Vrchní velitel se narodil v Kohtla Järve stejně jako Alexandr Kazmin. Riho Terass při přehlídce pronesl emocionální projev, ve kterém připomněl, že mezi mnoha hrdiny v estonské válce za nezávislost před sto lety byli i místní rusky mluvící lidé: „Opravdovým hrdinům války za samostatnost bez přehánění můžeme přiřadit poručíka Konstantina Troického a kapitána Pjotra Feofanova, kteří položili život v boji proti bolševické armádě a Lotyšským rudým střelcům. Historie nás učí, že pokud se nebudeme bránit sami, nikdo nás neochrání a jestliže připustíme vznik bezpečnostního vakua, zaplní ho někdo jiný.“

Jedním z účastníků přehlídky byl Oleg Svetlišenko, člen dobrovolnické Estonské obranné ligy *Kaitseliit* z Narvy. S ním jsem se setkal na čerstvě renovované promenádě podél břehu řeky, kde jsme se posadili na lavičku financovanou EU, abychom obdivovali pohled na hraniční most a na pevnost Ivangorod na ruské straně řeky Narvy.

„Ano, pochopitelně my členové Obranné ligy jsme tam byli, to je jasné!“

Oleg se směje, když se ptám na ruské nářky v souvislosti s přehlídkou se zahraniční účastí.

„Já sotva mohu uvěřit, že dva lehké obrněnce z USA by mohly nějak ohrozit Rusko. Každá země má právo si sama rozhodnout jaká vozidla se mohou přehlídky účastnit.“

Ale jak se stalo, že Oleg bydlí v Narvě, je estonským občanem a také členem Obranné ligy? Na celém euroasijském kontinentu je nesnadné nalézt vzdálenější místo od Estonska, než místo kde se Oleg narodil - Petropavlovsk na ruském poloostrově Kamčatka v polovině cesty mezi Japonskem a Aljaškou.

„Nu, ano, je to daleko. Moji rodiče tam pracovali jako lékaři a chtěli si najít jiné místo. Oni si to sami nevybrali, byli pozváni.“

Olegova rodina přišla do Narvy v roce 1971, když se tam stěhovalo mnoho lidí. Velké sovětské podniky, především textilní a jaderná elektrárna potřebovaly pracovníky.

„Já jsem začal chodit do školy tady. Ale v té době jsem se vůbec neučil estonsky, to jsem se musel naučit až hodně později. Pořád nemluvím moc dobře a tak je to i s ostatními. Také při cvičeních Obranné ligy se nejčastěji mluví hlavně rusky. Snažíme se být politicky správní, nejdříve se oznámí informace a instrukce estonsky, potom se to opakuje rusky. Ale my pochopitelně mezi sebou mluvíme rusky, alespoň my, kteří jsme starší. Jinak by všechno trvalo věčnost, já mluvím estonsky pomalu,“ směje se Oleg.

Mluvit rusky je prostě praktické, myslí si Oleg.

„Ale mládež už mluví oběma jazyky plynně. V mé rodině jsem já ten, který mluví nejhůř. Moje dcera bydlí v Tallinnu, můj syn je na gymnáziu. Když jsem musel dělat zkoušky na občanství, uprostřed devadesátých let, pomáhala mi s jazykem moje žena. Ona sama umí estonsky docela dobře, ale nerada mluví, stydí se za svůj přízvuk. Tady v Narvě téměř chybí lidé se kterými by se dala estonština cvičit.“

Vstoupit do Obranné ligy a bránit novou vlast bylo vážným důvodem pro Olega, aby se mohl stát estonským občanem.

„Já jsem byl ve vojenské službě v sovětské armádě, složil jsem přísahu. Ale Sovětský svaz se rozpadl a já si nemyslím, že mě přísaha k něčemu zavazuje. Tady žiji skoro celý svůj život a moje děti tady bydlí, jak bych nemohl bránit tuto zemi, pokud by to bylo potřeba? Pro mne je to jasné.“

Ale ne všichni rusky mluvící přemýšlí jako Oleg. Jestliže 88 % estonsky mluvících by chtělo, aby oddily z jiných zemí a z NATO byly trvale v Estonsku a posílily obranu, z rusky mluvících podporuje tuto myšlenku jen 24 %. Zde v Narvě mnozí raději slaví sovětský den vítězství 9. května, než estonský den samostatnosti. Při slavnosti sovětského dne vítězství 9. května se mává nejen ruskými vlajkami, ale také rudým praporem se srpem a kladivem Estonské sovětské socialistické republiky a dokonce i praporem separatistického regionu tak řečené Doněcké lidové republiky na východní Ukrajině, kterou podporuje Rusko.

Také pro Olega je 9. květen důležitým dnem, ačkoliv on samozřejmě nikdy neměl nápad mávat ruským praporem.

„Pro mne je to památný den. Oba mí dědové byli ve válce. Nemohu pochopit proč lidé, kteří tady bydlí a jí estonské máslo, se přesto dívají směrem k Rusku. Proč se tam nepřestěhují, aby podpořili stát, který tak respektují? Tam je dost věcí ke zlepšení a obyvatelstva tam ubývá. Ptávám se jich: Proč tedy bydlíte tady? Nemám rád lidi, kteří nejsou takoví ani makoví.“

Oleg pracuje v rafinerii v Auvere, dvacet kilometrů západně od Narvy, kde se břidličný plyn z regionu Kohtla-Järve přidává do nafty. Sovětská rafinerie byla postavená koncem sedmdesátých let a vyráběla paliva pro dvě velké elektrárny v narvském regionu a poskytovala velké příležitosti k zaměstnání. Právě na tomto pracovišti je možno se čas od času setkat s lidmi, kteří podporují Rusko.

„Mezi mými blízkými přáteli by se takoví těžko našli, ale na pracovišti se stává, že mě zkoušejí dráždit. Říkají: Brzy přijdou naši. Já odpovídám, že jestli to bude jako v Rusku, tak že brzy přijdou o práci. Všichni to vědí, že jsem v Obranné lize, to já netajím, není se za co stydět, že? V poslední době jsme měli velké cvičení, kterého jsem se zúčastnil a proto jsem nebyl v práci.“

Oleg mluví o velkém cvičení Siil (Ježek) při kterém estonská armáda a Obranná liga nacvičovaly společně s oddíly z několika jiných zemí NATO. Cvičení bylo největší v historii Estonska a Oleg se ho účastnil se svou skupinou z Narvy. Podle něj se nikdo nedivil ruskojazyčné skupině v estonských uniformách.

„Ne, určitě chápali, že jsme z Ida-Virumaa, kde se mluví hlavně rusky. My se moc nestýkáme s lidmi mimo naši vlastní skupinu, ale když se setkáme s estonsky mluvícími, nemáme žádné problémy, mluvíme tak jak jsme schopni.“

Hned po velkém cvičení známý estonský filmový režisér Ilmar Raag - člen Obranné ligy napsal ostrý článek do bulvárních novin *Ohtulrht* s názvem "Pravda o našich Rusech". Raag odpověděl na článek jinému autorovi, který ve svém článku tvrdil, že "opravdová vlast" estonských Rusů je ruské impérium. Raag uváděl své dobré zkušenosti s rusky mluvícími ochránci z Narvy: "Opravdu jsou Estonci tak mocní a troufalí, aby měli odvahu vyhnat tyto Rusy, kteří se s námi starají o posilování samostatného Estonska?" Raag napsal také, že on sám absolutně nechce ztratit své přátele, rozumné, demokraticky smýšlející Rusy, které poznal během cvičení.

Ale brzy vysoce postavený zaměstnanec estonské Obranné ligy učinil něco, čím odradil všechny rusky mluvící lidi, kteří uvažovali o přihlášce do Ligy. Urmas Reitelmann, zaměstnanec informační sekce Obranné ligy v říjnu 2015 na Facebooku vystavil podnět do divoké diskuze o několika stovkách uprchlíků, které Estonsko podle tehdejšího návrhu muselo přijmout, aby usnadnilo situaci v Evropě: "Ti, kteří se snaží sem dostat, jsou jen lidský odpad, kterému bychom měli zabránit v přístupu jakýmikoliv prostředky. V Estonsku již parazituje 300.000 rusáků, kteří se zde neadaptovali, co by se stalo z těch milionů šťenic, které se k nám hrnou?"

Slovní obraty poskytují dostatečně dobrý obraz o úrovni diskuze o uprchlících v Estonsku a o tom jak mnozí v Estonsku se trvale chovají k rusky mluvícím spoluobytelům v zemi. Ale všeobecně se neschvaluje takové veřejné vyjadřování. Reitelmannův výbuch vyvolal silnou kritiku a mnozí požadovali, aby byl vyloučen. Předseda ministrů Taavi Roivas a ministr obrany Sven Mikser prohlásili, že výrok není vhodný a po dlouhé úvaze Obranná liga konečně rozhodla přeložit Reitelmanna z informační sekce na jiné místo. Dostal místo v rozvojové sekci.

DĚTI VÁLKY

Tři sto tisíc parazitů. To je mínění novinového zpravodajce v estonské Obranné lize o rusky mluvícím obyvatelstvu země. Ale nezávisle na tom, co říká Urmas Reitelmann, Rusové nejsou jen přivandrovalci.

„My jsme toto město postavili,“ říká mnoho rusky mluvících, které jsem potkal v Narvě. A mají pravdu – po druhé světové válce zůstalo jen málo ze zničeného města. Ale na druhou stranu právě sovětská letecká armáda v konečné fázi války rozbombardovala město, aby vyhnala Němce.

Jeden z těch, který se účastnil nové výstavby první velké ropné břidlicové

elektrocentrály v Narvě je 77-letá Olga Lisova. Našel jsem ji v chatě za městem v okrese, kde se rozdělovaly občanům parcely na obdělávání. Jel jsem s Roverem, jedním z místních vedoucích Obranné ligy a jeho přítelem bývalým ředitelem policie. Oba patří k estonsky mluvící menšině v Narvě. Ukazují mi na nejnakloněnější chatu na parcelách a prohlašují, že hned dobře poznají, že patří Rusům. Mnoho chat je ale v perfektním stavu a také většina z nich patří Rusům, protože přibližně 95 % z obyvatel Narvy jsou Rusové.

Roger je velkoobchodník. Od dcery Olgy Lisové, která pracuje v prodejně obuvi, dostal kočku. Kočka cestuje s námi, aby navštívila babičku. Aby neutekla, dostala vodítko s estonskou vlaječkou. Olga ji drží na vodíku a kočka zkoumá trávník a obě si to užívají. Roger vybalil z kufru gril a začíná připravovat šašlik s bývalým ředitelem policie.

„Pamatujete si co jsem řekl o ruských chatách“, říká Roger anglicky, aby Olga nerozuměla a ukazuje na její cihlový domeček, který skutečně vypadá jako nedostavěný.

Když já jsem začal mluvit s Olgou, ta sama hned o chatě začala.

„Je taková, jaká je, můj muž ji nedodělal a zemřel. A proč chcete mluvit se mnou, jsem úplně obyčejný člověk. Nikdo se nikdy o mne nezajímal, říká trochu ustrašeně. Posadili jsme se na sluníčko na stoličky uprostřed trávníku. Olga vypráví, že celý svůj dospělý život bydlela v narvském regionu, ale v mládí žila v Rusku, kde se narodila.

„Narodila jsem se v roce 1938 a to bylo Rusko? Nebo to je nyní Ukrajina? Co je to teď s mou pamětí...“

Vchází do chaty, hrabe se v krabicích a vrací se se svou legitimací - ruským pasportem.

„Ano, tady je to napsané. V okrese Kursk v Rusku, ano. Můj otec byl milicionář, policista v Kursku, když začala válka. Tenkrát jsme odešli do Leningradu. Tam mám stále ještě příbuzné, kteří prožili blokádu. Ale mne včas evakovali na Ural. Po válce jsem se vrátila do lenigradského okresu. Vzpomínám si, že jsem viděla Němce ve Sviru, kde jsme bydleli. To bylo v roce 1945. Myslela jsem si, že Němci jsou nějaká divoká zvířata, ale byli to obyčejní lidé, mluvili se mnou. Byla velká zima. Oni byli samozřejmě zajatci, nemohli mi nic zlého udělat. Poslali je domů, ještě když jsme tam bydleli. Mohli odjet, protože dobře pracovali – měli radost, když mohli odejít, hezky zpívali. Ale tenkrát jich mnoho umrzlo. Neměli dobré oblečení, prosili o šaty a navlékli si každý hadr, který mohli dostat.“

V 18ti letech Olga se nejdříve přestěhovala ke své tetě, která bydlela v Ivangorodu u řeky Narva. V roce 1959 začala výstavba velké elektrocentrály v Narvě a Olga se jí zúčastnila, když kopala jámy pro základy.

„Byly to ohromné hloubící stroje. Potom jsme dostali byt, to bylo v roce 1960. Tam pořád bydlíme. Můj manžel nikdy nechtěl odtud odejít, když už jsme dostali byt. Pracovala jsem v elektrárně do roku 1967, byla to těžká práce. Potom jsem přešla na práci do textilky v Kreenholmu, tam jsem zůstala až do penze. Vždyť já tady žiji víc než padesát let, v Narvě je můj domov.“

„Ale vy máte ruskou legitimaci, proč?“

„Chtěli jsme mít estonské legitimace, já a můj muž, ale nepodařilo se nám to. Dostali jsme takové šedivé pro cizince. Řekli nám, že se musíme nejdříve naučit estonsky, ale my jsme byli příliš staří, neměli jsme na to sílu. A kde jsem se mohla naučit estonsky, vždyť jsem navštěvovala školu sedm let a ne tady v Estonsku. Kromě toho, všichni tady v Narvě mluví rusky. Myslím si, že by mi měli dát estonskou legitimaci, vždyť jsem tady žila celý život. Ale když můj muž zemřel, tak už uplynulo dost let, musila jsem znovu vyměnit legitimaci. Proč bych měla dostat zase jen šedivou legitimaci? Šla jsem na konzulát, abych si ji opatřila. Mnozí to tak dělají, ale někteří z těch, kteří si opatřili estonskou legitimaci toho litují, protože s ní je komplikované jet do Ruska a mnozí tam mají příbuzné. Já také, trvale žijí v Leningradě, ti co přežili blokádu. Ale mnoho již už zemřelo.“

Možná nakonec to bylo štěstí, že se jí nepodařilo splnit požadavky na znalost jazyka a nezískala občanství, myslí si teď.

„Ale tenkrát v tom chaosu, když se všechno měnilo, tenkrát se lidi báli. Myslili si, že třeba nedostanou důchod, když nebudou estonskými občany“.

Rozpad Sovětského svazu byl otřesný zážitek pro všechny v Narvě. Ale opravdu byl dřív život lepší než dnes? Olga se dívá do dálky a její oči vlhnou.

„Víte, teď se lehko rozpláču, nechci si naříkat, ale nyní ve vyšším věku začínám chápat kolik nespravedlností jsem zažila. Moc! V rodině bylo hodně dětí a já si pamatuji, jak to maminka měla těžké, jak málo místa jsme měli a jak mnoho musela pracovat. Měli jsme dvě místnosti, ale ten Váňa měl manželku, byla ošetřovatelkou, oni dostali naši jednu místnost a my všichni jsme museli bydlet v jedné místnosti. Umíte si to představit? Nebylo místo na spaní, kde psát domácí koly. Tak se starali o rodiny s mnoha dětmi po válce!“

Olga si vzpomíná, že její matka dostala vyznamenání, pravděpodobně proto, že měla hodně dětí, ale dobrý byt nedostala. Proto Olga opustila rodinu hned jak to bylo možné. A v Narvě ona a její manžel skutečně dostali vlastní byt v novostavbě. Ale ani v Narvě život nebyl vždy snadný.

„Někdy v noci nespím, ležím a myslím na všechny ty nespravedlnosti.“

Nejvíce myslí na těžký život své matky. Její oči znovu zvlhly, když vypravovala, že neměli ani pořádné oblečení pro všechny děti. Ale ona rozhodně nechce pomlouvat sovětské doby a potom ještě dodává – také dnes není vše dobré. Ruská televize je nejdůležitějším zdrojem zpráv pro Olgu, stejně jako pro tři z pěti lidí rusky mluvících v Estonsku. Olga se dívá na ruskojazyčné zprávy v estonské televizi.

„Když jsem u Helvi, tak ta mi překládá to, co nám neříkají v ruštině. Já jsem nevěděla, že se Putin rozvedl a vzal si nějakou sportovkyni a že mají syna a takové věci co říkají v estonské televizi, to jsem se dověděla od Helvi.“

Určitě asi není vhodné věřit všemu, co slyšíme, nesouhlasím a ptám se, kdo je Helvi. Je to Olžina estonská přítelkyně, kterou už dlouho zná .

„A stejně nevěřte všemu, co lidé říkají o Estoncích“, říká Olga.

Olga a Helvi jsou přítelkyněmi již dvacet let, od doby kdy zemřel Kalev, Helvin manžel. V textilce pracovali nejen Rusové, také několik Estonců. Ale s blížícím se koncem sovětských časů si Estonci začali myslet, že jsou lepší než jiní.

Zejména si Olga pamatuje ženu, se kterou se vždy bavila, když se setkaly.

„Jednoho dne mě náhle přestala znát, dívala se na druhou stranu. Zatavila jsem ji, abych se zeptala co se stalo, ale ona dělala jakoby mě neviděla. Přesto teď se mnou zase mluví, potkala jsem ji před několika týdny a bavily jsme se víc než hodinu. Ale když se jedná o politiku, ne vždy je možno se domluvit s Estonci. Ano, s Helvi ano, protože mi řekla, že ten Putin je dobrý člověk. Já nevím, jestli to řekla jen proto, aby mě potěšila, ale ona to skutečně řekla. Jiná žena pořád říká, že se v ruské televizi jen lže –kaj pak můžete Putinovi věřit? Ale jsem Ruska, musím mu věřit. Ale já bydlím v Estonsku, tak musím dodržovat zdejší zákony. Vy také věříte vaší *Ilves*? zeptala jsem se jí. Mlčela. Proč mlčela? Ale když se jedná o politiku, ne vždy je možné se domluvit s Estonci, pak je velice snadné, že dojde k hádce.“

„Estonští lékaři a sestry v Talinu jsou ve všech směrech velmi dobří, jsou to úplně jiní lidé, než rusky mluvící lidé tady v Narvě“, říká potom Olga.

Dvakrát ji operovali a ona si stále pamatuje, jak jí estonský lékař s úsměvem stiskl ruku a vlídně na ni mluvil. A stejně se chovaly i sestry. Olga se radostně usmívá, když si vzpomíná na moderní nemocnici v Tallinnu, kde byla operována.

„Bylo to drahé?“

„Ne, pochopitelně pojišťovna všechno zaplatila.“

Olge ani nenapadlo, že by se za operaci srdce platilo.

„Byla jsem ještě jednou v Tallinnu, když jsem měla ledvinový kámen, který mi rozdrtili. Všechno fungovalo tak dobře, všichni Estonci byli milí, vůbec ne takoví jako v naší nemocnici. Pravděpodobně sovětská moc je příliš hýčkala, oni jsou tak nepříjemní, že k tomu nemám ani slov. Ale v Tallinnu byla také jedna ruská sestra, která mi měla sundat obvaz a byla velmi nepříjemná. Je nevzdělaná, řekla moje estonská spolupacientka. Říká se, že mají nízké platy, ale takovým zakyslým by měli plat ještě snížit. A nemyslete si, že jsou takoví jenom vůči mně, ostatní by vám řekli to samé.“

Kromě pobytů v nemocnici nebyla Olga často v Tallinnu, ačkoliv je město krásné. Pamatuje si to ze svého mládí, když ho navštívila se svým mužem v šedesátých letech.

„Tenkrát jsem si přála tam vrátit. Bylo tam tak hezky, když jsme se procházeli a byli jsme mladí a já jsem chtěla stále chodit, všechno jsem chtěla vidět. Dostali jsme hlad, ale řekla jsem svému muži, že chci vidět všechno a až večer jsme se šli najíst. Měla jsem už takový hlad, že se mi třáslы ruce. Chodili jsme od časného rána, všechno v Tallinnu bylo tak zajímavé. Ale to bylo před mnoha lety, teď už nemám skoro žádné zuby, je mi sedmdesát sedm a snadno se unavím. Už je to patnáct let, kdy můj muž zemřel, jsem osamělá a moje dcera mě často nenavštěvuje.“

Olga vyprávěla celou svou životní historii. Pak se zvedla a dala mi čerstvou vodu z vlastní studny. Když jsme odjížděli, objal jsem ji. Celý obličej se jí rozzářil.

„Už dávno mě neobjal takový mladý muž!“

Na zpáteční cestě jsme míjeli obrovskou opuštěnou cihlovou budovu z 19. století. Svými věžemi a zdmi vypadal celek jako kombinace kostela a věznice. Je to bývalé Olžino pracoviště, manufaktura Kreenholm, gigantická textilka, která byla základem dvou rozkvětů Narvy. První na začátku 19. století, když současné Estonsko

patřilo ruskému impériu a potom v šedesátých a sedmdesátých letech, když tisíce rusky mluvících dělníků se přistěhovalo ze všech koutů sovětského impéria. Zatím co muži pracovali v elektrocentrále, ženy často našly zaměstnání v textilce. Při svém největším rozvoji měla textilka 12.000 zaměstnanců a město mělo 80.000 obyvatel. Po rozpadu Sovětského svazu byl podnik privatizován a prodán švédské firmě *Borås Wälfari*, které se nepodařilo továrnu učinit ziskovou. Nyní je vše zavřeno, okolí liduprázdné a vejít se může jen s průvodcem.

Rusky mluvící lidi na Baltu označují jako Rusy, ale vůbec ne se vždy jedná o Rusy. Mnoho z nich, kteří se přistěhovali do Narvy nepřišli z Ruska, ale z jiných částí Sovětského svazu – a také v Rusku nejsou jen Rusové. To říkala Natalie Belocerkevskaja, předsedkyně koordinační rady etnických kulturních asociací v Narvě. Setkal jsem se s ní v kavárně vedle Švédského lva – památníku bitvy u Narvy, který byl postaven v době samostatnosti Estonska v roce 1936 a rozbombardovaný během druhé světové války. Nový lev byl odhalen v roce 2000 švédskou náměstkyní premiéra Lenou Hjelm-Walénovou.

Natálie Belocerkevskaja, která je i předsedkyní polské asociace, mi ukazuje cestu do společných prostor pro kulturní asociace. Jak jsou staré její polské kořeny?

„Pocházím z polských komunistů, kteří se přistěhovali do Perterburgu několik let po revoluci. Moje matka se tam narodila. V rodině byly čtyři dcery, moje matka byla nejmladší. Matka mé maminky byla učitelkou jazyků v kurzech rudých velitelů – komandantů. Ale po vraždě Kirova v roce 1934 byli vězněni. Nejdříve odvedli dědečka. Už se nikdy nevrátil. Potom odvedli také babičku. Její matka byla šlechtična a ona sama byla členkou Socialistické revoluční strany, která byla zakázaná. Myslela si, že by mohla rodinu zachránit, když nebude existovat. Proto se zastřelila. Potom moji babičku propustili, protože děti zůstaly nezabezpečené. Ale potom poslali všechny na Sibiř a tam všichni zemřeli kromě mojí maminky. Bylo jí šest let, když zůstala úplně sama tam v táboře.

Vražda Sergeje Kirova populárního politického vůdce v Leningradě v prosince 1934 byla začátkem hrozného stalinského teroru, který vrcholil moskevskými procesy. Stalin dal popravit skoro všechny politické vůdce, kteří se podíleli na revoluci. Z 1.966 delegátů stranického kongresu v roce 1934 bylo uvězněno 1.108. Ze 139 členů ústředního výboru Komunistické strany bylo uvězněno 98. Mnoho z nich, kteří nebyli popraveni zastřelením do týla, zahynulo v trestných táborech. Maminku zachránila solidarita politických vězňů, říká Natálie Belocerkevskaja.

„Měli na baráku svou vlastní radu, ve které se snažili pomáhat slabým. Staří jsou naše minulost, děti naše budoucnost, nikdo není cizí. Tak se rozhodli. A začali se popořadě starat o sirotky a dávat jim jídlo. “Nikdo není cizí” ten princip zachránil mé matce život a potom ona sama ten princip uplatňovala.

Matka Natálie byla nakonec osvobozena z koncentračního tábora po smrti Stalina. Studovala na univerzitě v Alma-Atě, tehdejším hlavním městě Kazachstánu. Musela se vrátit do Leningradu, protože ji sousedé udali, že přišla z exilu do Kazachstánu bez povolení. Všechno se ale vyřešilo a začala učit v sirotčinci a po několika měsících byla poslána z Leningradu do Narvy na pozici vedoucí zdejšího sirotčince.

„Tady byla těžká situace. Dětem se nevedlo dobře, budova potřebovala rekonstrukci, bylo mnoho práce, ale matka souhlasila. Tenkrát jsem již studovala v Moskvě na univerzitě a matka již byla vdova – můj otec zemřel, když jí bylo jen 27 let. Ona adoptovala dvě děti ze sirotčince, byli to mí sourozenci, ale starší, už nežijí. Vycházíme na ulici a Natálie Belocerkevskaja pokračuje ve vyprávění o své matce, která navzdory všem potížím a ačkoliv její rodina zahynula ve vězeních, neopustila komunistické ideje.

„Když jsem přišla do Narvy po skončení univerzity, maminka už byla členkou městského vedení. Po její smrti jsem našla mezi jejími dokumenty slib, který podepsala v roce 1962 k žádosti do strany. Bylo tam napsáno: “Celý můj život bude služba lidu“. A lidé teď začínají naříkat, jak bylo všechno špatné v sovětské době, říkám jim: “Poslechněte, vypijte sklenici vody a uklidněte se. Také v té době byli lidé všelijací. Pamatuji si, jaká byla maminka.”

Už jsme skoro došli k opravené sportovní hale, ke gymnáziu a postranní budově pro žáky ze vzdálenějších částí regionu. Natálie na přechodu tiskne tlačítko semaforu a stěžuje si na nová světla, která dlouho nezapínají zelenou. Skutečně to dlouho trvá, než naskočí zelená, ale pak náhle je zelená pro chodce ve všech směrech. Procházky po Narvě mohou být pro návštěvníky podivnou zkušeností. Všichni mluví rusky, ale je evidentní, že jsme v Estonsku, protože všechny nápisy jsou v estonštině. Nejčastěji jen v estonštině. Ale tady na protější straně bývalého obytného domu jsou nápisy dvojjazyčné: “Sociální výukové středisko” a “Lidový dům.” Lidový dům je v poschodí bývalého obytného domu, který radnice opravila a poskytla místnosti minoritním spolkům. Nalézají se zde také třídy pro kurzy a přednáškové sály a také velký sál, který používá tatarský spolek na slavnosti a také jako mešitu. Také ukrajinská skupina má svou místnost, ale oni nemají čas sem docházet, zabývají se hádkami a vnitřní válkou mezi sebou.

Posadili jsme se okolo stolu v hezky uklizené místnosti čuvašského spolku. Stěny jsou ozdobeny vyšívanými obrazy a na poličkách jsou vystaveny panenky v národních krojích.

Předsedkyně Lidie Grigorjevna nalévá čaj. Mnoho členů v minoritních asociacích jsou již důchodci a předsedkyně tatarského spolku, Marjam Mališeva říká, že víc než 90 % z jejího spolku jsou občany Ruska.

„To je pochopitelné“, říká Natálie Belocerkevskaja, “mnozí cítí, že ztratili svou vlast po rozpadu Sovětského svazu, chtějí ji něčím podpořit. Právě proto tak rychle vyrostly etnické kulturní spolky. Jestliže se vám říká, že jste okupanti, a vy se náhle stanete člověkem bez občanství, bez vlastní země a vy navíc mluvíte nevhodným jazykem, dává to člověku divný pocit. Proto lidé začínají přemýšlet o svých kořenech.“

Ti, kteří se chtěli stát občany Estonska, se museli nejdříve naučit estonsky a kurzy se konaly zde v budově, vypráví Marjam Mališeva. Ona sama se narodila v Narvě, ale doma mluví tatarsky. Se svou starou matkou mluví jenom tatarsky. Estonsky se nikdy nenaučila dobře.

„Narodila jsem se v Estonsku, bydlím v Estonsku, ale bohužel neovládám estonštinu. A kdybych uměla dobře, stejně bych se styděla i zkusit mluvit. Stejně je to

i s mou dcerou, stále se bojí, že řekne něco špatně. Zkousím ji přesvědčit, ať neopakuje mou chybu. Lidé se cítí hloupě, když jsou na nějaké schůzi, ale nemohou nic říct, jen sedí. Pro mne je to již pozdě a také špatně slyším na jedno ucho, to dělá učení moc těžké.“

Ale jak se to stalo, že nyní 78letá matka Marjam Mališevy se přistěhovala do Narvy?

„To je dlouhé vyprávění, které začíná, když matka ve své rodné vesnici daleko v ruském Tatarstánu v roce 1945 byla prodaná jako snoubenka muži, kterého nemilovala. Ona neměla věno, tedy s tím souhlasila, myslila že to pomůže rodině. Dostali za ni pytel obilí. Můj bratr se narodil z toho svazku, ale vztahy v rodině nefungovaly. A moje matka není osoba, která se nechá ponižovat. Opustila muže a vrátila se k rodičům, ačkoliv to bylo zcela proti zvyklostem, zejména když měla dítě. Rodiče jí řekli, že si musí najít jiné řešení. Tím řešením byla Narva. V Estonsku již žili Tataři, někteří zde již měli kořeny z carské doby. Po válce poslali Tataři vyslance do Tatarstánu s žádostí o větší počet tatarských dělníků, protože byli potřební lidé na výstavbu města. Přišli také do naší vesnice a ptali se předsedy kolchozu, zda-li může lidi poskytnout. Vesnice byla velká s více než tisícem domů, tři mešity a kostel, vesnice byla tolerantní k Tatarům i k Rusům. A předseda dal své povolení prý jen na jeden rok. Lidé neměli legitimaci nebo něco podobného, jen potvrzení z kolchozu. Moje matka vzala sebou sestru, které bylo patnáct let, sama byla jednadvacetiletá se synem, mým bratrem. Myslím, že mu bylo rok a půl. Byli jako žebráci, neměli vůbec nic, jen oblečení. Ze začátku to bylo v Narvě těžké. Všichni museli bydlet na ubytovnách, kde rodiny rozdělovaly jen závěsy. Město bylo zcela zničené a nebydleli tam žádní Estonci, a na venkově se matka setkala s lidmi, se kterými se nedokázala domluvit. Když lidé přišli do vesnického obchodu, byla tam hůlka, kterou se ukazovalo zboží, které si chtěli koupit. Ale vesničané byli k nim ochotní. Ačkoliv byli i takoví, kteří na ně poslali psy, když sbírali zmrzlé brambory na poli, aby měli něco k jídlu. A také matka viděla, když estonské venkovany nakládali do vlaků a posílali je na Sibiř. Také to se dělo. Odeslali tam celé rodiny.“

Matka Marjam přišla do Narvy v roce 1948. To, co viděla, musí být velká březnová deportace v roce 1949 – nebo “operace Úderná vlna” jak se oficiálně nazývala. Podle sovětských dokumentů v Estonsku bylo během čtyř dnů koncem března uvězněno víc než 20.000 lidí a posláno na Sibiř. Vybraní byli kulaci, rodiny banditů a nacisti, rodiny potrestané za pomoc banditům. Hlavní část deportovaných byly ženy a děti. Podobné operace se konaly současně také v Lotyšsku, kde více než 40.000 lidí bylo deportováno a v Litvě, kde počet deportovaných bylo víc než 30.000. Velmi velká část deportovaných patřila do kategorie kulaků – zámožných statkářů, kteří se stavěli na odpor kolektivizaci zemědělství. Soukromé malé podniky byly likvidovány ve všech třech zemích nejpozději do roku 1947. Po deportacích se zbylí zemědělci rychle “dobrovolně” přihlásili do kolchozů. Ale vyskytl se i ozbrojený odpor ve všech třech baltských zemích proti sovětským okupačním silám. Odpůrci – nazývaní “lesní bratři” ve všech třech zemích byli podle sovětské terminologie označeni jako bandité – v Litvě byli nejpočetnější, tam se odhaduje 20.000 zabitých v bojích po konci války. V Lotyšsku zabili dva tisíce lesních bratří a v Estonsku

přibližně stejně. Ale v té době bylo lepší o ničem nevědět, když člověk nechtěl být sám odvezen na Sibiř, nebo zakusit i horší osud.

„Potom se v Narvě začalo všechno obnovovat a přišlo sem velké množství lidí. V té době poznala moje matka mého otce. I on byl Tatar, voják, který sloužil v Narvě. Ale i ten vztah byl nešťastný, stejně jako ten první. Když skončil vojenskou službu, rozhodl se jet domů do své vesnice. Mé matce řekl, že chce sebou vzít ji a mne, ne syna, protože ten není jeho. Co by řekli lidé v jeho vesnici? Ne, ty musíš nechat syna u svých rodičů nějaký čas a potom něco vymyslíme, řekl. Ale maminka nesouhlasila. Půjdu jen s dětmi, prohlásila. Takže zůstala zde a proto já jsem tady vyrostla.“

Ona byla jen osmiměsíční, když se její otec ztratil a tak nemá na něj žádné vzpomínky. Otec si vzal jinou ženu daleko v Rusku a Marjam se s ním sešla až v roce 1969, když přijel na návštěvu a chtěl s rodinou navázat kontakt.

„Nic jsem k němu necítila, byla jsem tak malá, když zmizel a teď se náhle objevil. Neudržovala jsem s ním kontakt, vůbec nic o něm nevím. Mám v Rusku nevlastního bratra, ale o něm také nic nevím. Maminka měla těžký život, nikdy se znovu nevdala a starala se o nás sama, o mne a mého bratra. Vždycky s námi mluvila jen tatarsky. Pak se stalo, že jsem se vdala za Rusa, proto mám ruské jméno. Rodná jména mají v Estonsku velký význam, protože právě jméno označuje skupinovou příslušnost. Jestliže je příjmení jasně estonské, je snadnější uspět ve společnosti a najít dobré zaměstnání, říká se. Ale nemělo by to tak být, je to nespravedlivé. Nemělo by to mít žádný význam. Narodila jsem se tady, bydlím tady, tady je můj domov. Tak to je. Když se rozdělují lidé podle skupin a říká se: vy k nám nepaříte, cítím se velmi špatně. Bydlím a pracuji zde celý život, založila jsem tady rodinu. Jsem estonská Tatarka, to říkám všem, kteří se ptají.“

Následujícího dne se vracím do manufaktury Kreenholm, nyní již zavřené textilky, která byla během několika desetiletí hlavním zaměstnavatelem ve městě. Mnohým lidem v Narvě chybějí peníze a to ovlivňuje ceny taxíků. Kamkoliv se uvnitř města jede, cena je vždy stejná – 3 Eura, bez rozdílu se kterou firmou se jede. Znovu řídí žena, Ljudmila. V Tallinnu ženy řidičky taxíků nejsou tak časté jako v Narvě. Proč? Ptám se jí.

„To je proto, že muži začali vymírat, nebo odešli hledat práci. Nebo se opíjejí. Jen málo pořádných mužů zde zůstalo“, směje se Ljudmila.

„Kam muži odjíždějí?“ ptám se.

„Mnoho jich přišlo z různých částí bývalého Sovětského svazu.“

„Vracejí se tam?“

„Ve skutečnosti ne, raději jedou na západ, do Tallinnu a do Evropy“, myslí si Ljudmila.

„Ostatně i já jsem z jiného města. Pocházím Debalcevo, ale tady už bydlím čtyřicet let, tam už nikoho nemám.“

Debalcevo – nebo Debalceve na Ukrajině je město ve válečné zóně východní Ukrajiny. Skoro dvě stě ukrajinských vládních vojáků bylo zabito během chaosu v únoru 2015, když separatisté, které podporuje Rusko, dobylo město.

Nenavštívil jsem ohrazenou hlavní budovu Kreenholmu, ale menší, hezky rekonstruovanou dvouposchodovou budovu z červených cihel a s impozantní věží s hodinami hned vedle řeky Narvy. Obchodní sekce Kreenholmu se v posledních letech nachází v bankrotu. Zbývá ještě půlhodinka do dohodnuté schůzky a tak si trochu prohlížím okolí.

Střecha a okapy jsou vyměněny, ale omítka potřebuje urgentně opravu. Obytný dům je typem stalinského klasicismu, postavený přibližně v roce 1950 a určitě byl impozantní, na průčelí dělá ubohý dojem snopy obilí a zaprášená komunistická hvězda na průčelí. Přes ulici nejbliže k řece stojí dva dřevěné dvouposchodové domy. Jeden z těch dlouhých domů je obydlený a potřebuje natřít. Vychází žena a věší prádlo na šňůru před zasklenou, trochu nakloněnou verandičkou. Vedlejší dům je opravený a zdá se, že je to nějaký úřad. Při bližším pohledu se ukázalo, že je to pohraniční stanice. Za domem je vidět dlouhý betonový most pro pěší. Most stojí na vysokých sloupech, které se zvedají z téměř suché části říčního toku. Přímo k vnějším hranicím Evropské unie přichází přítlostlý muž v kšiltovce a modrém kabátě. Žena v černém kabátě jde opačným směrem do Ruska.

Dovídám se, že toto je pohraniční stanice Narva 2, když se po půlhodině setkávám s důchodkyní Naděždou Sinjakovou a jejím synem, podnikatelem Dmitrijem Lochmatovem v budově, která kdysi patřila obchodní sekci Kreenholmu. Most do Ruska je dobře vidět z opravené schůzové místnosti. Tu nyní využívá podnik pro vzdělávání, který vede Dmitrij s manželkou.

„Když moji prarodiče ještě žili, bydleli tady na druhé straně mostu, takže jsem ho mnohokrát přecházel“, vypráví Dmitrij.

Kdysi existoval další most pro pěší, trochu dál přímo z ruské strany do hlavní budovy Kreenholmu. Tam Naděžda Sinjakova byla zvyklá přecházet koncem šedesátých let, když ještě bydlela v Kingseppu na ruské straně a jezdila autobusem do práce do Narvy. Když Naděžda zakončila textilní institut v Leningradě, otevírali novou filiálku v Narvě. Protože měla výborné hodnocení, měla nárok vybrat si, kde chce pracovat a vybrala si továrnu v Narvě – zdálo se jí, že je blízko. Ale nemohla začít hned, čekala prvního syna.

„Měla jsem začít 1. února. Dohodli jsme se, že místo toho nastoupím začátkem července.“

Několik měsíců pracovala Naděžda Sinjakova jako praktikantka, ale brzy jiná žena čekala dítě – v té době se rodilo hodně dětí – a ona získala místo, které odpovídalo její kvalifikaci.

„Bylo nás asi 1.500, kteří jsme jezdili sem z Kingisepp na práci. Pracovali jsme na tři směny. Vzdálenost je asi 30 km, cesta autobusem trvala 45 minut a autobus zastavil na protější straně u Ivangorodu. Potom jsme přešli bývalý most. V té době tady ještě nebyly hranice.“

Její kariéra rychle postupovala a brzy byla na střední úrovni. Rodina žila dál v Kingisepp na ruské straně, ale v roce 1975 Naděžda získala povolení koupit si auto. Několik roků jezdila do práce autem, pak rodina dostala vlastní byt, třípokoje ve druhém patře v devítipodlažním domě. V roce 1978 se přestěhovali do Narvy. Všechno šlo kupředu jako vlak po kolejích a brzy celá rodina pracovala v

Kreenholmu. Ale perestrojka, kterou uprostřed osmdesátých let zavedl nový vládce Sovětského svazu, Michail Gorbačov, umožnila vznik Estonské lidové fronty v roce 1988. Požadavky na osamostatnění Estonska stále narůstaly a náhle se život stával méně bezpečný.

„Tenkrát jsem již seděla v městské radě. My všichni jsme byli neklidní – co se stane s Rusy? Země se rozpadala. Lidé se báli, byly to zlé časy a mnoho lidí si myslelo, že máme patřit k Rusku. Nyní ale nejvíc lidí míní, že bylo lepší zůstat částí Estonska a nedělat žádné hlouposti. Vždyť by tady mohla být druhá Ukrajina. A když se teď zeptáte lidí, určitě málo by se jich chtělo vrátit do Ruska.“

„Ne, možná že ne do Ruska, ale ne málo z nich by chtělo mít Sovětský svaz“, říká Dmitrij.

On sám má radost, že je občanem Estonska, otevřené země Evropské unie s mnoha možnostmi. Nemůže pochopit obyvatele Narvy, kteří sní o Rusku.

„Kdybych byl ruským vlastencem, chtěl bych žít v Rusku. Ale já si myslím, že my Narvané jsme poněkud jiní. Ano, mluvíme rusky, jako ti na druhém břehu, ale my nejsme jako oni. Na druhou stranu my žijeme v Estonsku, jsme občany Estonska, ale také nejsme Estonci. My nejsme to ani ono, my jsme vlastní druh.“

Dmitrij netouží na druhou stranu řeky Narvy, ale má světlé vzpomínky na sovětské doby.

„Hlavně proto, že jsem byl dítě. Bylo mi patnáct, když se Sovětský svaz rozpadl a já jsem doopravdy nechápal, co se stalo. Až když jsem si vydělal vlastní peníze, estonské koruny a když uzavírali hranice, tenkrát jsem pochopil, že Estonsko se stalo skutečně nezávislé“.

Velkou katastrofou, která se dotkla mnoha lidí v Narvě, bylo uzavření textilky, která kdysi byla největší na světě. Z deseti tisíc zaměstnanců zbylo 5 tisíc, pak už jen dva tisíce, pak několik stovek až poslední ztratili práci při bankrotu v roce 2010. Tenkrát Dmitrij již několik let pracoval v odbytu na mezinárodním trhu výrobků z Kreenholmu a bankrot ho velmi překvapil.

„Měl jsem dobré kontakty s klienty a věděl jsem, že naše ceny jsou skoro o 25 % vyšší než u konkurence v Pákistánu, Indii a v Číně. U nás se snažili tvrdit, že naše kvalita je značně lepší, ale je pravdou, že naše technologie byla zastaralá. Už jsem předvídal, co se stane. Pro mnohé to byla velká tragédie, vím, že někteří byli tak deprimováni, že začali pít. Zejména to byla velká rána pro starší generaci. Nikdo si nepředstavoval, že by Kreenholm mohl být uzavřen, když tady stál od roku 1857.“

Dmitrijova matka, Naděžda Sinjakova odešla do důchodu o tři roky dříve. Dlouho byla v továrně vedoucí velké sekce. Přinesla tlusté fotoalbum z té doby.

„V šicí dílně jsem měla tisíc dvě stě zaměstnanců, kteří pracovali na tři směny. Dovedete si to představit? Ale náhle jich zůstalo jen dvě stě a produkce se redukovala. Měli jsme právo odcházet do důchodu od 59 let, ale já jsem pracovala ještě další čtyři roky. V roce 2007 jsem si myslela, že mohu odejít s čistým svědomím, když jsem tam pracovala čtyřicet let. Pak další vedení uzavřelo továrnu, a já jsem to cítila již dřív, že se to blíží. A když jsem odcházela do důchodu, plakala jsem. Do důchodu jsem šla společně s mým zástupcem. Řekli jsme zaměstnancům, že možná ještě budou dál dlouho pracovat. Všichni plakali.“

Mnoho věcí si stojí nyní líp než za sovětské doby. Ale ne vše. Tenkrát byla Narva živé, rostoucí průmyslové město. Nyní mnozí lidé se odtud odstěhovali, protože chybí práce. Někteří odjeli i do Afganistánu.

AFGANSKÝ VETERÁN

Alexej Sonin válčil v Afganistánu. Čekal jsem na něj u domovních dveří, kde bydlí jeho babička. Chceme jet na její chatu, ale Alexej musí ještě něco zařídit. Čas trávím rozhovorem s babičkou Alexandrou Šormikovou o tom, jak se stalo, že se přistěhovala sem do Narvy.

„Nu, za starých dobrých sovětských časů to bylo tak, že po vystudování jsme se nemohli rozhodnout kam můžeme jet. Moji rodiče bydleli na Krymu, měli jsme tam práci a žádali, aby nás tam nechali. Bylo by to blízko rodičů a už jsme měli dítě. Ale to nešlo, to nám nedovolili. Nejdříve jsme měli jet do Uljanovska na Volze, nebo do Krasnojarska na Sibiři. Ale tam nám nezaručovali byt. Bratr mého manžela pracoval tady v elektrocentrále a podařilo se mu zařídit pro nás pozvání. Přišli jsme sem v roce 1966. Nejdříve jsme provizorně bydleli ve společných bytech, později jsme dostali byt. Můj manžel získal místo jako elektroinženýr, já jsem se zabývala metrologií v Kreenholmské textilce.“

„Co si lidé mysleli o rozpadu Sovětského svazu?“

„Nálada byla euforická. Tedy, mezi Estonci. Pamatuji si, když jsme jeli do Talinu navštívit metrologickou burzu a jedli jsme tam v jídelně. Tam jsem si všimla, náhlého jasného rozdělení. Estonci stáli ve skupině a mluvili hlasitě estonsky. Dobře jsme jim rozuměli, na jejich místě bychom se chovali stejně pyšně a hlasitě bychom mluvili svým jazykem. My Rusové jsme byli rezervovaní, nevěděli jsme jak to bude s občanstvím a dalšími záležitostmi. Krym byl ukrajinský, já pocházím odtamtud a můj muž pochází ze Žitomíru, západně od Kyjeva, tak mě víc zajímala Ukrajina než Rusko, jestliže se stanu občankou jiného státu, než Estonska. Objednali jsme si noviny *Sovetskaja Estonija*, ve které byl velký článek o Ukrajině. Tam jsme četli, že pro získání občanství je nutné na Ukrajině bydlet. Tato možnost se nám nelíbila. Ruskou legitimaci bylo možno dostat, ale ani tato alternativa nás nelákala“, říká paní Alexandra.

„Proč bych měla žádat? Všichni moji příbuzní bydleli na Ukrajině – kdybych někam jela, tak jenom tam. Ale naštěstí se pořádaly jazykové kurzy pro střední kádry v Kreeholmu. Dříve nebyla estonština vůbec tady v Narvě zapotřebí, všechno bylo v ruštině. A estonština není obzvlášť lehká k naučení, to se musí říci, zvlášť když je člověk trochu starší. Ale já jsem si zaplatila za doplňovací kurz a tak nějak se mi podařilo projít, já i můj manžel a děti. Pak jsme byli klidnější, je lepší být občanem země ve které žijete.“

Alexandřin vnuk, Alexej Sonin, zaparkoval svůj pěkný, tři roky starý automobil u domovních dveří a otevřel zavazadlový prostor. Je to svalnatý mladý

muž v černém tričku s krátce střiženými vlasy. bradkou a s klidnými očima. Na jedné paži je vidět tetování s komplikovanými ozdobami. Auto si koupil za peníze, které získal v Afghánistánu.

Během války v Afganistánu 1979-1989 víc než 14.000 sovětských vojáků přišlo o život, když plnili „svou mezinárodní povinnost“. V Afganistanu v osmdesátých letech sloužilo celkem 600.000 sovětských občanů, mnoho z nich bylo z Estonska. Ale Alexej Sonin k nim nepatřil, bylo mu tehdy jen šest, když se sovětské oddíly stáhly z Afganistánu a on sám na sovětské časy nemá žádnou vzpomínku.

„Mám jen hezké dětské vzpomínky. A sovětské časy nejsou doopravdy téma o kterém bychom v rodině mluvili, ale věřím, že moji rodiče měli tenkrát lepší situaci. Měli jsme se dobře. Rozdíly tenkrát nebyly velké, ale přesto někteří získali víc než druzí. Babička měla dobré postavení a maminka byla rektorem umělecké školy. Ano, všichni v naší rodině máme vysokoškolské vzdělání, tedy kromě mne a také věřím, že život tenkrát byl klidnější. Vím, že moji rodiče ztratili mnoho ze svých ušetřených peněz, když se Sovětský svaz rozpadl a oni museli žít od výplaty k výplatě. Se mnou to bylo stejné, bylo mi 29 let, ale nepodařilo se mi ušetřit, abych měl několik měsíců na to, abych si vyhledal lepší práci. Každý měsíc se musí vydělat peníze na jídlo a to ostatní. Možná se lidé měli lépe, já nevím.“

Alexandr nyní pracuje jako stavitel na různých místech na jihu Finska, tam jsou mzdy o hodně lepší než v Narvě. Jen vzdálenost je velká.

„Raději pracuji šest dní v týdnu, v neděli musím mít volno, k nabrání síly a druhý týden pracuji od pondělí do čtvrtka a potom sednu na večerní trajekt a tak jsem alespoň tři dny doma.“

Po vojenské službě chtěl udělat vojenskou kariéru v estonské armádě. Ale to se mu nepodařilo – bezpečnostní policie ho nedoporučila. Proto se rozhodl jet do Afganistánu v roce 2011, vypráví Alexej.

Přijeli jsme na parcely, na kterých stojí chatičky a zaparkovali jsme vedle dobře upraveného letního omítnutého domku. Alexandra vyndává jídlo, sedáme si ke stolu a Alexej vypráví: „Měl jsem rád vojenský život, vyhovoval mi, poslal jsem tedy své dokumenty na vojenskou vysokou školu a studoval jsem tam jeden a půl roku. Ale hodně dlouho vyšetřovali, zda mě budou moci přijmout do státní služby. Několikrát mě volali k rozhovorům a konečně přišla odpověď: odmítnutí. To znamenalo, že se nebudu moci stát důstojníkem. Ale já jsem chtěl dál pracovat a postupovat v armádě, tak jsem oslovil důstojníky v osobním oddělení a oni usoudili, že by mise v Afghánistánu pomohla a možná by se mi pak podařilo dokončit vysokou školu. Rozhodl jsem se tam jet.“

Účast Estonska v mezinárodní armádní misi pod vedením NATO od jara 2003 byla důležitým symbolickým krokem jak dát najevo, že země se stala definitivně částí Západu a že Estonsko je připraveno převzít na sebe zodpovědnost uvnitř NATO, když se země stane plně hodnotným členem v roce 2004. První estonské oddíly měly odstraňovat miny v Kábulu. V roce 2005 hlavní část estonských oddílů byla poslána do Mazar-i-Šarif v severní části země a od roku 2006 estonští vojáci sloužili v neklidné provincii Helmand v jihozápadní části země. V hlavní části mise bylo přibližně 150 vojáků. Tak tomu bylo, když Alexej přijel v roce 2011.

„Bylo hodně Rusů v oddíle?“

Alexej se na moment zamyslel: „Rusové? No, ne moc. Ale mezi profesionálními vojáky se nerozlišuje, pro nikoho to není důležité jestli jste Rus nebo Estonec. Jsou to lidé, kteří bojují spolu. Ale byli tam Rusové, možná patnáct procent. Ta věc nebyla důležitá. Nebo, ano, pro Rusa bylo těžší udělat kariéru důstojníka.“

Alexejova babička stojí u ohniště, které vytvořil její manžel a podívala se na ná: „Ty jsi byl jediný ve vašem kurzu, který nedostal povolení. A byl jsi jediný Rus.“

„Možná ano. Ale to nebyl důvod, alespoň ne formálně. Řekli mi, že nejsem vhodný, protože jeden z mých přátel byl odsouzený pro trestný čin. Ale s tím já nemohu nic dělat. V každém případě existují důstojníci, kteří jsou Rusové, ale já neznám nikoho v hodnosti vyšší než plukovník.“

Velmi dobrá znalost estonštiny je pochopitelně základní požadavek v estonské armádě, ale to nikdy nebyl problém u Alexeje. Na rozdíl od mnoha svých kamarádů se naučil dobře estonsky už v patnácti letech.

„Bylo to tím, že jsem každý rok jezdil na letní tábor již jako dítě. Potom jsem i dělal vedoucího tábora. Pokaždé jsem byl ve velkém smíšeném táboře u jezera Peipsi, bylo to skoro jako sovětský pionýrský tábor s Estonci a Rusy a tam jsem potkal estonskou dívku. To mi hodně pomohlo. Potom jsem pracoval jako pomocník v dětském táboře v šestnácti a také tady jsem se hodně naučil. Děti už jsou takové, opravovali mě, když jsem něco řekl špatně. To se člověk rychle učí. Tady v Narvě mnoho lidí estonsky vůbec neumí. Pochopitelně, naučit se jazyk – znamená jím mluvit, mluvit s kýmkoliv a tady není skoro s kým mluvit. Jinak to bylo v Afganistánu. Tam všichni mluvili estonsky. Bylo to správné rozhodnutí tam jet“, myslí si Alexej stále, ačkoliv tam byl zraněn a ačkoliv neprošel bezpečnostní prověrkou.

„Byl to nejsilnější zážitek mého života. Je to těžké popsat. Člověk musí být naprosto koncentrovaný. Ale babičce jsem neřekl, že pojedou do Afghánistánu, měla by velkou starost. Řekl jsem jí, že jedu na cvičení. Mamince jsem to řekl, protože jsem věděl, že to vydrží. Je umělkyně a myslí poněkud jinak: Když cítíš, že musíš jet, tak musíš a všechno dobře dopadne, řekla mi.“

A mise proběhla celkem dobře, i když jeho obrněné auto najelo na minu, nakonec z toho Alexej neměl nevyléčitelné zranění.

„Mina zcela nevybuchla, část byla mokrá. Vozidlo vyletělo do vzduchu a já jsem byl jediný zraněný. Seděl jsem vzadu, ostatní byli venku. Narazil jsem hlavou do stropu auta a praskla mi meziobratlová ploténka. To se hned nezjistilo. Začaly velké bolesti zad, dávali mi silná analgetika a ta mi pomáhala. Sloužil jsem další tři měsíce a prasklinu zjistili až když jsem se vrátil domů. Potom mě operovali a časem se to upravilo. Stát udělal vše co mohl, nemohu si stěžovat.“

Ale vstup do státních tajných služeb Alexej nezískal ani po misi v Afganistánu a když pochopil, že se nikdy nemůže stát důstojníkem, nechtěl už v armádě zůstat.

„Kromě toho jsem byl osvobozen pro nemoc celý rok po operaci. Ze začátku jsem jen ležel v posteli doma v Narvě. Bylo to dlouhé. Potom, když jsem se mohl pohybovat, začal jsem hledat práci. Získal jsem nějaké peníze za překlady z estonštiny do ruštiny, ale ne mnoho. Když jsem peníze za Afganistán spotřeboval,

hledal jsem práci, za kterou se platí víc“.

„On je dobrý chlapec, náš Alexej, on také zrenovoval byt své sestry“, přerušila nás babička Alexandra.

„Ano, to jsem udělal, ale ona teď studuje v Tallinnu, zabývá se tancem, jezdí po celém světě, tancuje salsu. Určitě bude v životě úspěšná, velmi dobře se pohybuje a je to krásná žena, pro ni to bude snadnější v současném světě. Také výborně mluví anglicky, estonsky méně dobře, může si pořídit obchod, ale ona nemluví natolik dobře, aby při tom mohla používat estonštinu.“

„V Narvě je málo práce a velká část Alexejových spolužáků odešla z města. Zejména muži, mnoho žen zůstává ve městě, kde dostávají nízké mzdy“, říká Alexej. „Dívky z mé třídy skutečně skoro všechny zůstaly tady. Mnoho z nich se stalo učitelkami, nebo pracují ve školách. Pár jich odjelo do Tallinnu. Chlapci většinou odjeli do zahraničí, do Německa, do Anglie...“

„A do Ruska? Mnozí lidé v Narvě jsou ruští patrioti, oni se nestěhují do Ruska?“

„Ne, alespoň mí spolužáci ani jeden nejel do Ruska. Sice je mnoho těch, kteří se stále baví o tom, že jsou ruští vlastenci a naříkají si, že zde jejich práva nejsou brána na zřetel, protože jsou Rusové. Já ale mám rád Estonsko. Když jsem chtěl studovat vojenskou vysokou školu, zeptali se mne, jestli se cítím patriotem. Trochu jsem zapřemýšlel a čestně odpověděl. Byli tam staří generálové, důležité osobnosti a já jim řekl, že nemohu tvrdit, že jsem stoprocentní patriot, protože nemám dost hluboké vědomosti o estonské kultuře a protože moje estonština není perfektní, i když mluvím dobře. To jsem řekl. Ale že já miluji tuto zemi, že všichni moji příbuzní a přátelé jsou tady. Tedy pokud mám bránit nějakou zemi, je to tato země. Budu bránit Estonsko, protože je to moje země.“

KONSTRUKTÉR STARÉ NARVY

Když se projde skleněnými dveřmi vysoké školy, jako by vás přenesli z šedivé sovětské Narvy do moderních prostor v centru Tallinnu. Ve světlé vstupní hale vyniká dřevěné schodiště, které se nehodí k výstupu, protože stupně jsou příliš vysoké. Slouží studentům k sezení a uvolnění při pauzách. Skoro všechny velké polštáře na sezení jsou volné, protože jarní semestr již skončil. Toto místo je nejestonštější v Narvě. Někdy mu říkají „estonská ambasáda.“

Univerzitní fakulta v Narvě se oficiálně jmenuje *Tartu Ülikooli Narva kolledž*. Je to supermoderní budova, jakoby opak vedlejší staré radnice. Úplně nahoře v pevnosti ze skla a cihel jsem našel knihovnu s pohodlnými křesly posledních vzorů a imponantní rozhled na celou Narvu. Přímo vpředu je vidět hrad a ruské hranice, poněkud vpravo zavřenou textilku Kreenholm a dál Rusko, pak kulatou kopuli ortodoxní Voskresenské katedrály a úplně vpravo velikou nemocnici, kde ruské sestry podle Olgy Lisové jsou nepřijemné, vůbec ne takové jako estonské sestry v Tallinnu.

V suterénu jsem našel kavárnu vysoké školy „Muna“ (Vejce). Několik hostů zde mluví estonsky a jsou zde i finští turisté, kteří přijeli autobusem prohlédnout si univerzitu. Mohou si myslet, že je to zde jako v Tallinnu, ale bez problému si zde můžete objednat bílou kávu v ruštině, vždyť jste v Narvě.

V kavárně Muna se setkávám s dvacetiletým Art'omem Poljakem, který si zde přeje studovat po gymnáziu. Výuka je převážně v estonštině, ale on věří, že to pro něho nebude problém. Již na gymnáziu je polovina výuky v estonštině.

Vyprávím mu o taxíku, ve kterém jsem před chvílí seděl a kde měla mladá řidička pověšenou na zpětném zrcátku ruskou vlasteneckou, černo-oranžovou jiřskou stuhu: „Znamená to, že všichni pasažéři se pozitivně staví k jiřské stuze a k oslavě sovětského dne vítězství 9. května, ke které se vztahuje stuha sv. Jiří?“

„Ti mnozí, kteří vyvěšují stuhu to dělají prostě ze vzdoru. Někteří je i vyvěšují jako vlaječky. V den vítězství jsem si také koupil jiřskou stuhu na vzpomínku na svou prababičku. Byla za války v německém koncentráku. Zemřela nedávno, bydlela na druhé straně mostu v Ivangorodu. Ale po oslavě jsem stuhu sundal, než jsem šel navštívit svou přítelkyni, protože ona je Estonka a mluví o tom, že Rusové okupovali Estonsko. Snažil jsem se jí říci, že už to je dávno, ať na to kašleme. Ale ona nemůže, protože jejího dědečka poslali na Sibiř.“

Art'om je estonský občan. Je tak mladý, že se již narodil do samostatného Estonska, ale jeho rodiče mají šedivé cizinecké legitimace neobčanů. Se svým otcem se Art'om dostal několikrát do konfliktu, když se jednalo o politiku.

„Tak je to i s jinými rodiči. Narodili se v Rusku a často mají negativní názor na Estonsko.“

„Jednou z příčin častých hádek o politice je možná to, že generace rodičů se dívá hlavně na ruskou televizi a ta není neustranná“, domnívá se Art'om.

„Moji rodiče se pořád dívají na ruskou televizi. Zkousím to posoudit s estonskou. Tam jsou zas jen negativní věci o Rusku. Ale pochopitelně je veliký rozdíl mezi tím, jaký život mají lidé tady a tam. Estonsko mám rád. Mám ruské vízum, moje babička bydlí na druhé straně mostu a já ji samozřejmě navštěvuji. Ale mám pocit jakéhosi nebezpečí na té straně, bojím se, že bych mohl být okraden a nebo by se mi mohlo něco stát. Tady se cítím doma.“

Ze skleněné stěny kavárny je vidět do vnitřního dvora. Sedí tam studenti okolo kulatých oranžových stolků v kombinaci s geometrickým tvarem budovy vytvářejí iluzi, že se nacházejí někde jinde, možná v některé nové budově univerzity v Lund ve Švédsku. Ale když vycházím z univerzity na náměstí, znovu se nacházím v šedivé postsovětské realitě Narvy a jejích panelových domů. Snad jediný střípek, který zůstal z kdysi krásného starého města je radnice, která sousedí s univerzitní fakultou. Vystupuji příkrým schodištěm až k těžkým hnědě natřeným dveřím a beru za kliku. Je zamčeno. Zvoním a po chvíli slyším hlasité klapání. Přísná, přibližně šedesátiletá žena mě pozoruje okénkem ve dveřích.

„Ano?“

„Dohodl jsem se na setkání s Fjodorem Šancinem.“

„Vejděte, druhé poschodí.“

Kráčím v budově, která se zevnitř podobá směsici nizozemského klasicismu ze 17. století a rozpadající se sovětské stavby. Radnice byla vystavěna v švédském období na konci 17. století. Vážně byla zničená ve finské fázi druhé světové války a zrekonstruovaná v šedesátých letech. Za sovětské éry byla radnice používána jako palác mladých pionýrů. Nyní čeká na novou rekonstrukci. V jednom rohu vstupní haly stojí modré jízdňkolo v dobrém stavu. Pravděpodobně patří Fjodoru Šancinovi, staviteli staré Narvy. Věnuje se tomu již mnoho let.

Vyšplhal jsem se do druhého patra po vrzajících pompézních schodech a našel ho s jiným návštěvníkem. Šancin má stříbrné vlasy podél pleše, dobře střižený knír a tmavě modrý pracovní plášť dosahující až ke kolenům. Za ním vidím model středu staré Narvy, který staví již řadu let. Začal v roce 2007. Model staví v rozměru 1:100 a ještě není hotový. Zaujímá hlavní část slavnostní haly starého pionýrského paláce.

„Dobře si pamatuji, že tady byl pionýrský palác, byl jsem tady mnohokrát na novoročních slavnostech jako dítě. Lístky se špatně sháněly, ale obvykle jsme je dostali, maminka pracovala ve školce.“

Fjodor Šancin se narodil a vyrostl v Narvě. Jeho rodiče sem pozvali příbuzní, kteří sem přišli hned po válce.

„Tady jsou moje kořeny, oba mí rodiče zde zakořenili, stejně jako dědeček z mamičiny strany.“

Fjodor Šancin dlouho snil o tom, že postaví model zničené staré Narvy a když měl čas, začal.

„Dřív jsem pracoval ve školce, už tam jsem trochu začal, ale v té době nebylo snadné získat nějaké informace, bylo velmi málo fotografií. Nyní je již snadnější nějaké fotografie získat, ale už zůstalo jen málo lidí, kteří si pamatují jak všechno vypadalo. Nejraději jsem, když sem přijdou staří Narvané, kteří poznávají město na modelu. Bylo jich tady několik před pár dny, když jsme slavili „den města“, přijeli až Tallinnu. Mezi nimi byla jedna žena a řekla svým přátelům: Podívejte se, tam je okno mého pokoje!“ A jiná řekla, že doprovázela svého otce do práce po téhle ulici. Třetí ukázala na svoji hudební školu. Nějakou hodnotu ten model jistě má.“

Fjodor Šancin mi ukazuje na modelu důležitou budovu - radnici - stojí uprostřed modelu. Když se podíváme oknem ven na radničním náměstí stojí moderní univerzitní fakulta a dva šedivé sovětské paneláky. Na modelu vypadá město takové, jaké bylo před rokem 1944, náměstí lemuje klasická burza, jejíž roh zakrývá část radnice. Úzké uličky evokují podobu starých částí starého Tallinnu nebo Visby. Ze staré Narvy nezůstalo skoro nic.

Ve vedlejší místnosti vystavuje Fjodor Šancin modely všech starých kostelů, které postavil ve větším rozměru.

„Nyní mým přáním je postavit model manufaktury Kreenholm s okolím. Už jsem začal sbírat materiál. Bude to zvláštní model, původně továrna stála v jiném okrese a model by měl stát na místě tam. Představa je taková, že lidé budou moci přicházet a porovnávat model s okolím, aby viděli jak všechno vypadá a vypadalo.“

Přesto se jen málo Narvanů zajímá o model. Ale přicházejí návštěvníci z jiných částí Estonska a ze zahraničí, studenti z univerzitní fakulty a sportovní oddíly, kteří náhodně navštíví město. Již dnes Fjodor Šancin přijal čtyři skupiny, celkem asi 120 lidí, říká Fjodor.

Dostává plat z plánovacího odboru města za svoji práci na modelu – to zařídil městský architekt, když uviděl model. Takovými věcmi by se měl zabývat úřad, usoudil architekt. Brzy bude stará radnice renovována uvnitř a kam dají model, Fjodor Šancin neví.

„Proč lidé z Narvy nepřicházejí se podívat na model?“ Ani na tuto otázku Fjodor Šancin nemá odpověď.

„Divím se tomu. Oni ani nechtou noviny, oni nic nechtějí vědět. Se mnou je to stejné, také už necí číst noviny, ani se dívat na televizi, je tam tolik lží, všichni nás chtějí jen podvést.“

„Nejvíc lže ruská televize, že?“ snažím se odporovat. „Ostatně já bych proto ani nebyl schopen se na ni dívat“, dodávám.

Ale Fjodor Šancin se mnou nesouhlasí: „Ruská televize lže a tady se také lže a také u vás. Všechno jsou jen lži. Oprávněně se říká, že v novinách se vede ideologická válka, všichni chtějí přitáhnout lidi na svou stranu. Nejvíc když se jedná o Ukrajinu. Ale ti, kteří odtamtud přicházejí, vyprávějí něco úplně jiného, ne co se vysílá v televizi. Někteří, kteří přicházejí z Ukrajiny říkají, aby je nechali prostě v klidu.“

„Ale kdo Ukrajinu nenechává v klidu? Rusko? Nu, jsou tam všelijací lidé, všichni chtějí loupit jen pro sebe“, myslí si Fjodor Šancin.

Pro něho a mnoho jiných Narvanů ruská propaganda sleduje jasný cíl – možná nevěří ruským lžím a stejně nevěří i jinému. Pravda neexistuje, všichni lžou.

Výzkum estonského ministerstva kultury začátkem roku 2015 ukazuje, že pokud rusky mluvící obyvatelé země věří jakýmkoliv zprávám, věří 51 % dotázaných rusky mluvících (čili neobčanů) zprávám z Ukrajiny z ruských televizních kanálů. Jen 25 % rusky mluvících podobně věří zprávám vysílaným estonskou televizí v ruském jazyce. Na druhou stranu 81 % estonsky mluvící veřejnosti jen 6 % věří ruským televizním kanálům.

Fjodor Šancin, jak bylo řečeno, nevěří nikomu. Ale doufá, že bude mít možnost dokončit své modely města Narvy tak jak Narva vypadala před tím, než ji zničili sovětské letecké bomby v roce 1944.

Poděkoval jsem za prohlídku, sestupoval jsem po schodech do vstupní haly a znovu zatáhl za těžké dveře, Ty se vůbec nepohnuly. V postranní světnici za tmavou

chodbou s opotřebovanými dlaždicemi a všude visícími elektrickými dráty jako za sovětské éry jsem našel vrátnou. Její obrovská místnost se samovarem a nápadnými plakáty pocházejícími asi z dob mladých pionýrů vypadala opravdu sovětsky.

„Jak mohu odejít?“

Vrátná vzala dlouhou železnou tyč s držadlem, šla za mnou, pak zastrčila ten velký nástroj do klíčové díry. Hlasité klapnutí se rozlehlo halou a dveře se otevřely.

„Tady nikdo beze mne nemůže odejít“, řekla.

Večer jsem se posadil před televizor v garsonce, kterou jsem si najal v čtyřposchodovém sovětském domě, abych se podíval na televizní zprávy, jaké se vysílají v Narvě.

Rusky vysílané zprávy v Estonské televizi se jmenují „Aktuální kamera“. Hlavní zprávou dnes byl špionážní proces proti estonskému policistovi Estonu Kohverovi, který právě začal v Rusku. Rusky mluvící televizní moderátor z Estonska se nacházel mimo soudní budovu ve Pskově a hovořil s Kohverovým advokátem. Proces se odehrává bez veřejnosti.

Hlavní zahraniční zprávou je velká katastrofa říční lodi v Číně. Hlavní domácí zprávou, kromě procesu s Kohverem je rozhovor s novým předsedou Sociálně demokratické strany Estonska, rusky mluvícím Jevgeniem Osinovskim. Potom se dovídám, že vojenští letci z Narvy a Finska se cvičí nad teritoriem Estonska. Koná se interview s americkým a britským generálem.

V místních zprávách vidím rusky mluvícího fotografa a filmaře Sergeje Trofimova, který vystavuje své fotografie z Lasnamäe, městské čtvrti Tallinnu, kde vyrostl. Dovídám se také o učitelích ručních prací, kteří vyučují nové techniky a o výstavbě nového stadionu v lázeňském městě Pärnu v jihozápadním Estonsku. Starosta a jeho náměstek souhlasili s rozhovorem v ruštině, ačkoliv mají silný přízvuk a problémy s gramatikou.

Patnáctiminutové zprávy končí zprávou ze švédské Upsaly: Indický prezident a členové švédské královské rodiny byli účastníky řetězové automobilové kolize, ale nikdo nebyl zraněn.

Ti kteří se dívají na ruský kanál PBK se nedověděli o švédské královské rodině, dověděli se všechno o Vladimírovi Putinovi. PBK znamená „První baltický kanál“ a prakticky je stejný jako největší vnitroruský kanál „První kanál“, jen místo ruských místních zpráv se vysílají místní zprávy pro baltské země. Místní zprávy přicházejí hned po hlavním večerním zpravodajském vysílání *Vremja*, který dostal jméno ze sovětské doby. Také obsah se vrátil k vyzkoušenému modelu. Na obrazovce vládne Putin, než je řada na místní zprávy.

Nejdůležitější zpráva z pohledu PBK je pochopitelně o letcích NATO, kteří cvičí nad územím Estonska. Potom slyším o estonských oddílech na hranicích Izraele a Libanonu, a že Rusko zastavuje dovoz estonských rybích konzerv. Ukazují továrnu,

kteře se rozhodnutí týká. Takové sankce nejsou vůbec dobré pro Estonsko, dovidám se.

O procesu proti Estonu Kohverovi je jen krátká informace po rybí továrně a hned potom moderátor přechází na důležitou otázku, zda druhý den Velikonoc by měl být státním svátkem. Otázku komentuje poslanec ze strany *Centrum shody*. Tato strana má dobré kontakty se stranou Vladimíra Putina – *Jednotné Rusko* a pro ni hlasují v první řadě rusky mluvící obyvatelé Estonska. V roce 2015 byl uvězněn mnoholetý předák strany, starosta Tallinnu, Edgar Savissar. Byl obviněn z korupce a souzen. Ale to se odehraje až později.

Na konci vysílání znovu vidíme fotografa Sergeje Trofimova, který vystavuje své fotografie z Lasnamäe. Alespoň tato část zpráv je společná pro oba kanály. To znamená, že Sergej Trofimov určitě existuje.

HOŘÍCÍ KÁMEN

Již z dálky jsou vidět haldy hlušiny okolo hornického města Kohtla-Järve. Autobus z Narvy vyjíždí z dálnice, která byla v poslední době opravena za peníze z EU. Haldy dokládají, že Estonsko produkuje ropu už dlouho.

Hořící kámen – ropnou břidlici začali dolovat v regionu Kohtla-Järve už ve dvacátých letech. Měla velkou strategickou hodnotu za druhé světové války, když Estonsko bylo okupováno nacistickým Německem. Němci, kterým se nikdy nepodařilo dostat se k velikým sovětským ropným polím v Ázerbájdžánu, potřebovali paliva pro svou válku. Nedostalo se jim ale času začít v Estonsku ve velkém ropu čerpat. V létě 1944 byli odraženi postupující sovětskou armádou. Až za sovětské doby se začal využívat celý potenciál ropných polí – k hrůze mnohých Estonců.

Rozšiřování ropného průmyslu v regionu kolem Kohtla-Järve znamenalo zničení přírody ve velkém rozsahu a znečištění při rafinaci břidličné ropy a následné spalování v gigantických centrálech, které vyráběly elektřinu nejen pro Estonsko, ale i pro části Leningradského okresu. Ale také to znamenalo tisíce pracovních míst, které obsadili dělníci, inženýři a úředníci ze Sovětského svazu, kteří se přistěhovali na východ Estonska, aby vybudovali průmysl a starali se o jeho fungování. Někteří odjeli po rozpadu Sovětského svazu, ale 80% rusky mluvících v Kohtla-Järve zůstalo.

Autobus zastavil za malým nově postaveným nákupním střediskem *Vironia Keskus*. Vypadalo dobře a mohlo by stát v jakémkoliv malém městě ve Finsku, kromě toho, že je ve středisku soukromá prodejna alkoholu, zatím co ve Finsku má na alkohol monopol stát. K jídlu zde slouží finský *Hesburger*. Ale hned, když jsem vyšel, vrátil jsem se do šedivé postsovětské reality, která je v Kohtla-Järve ještě šedivější než v Narvě. Bezbarvé, třípodlažní domy z padesátých let s opadávající omítkou nemohou nikoho potěšit, třebaže střechy jsou sem tam vyměněny, aby se

zastavil úplný rozpad. Na pozadí je vidět šedivé betonové monstrum, sedmiposchod'ová věž, kde měli Sověti své hlavní sídlo. Nyní to je radnice.

Domluvil jsem se na schůzce se starostou Jevgenijem Solovjevem. Ale nejdříve se musím podívat, kdo filmuje u symbolu města - velikého sousoší dvou přísně vyhlížejících, hrubě vytesaných horníků, kteří pohlížejí do dálky a zvedají své krumpáče na znamení vítězství socialismu. Před sousoším je kamenné pódium pro místní stranické veličiny, které zde o sovětských svátcích stáli a přijímali hold lidových mas.

Nyní zde přechází sem a tam televizní zpravodaj finské společnosti *Yle*, zatím co kameraman na druhé straně ulice řídí jeho pohyb. Zpravodajský tým přišel do Kohtla-Järve udělat reportáž o výkopu ropné břidlice. Jako pomocníka si přibrali finského odborníka na Estonsko, který jim zařídil kontakty.

„Ale není tady žádný zajímavý Estonec, téměř všichni se odstěhovali, lituje filmař.“

„Možná tady zůstali dva-tři Rusové?“

Když vcházím do tmavé chodby radnice, obarvená blondýna, středního věku v recepci vysvětluje něco návštěvníkovi rusky. Ale když já sám se rusky ptám, kde najdu starostu, odpovídá estonsky a nezmění to, i když pokračuji v ruštině.

To vlastně není zvlášť divné. Neznámý muž, který zjevně není místní, možná přichází z Tallinnu, s fotoaparátem na rameni, kufříkem na kolečkách a s přízvukem, který by mohl být estonský. Kdo by to mohl být? Nějaký jazykový inspektor, který by jí chtěl dát pokutu, protože nemluví oficiálním jazykem? Jsem podezřelý!

Třebaže moje znalost estonštiny by vůbec nestačila při zkoušce na občanství, našel jsem kancelář starosty podle jejich instrukcí. Na zdi za starostovým stolem visí portrét prezidenta Estonska Toomase Hendrika Ilvese.

Jevgenij Solovjev je pohodový muž, možná pětadesátiletý, starostou je od 2003, zvolený podporou politické strany *Eesti Keskerakond*. Na jeho velkém psacím stole leží výtisk novin v ruštině. Hlavní zprávou tam je, že žena z regionu porodila nezvykle veliké dítě – v Británii. Tam totiž mnoho lidí odchází a hledá lepší život. Během dvanácti let, kdy je Jevgenij Solovjev ve funkci, se zmenšil počet obyvatel v Kohtla-Järve víc než o 10.000 na současných 36.000.

Starosta mi nabízí kávu a malé čokolády a zdá se, že se trochu diví. Co chci asi doopravdy vědět?

„Jestli jsem se tady narodil? Ano. Moji rodiče se sem přistěhovali po válce. Nyní už bohužel nežijí. Pro mne je Estonsko má vlast a také i pro moji manželku ... Vlastně se narodila v Rusku a přišla sem jako dítě a Estonsko považuje za své rodiště. Bydlíme tady a žádné plány na odchod nemáme. Máme tři syny, dva bydlí tady v Kohtla-Järve, třetí v Tallinnu.“

„Hlavním důvodem, proč se obyvatelstvo města takovým drastickým způsobem redukovalo po rozpadu Sovětského svazu je, že většina velkých

sovětských podniků byla závislá na blízkém kontaktu s dodavateli a obchodníky z jiných částí Sovětského svazu, zejména z Ruska“, říká Jevgenij Solovjev.

„Propouštění začalo skoro hned po pádu Sovětského svazu. A estonský stát si stanovil zásadu, že stát je špatný vlastník a začal privatizační proces. Nyní je vše privátní, kromě železnice a energetického podniku *Eesti Energia*. Dokonce se stalo, že stát musel potom za vysokou cenu znovu kupovat to a ono, co skutečně opravdu nemělo být privatizováno, například čističky vody, které byly lacino prodány *Viru Keemia Grupp*.“

Za sovětské doby velké státní podniky často nesly odpovědnost za velkou část infrastruktury ve městech, kde se nacházely. Kromě toho se staraly o výstavbu bytů pro své zaměstnance. Po pádu Sovětského svazu se očekávalo, že podniky budou ziskové a proto se drasticky zvýšily ceny za služby jako je topení a bydlení. Nyní alespoň Kohila-Järve netrpí nedostatkem bytů – hned vedle centra se nacházejí velké bytové domy, které mají domovní dveře zatlučené prkny a jejich okna jsou jen slepé díry.

Mezi lety 1994-2014 obyvatelstvo Estonska ubylo více než v 10 %, z 1,5 milionu na 1,3 milionu. Vývoj byl jednosměrný, ale drastičtější než v ostatních zemích na Baltu. V Lotyšsku počet obyvatel za stejné období poklesl z 2,5 milionů na 2 miliony – tedy o 20 %. A v Litvě z 3,7 milionů na 2,9 milionů, tedy skoro 20 %. Největší úbytek byl způsoben migrací do jiných států Evropské unie a mnoho z těch migrantů byli rusky mluvící.

Hned po rozpadu Sovětského svazu se část rusky mluvících odstěhovala do Ruska a dalších částí bývalého Sovětského svazu.

„Od roku 1946 sem přicházeli lidé z celého Sovětského svazu a pochopitelně to byli ti, kteří se rozhodli v devadesátých letech vrátit. To byla jedna příčina úbytku obyvatel, ale hlavní důvod byl nedostatek pracovních příležitostí po zastavení těžby ropných břidlic a činnosti chemického průmyslu. Cena ropy v poslední době klesla. Nyní se často stane, že ačkoliv rodina žije tady, ten kdo vydělává peníze, má práci někde jinde. Do Ruska se teď už nikdo nestěhuje, třebaže Rusko vloni znovu nabídlo podporu těm, kteří by se vrátili. Naopak, v poslední době se několik lidí z Ruska vrátilo“, vypráví starosta.

Starou ústřední alej lemují stejné sešlé dvoupodlažní domy ze stalinské doby. Pětipodlažní domy z červených cihel v nové čtvrti *Outokumpu* jsou v lepším stavu a stojí u nich mnoho automobilů. Zde vyrůstal Alexandr Kazmin, pohraničník. Parkoviště pro auta obyvatel byla postavena později, za sovětské moci si jen málo lidí mohlo pořídit auto. Sovětská prodejna potravin – plochá betonová kostka mezi pětipodlažními domy se stala moderním obchodem družstevního řetězce *Konsum*. U vchodu stojí mladý muž, který si vybírá peníze z automatu švédské banky *Swedbank*. Fouká silný vítr a přináší prach z obrovských hald hlušiny na protější straně města a způsobuje pálení očí.

V autobuse není mnoho pasažérů v části Kohtla-Järve, které říkají „staré

město“ - což je tovární okrsek s vysokými haldami, kde se stavěla svého času velká rafinerie sovětského ropného podniku. Na půli cesty nás zastavuje policie: silný vítr porazil strom přes cestu ve městě, není možno dál jet. Autobus se vrací a kličkuje mezi dvoupodlažními sovětskými domy. Když se dostaneme na konečnou stanici, není vidět mnoho domů. Je to skutečně staré město? Ano, je, tvrdí řidič.

Cesta ke gigantické rafinérii vede kolem oranžově žlutého domu, zrenovovaného ředitelstvím podniku *Viru Keemia Grupp*. Vpředu má bílé sloupy v klasickém stalinském stylu. Na protější straně cesty stojí pomník na počest sovětským vojákům padlým v druhé světové válce. „Na věčnou paměť těm, kteří padli v bojích za svobodu a samostatnost naší vlasti“ je napsáno v estonštině a ruštině, nahoře sovětská hvězda, dole srp a kladivo. Je jasné o kterou vlast se jedná. Do květin u paty pomníku někdo vložil oranžově černý, ruský vlastenecký jiřský praporek s datem 9. května.

Šel jsem ve směru k hučící rafinérii. Ohromné haldy byly vidět za zákrutou cesty a prach lítal přímo do očí. Obrátil jsem se a telefonoval Jeleně Buldakové, inženýrce a vedoucí projekce ve *Viru Keemia Grupp*. Její pracovní den brzy skončí, slíbila mi schůzku mimo podnik.

Za několik minut se skutečně objevila asi padesátiletá žena s krátce střiženým účesem v černém BMV nejnovějšího modelu. Velká obrazovka automobilového počítače uprostřed palubní desky říká rusky jaká je venku teplota a jak dlouho vydrží palivo.

Vracíme se přímo do centra a zastavujeme u jednoho stalinsky vyhlížejícího domu vedle hlavní aleje, abychom přibrali její 84letou matku.

Maria Kudrina je malá žena ve vínových šatech módních v sedmdesátých letech. Své šedivé vlasy má vyčesané do drdolu na temeni hlavy. Stále mluví rusky s trochou starodávné ukrajinské výslovnosti, třebaže nebyla ani šestnáctiletá, když se přistěhovala do Kohtla-Järve.

Opouštíme centrum a jedeme přímo na opravenou dálnici. Šedivé sovětské okolí se mění na svěže zelený estonský venkov. Na další křižovatce se stáčíme směrem na okresní město Jõhvi, vjíždíme do vilové čtvrti a náhle jako bychom se octli v uličce s domy na švédském venkově. Upravené červené a bílé domy dělají dobrý dojem, trávníky jsou pečlivě posekané a okraje parcel tvoří jen keře nebo nízké ploty. Nikde nejsou vidět vysoké zdi se zamčenými vraty, jako je to často v Rusku.

Jelena zaparkovala auto pod přístřešek, vcházíme do domu, Jelena nabízí espreso z přístroje v moderní kuchyni, vymalované diskrétními barevnými tóny.

Ptám se Marie Kudriny, jak se to stalo, že se před mnoha lety rozhodla nastěhovat do Estonska, ta začíná vyprávět o svém dětství v regionu Melitopol na jižní Ukrajině, víc než sto kilometrů od poloostrova Krym.

„Pět let jsme byli okupováni Německem, tenkrát jsem nemohla rozhodovat vůbec nic. Němci odvezli lidi do Německa, byla jsem ještě malá. Měla jsem sestru, která již byla osmnáctiletá a obě nás měli odvézt do Německa. Němci se velmi báli

tyfu. Babička dala sestře staré obnošené šaty a zašpinila jí obličej popelem z kamen. Bylo velké horko. Sestra vypadala velmi nemocně a v horečkách. Uvěřili, že je to tyfus a utekli hned, když ji uviděli, strašně se báli. Potom, když se už začali stahovat, odvedli všechny krávy. A hledali chlapce, aby krávy hnali. Moje babička znovu použila svůj trik s tyfem i u mého bratra. A Němci, když viděli bratra ležet zpoceného v posteli, hned pospíchali pryč. Když válka skončila, ženy, které odvezli na otrockou práci do Německa, se vrátily. Bylo dost podezřelé, že byly v Německu, i když to bylo násilně proti jejich vůli – byly potencionálními zrádkyněmi. Některé i porodily děti v Německu a to bylo důkazem, že měly blízké kontakty s nepřítelem. Mnoho žen, které měly děti, je vyhodily z vlaku oknem, nechtěly mít německé děti. Naše sousedka se vrátila a vyprávěla nám, že porodila dítě a vyhodila ho.“

Maria na moment zmlkla.

Po válce byl všude chaos a ruiny, ale Maria měla štěstí, protože jeden z příbuzných po demobilizaci dostal práci na stavbách ve východním Estonsku.

„To byl veliký úspěch. Manžel mé tety byl poslán sem do Estonska. Pracoval s takovými kompresory, které jsou potřeba v dolech. A kde se vyráběly takové kompresory? Ano, u nás v Melitopolu, takže přišel sem na práci. Dobře se pamatuji na to, když se objevil, seděla jsem sama před dveřmi a mlela obilí na vaření, bylo velké horko. „Která ty jsi?“ zeptal se mne. „Přišel jsem, abych tě odvedl do Estonska, k tetě.“ V Estonsku tenkrát nebyly jesle a školky, začínali je teprve stavět a strýček s tetou měli děti a museli pracovat, potřebovali mě jako chůvu. Byla jsem malého vzrůstu, věřili, že jsem malá holka, ale mně už bylo patnáct, v prosinci už šestnáct.“

V roce 1947 odjela Maria s manželem své tety a protože byla jako dítě, neměla žádnou legitimaci. Ale když jí bylo šestnáct, musela si opatřit sovětský „pasport“.

„Na úřadě byli velmi přísní, vůbec mi legitimaci nechtěli dát, jen se pořád ptali, jak jsem se sem dostala a proč. Stála jsem tam celou noc v řadě, ale nebylo to nic platné. Potom tetin manžel našel nějakého známého, který nám pomohl a já konečně dostala první legitimaci v životě, tady v Estonsku. A od té doby bydlím tady, narodily se mi tady moje děti.“

Chyběly peníze a příbuzný brzy zařídil práci pro Marii v dole.

„Také to se zařídilo pomocí známých, protože jsem pro takovou práci byla opravdu mladá. Pod velkým parním kotlem pod kterým se topilo břidlicí jsem musela vybírat popel. Byly jsme na to dvě, já a jedna žena, která byla trochu starší než já. Naplnily jsme vozík popelem a vysypávaly venku. Vozík byl tak těžký, že jsme ho musely tlačit obě.“

Ale Maria chtěla odjet odtud co nejdříve. Ne proto, že práce byla těžká, ale protože se bála chodit lesem do práce.

„Skončila jsem práci hned, když jsem byla plnoletá. Na Ukrajině nebyl les, ale tady jsou lesy kolem dokola. A já jsem se lesa bála. Řekla jsem, že už tam nebudu chodit a místo toho jsem začala pracovat v břidličném kombinátu. Pracovala jsem v zásobárně vody pro důl.“

Tam Maria pracovala také začátkem března 1953, když zemřel generalisimus Stalin.

„Tenkrát jsem pracovala v noční směně. Všichni tenkrát plakali i přes to, co všechno udělal – zvítězil přece ve válce. Nebyla to jeho chyba, nevěděl, že Němci zaútočí. Někteří říkají, že dělal všechno špatně, ale já si nemyslím, že je vinen. Stejně to bylo u nás doma. Večer byl otec ještě doma a mluvil s námi. Neměl ani čas si lehnout, když jsme se dověděli, že Němci vyšli z Melitopol a náhle byli v naší vesnici. Tak se to stalo.“

Po necelých dvou měsících po Stalinově smrti Maria potkala svého budoucího manžela, otce Jeleny Bulgakové.

„Bylo prvního máje a byla tancovačka. Všichni moji známí z ropného kombinátu tam šli, také stavbaři. Bylo horko a on mi podržel kabát, když jsem tančila. Potom musel odejít do práce, ale já jsem znala jeho bratra a on svému bratrovi řekl, že mě chce. Vzali jsme se 23. května. V máji jsme se poznali, v máji jsme se vzali, nebylo zapotřebí dlouhého namlouvání. Ale když jsme se vzali, neměli jsme žádné peníze. Moje teta řekla, ať si půjčíme na svatbu a to jsme udělali. Přesto když jsme se ráno po svatební noci probudili, neměli jsme ani kopejku. Šla jsem k sousedovi poprosit o trochu cibule a řepy. To mi dali, o brambory jsem se styděla požádat. Něco jsem uvařila, dali mi také kyselé mléko. Jedli jsme co jsme měli, pak jsme šli do práce. To by dnešní mládež nedělala. My jsme tak ale žili. Život byl zajímavý i když chybělo to i ono a my jsme neměli rodiče a museli jsme si poradit jak se dalo. A nám se dařilo, nebylo to tak špatné. Auto jsme neměli, jako má dnes naše dcera, ale všechny děti byly úspěšné v životě.“

„Co se změnilo, když Stalin umřel? Kdy se vám žilo nejlépe?“

„Nic se nezměnilo. Nejdřív tam dosadili na Stalinovo místo toho ... jak se jmenoval? Malenkov? Byl to dobrý člověk. Hned se snížily ceny, ale dlouho ho tam nenechali sedět, nevím jak se ztratil. Byla jsem tenkrát tak mladá. Potom přišel ten Brežněv a potom Chruščov. Ne, bylo to opačně. Chruščov ale způsobil zmatky tak velké, že jsme museli péci chleba z kukuřice. Taková hloupost. Nebyla pšeničná mouka, žádná dobrá mouka nebyla, jen kukuřice, nic jiného. Ale kdy bylo lépe nebo hůře, nedokážu říci. Žila jsem dobře od doby, kdy jsem se vdala. Měli jsme tekoucí vodu a plyn, měli jsme všechno. Možná jsme neměli všechny ty moderní kuchyňské stroje jako moje dcera, ale měli jsme vše, co jsme potřebovali a byly jsme velmi spokojení.“

Když se Sovětský svaz rozpadl a Estonsko se osamostatnilo, měla Maria projít jazykovou zkouškou a získat estonskou legitimaci. Ale její manžel to nechtěl.

„On už byl nemocný. Řekl že jsme Rusové, že jsme sovětští lidé a že jako Sověti umřeme.“

Maria a její manžel dostali ruskou legitimaci, i když se mnoho lidí v té době bálo, že nedostanou estonskou pensí. Ale pensí dostali. Manžel byl z ruské rodiny, přišel z Kurska. Nyní již uplynulo 18 let od jeho smrti.

„Tak to je. Ale já si nemohu naříkat a také nemohu být na něco pyšná, prožila jsem obyčejný život. Jen málo se změnilo, když se Sovětský svaz rozpadl. Co říci? Můj život plyne stále stejně. Ale pro mé děti je málo práce. Lituji také jiné děti. Mnozí mají problémy, je hodně drog. Jistě, časy se změnilly. Mnoho lidí odtud odešlo. Jak to řekl Chruščov, nebo to byl Míša Gorbačov, že všichni dostanou byt před rokem 2000. A podívejte teď, je tady hromada volných bytů a nikdo je nechce. Můžete se přistěhovat, jestli chcete.“

Maria se směje trochu posmutněle. Žádám dceru Jelenu, aby vyprávěla, co se změnilo v jejím životě po rozpadu Sovětského svazu.

„To se stalo přesně, když jsem nastoupila kariéru. Já a můj manžel jsme právě složili zkoušku na letecké univerzitě v Kazani v Rusku. Můj otec byl nemocný a mohli jsme očekávat jen to nejhorší. Velmi mnoho továren se zavíralo, nebyla práce, zejména s mým vzděláním – konstrukcí letadel. Nebyly to dobré časy. Rozhodli jsme se vrátit domů do Estonska k rodičům. Můj manžel už rodiče neměl. Ale ani tady to nebylo lehké, práce se dala najít jen těžce.“

Ale Jelena nikdy nelitovala, že nezůstala v Rusku.

„Tady jsem se narodila a tady je moje vlast, nezáleží na tom, jak by byl těžký život. V Rusku jsem studovala šest let, ale nikdy jsem se tam necítila doma. Rok jsem bydlela v Nižním Novgorodě, manžel tam dostal práci, pak i já. Dali nám místnost na ubytovně. Nikde nemají rádi lidi, kteří přijdou odjinud. Sice jsme byli všichni Rusové, ale když jsem šla do společné kuchyně, mohla jsem slyšet mluvit o tom, že cizinců je hodně. Jak tomu má člověk rozumět? Může se tomu rozumět tak, že se mluví o takových věcech před těmi, kteří přišli z jiné země. Ale když jste Rus, a nevyrostl jste v Sovětském svazu, tak lidé pocítují, že jste přišli z jiné planety. A ze stejné příčiny to bylo u nás složité v počátcích po osamostatnění Estonska. Bylo to pro nás Rusy složité, politika byla tvrdá. Lidé chtěli, aby co nejvíce Rusů odjelo. A právě v té době se moji rodiče rozhodli vzít si ruské legitimace. Já a můj muž jsme si vzali šedivé legitimace, nepřiklonili jsme se k žádné straně.“

Jelena se směje. Šedivá legitimace je pro cizince, který nemá občanství vůbec v žádné zemi.

„Opravdu to byla složitá doba. Ale potom se to postupně trochu zlepšovalo.“

Maria, Jelenina matka se směje jejímu „trošku“: „Vždyť moje pense je třicet Euro měsíčně a to nám stačí. Ale ti mladí, ti chtějí mít tisíc, aby byli spokojení.“

Jelena pokračuje: „Trochu lépe, jak bylo řečeno. Můj manžel dostal místo u podniku, kde trvale pracuje a nakonec se do života dostal jakýsi pořádek. Byla jsem těhotná a v obchodech nebyl chleba. To je pravda, také takové věci se děly na začátku. Jedna z mých spolužaček vedla prodejnu a já ji prosila, aby mi dala alespoň housku, protože jsem neměla sílu stát ve frontě. Bylo to divné, protože za sovětů nebyly v Estonsku problémy se zásobováním jídlem. Když jsem byla v Kazani, viděla jsem, že lidé mají potravinové lístky, aby měli nárok koupit si salám, máslo, maso, všechno. Nám nic neprodali, dokud jsme nedostali lístky. A na mléko se od

rána stálo ve frontě, než ho přivázeli do obchodu.“

„To nebylo divné v sovětské době“, říká Jelena Buldaková.

Když ona a její manžel pracovali v průmyslovém podniku v Nižním Novgorodu, dostávali nižší mzdu, ačkoliv oba měli vysokoškolský diplom. Její manžel měl odpovědnost za celou výrobní linku a dostával 180 rublů, zatím co dělníci u pásu brali 300. Kromě toho bylo jisté, že letecký inženýr si mohl být v Sovětské svazu jistý, že nikdy nebude mít právo navštívit jinou zemi, aby náhodou neodhalil nějaké tajemství.

„Ale nyní je svět otevřený, můžeme jezdit kam chceme, jen musíme mít na to peníze. Svět je větší a to je dobře.“

Trvalo ale dlouho, než Jelena Buldaková našla práci, která by odpovídala jejímu vzdělání. Nějaký čas pracovala jako sekretářka a v inzerci v novinách. Kratší čas prodávala v obchodě. Jinou práci se jí nedařilo sehnat. Pokud chtěl člověk pracovat ve veřejném sektoru, bylo nutno ovládat estonštinu. Proto mnoho rusky mluvících opustilo zemi v prvních letech nezávislosti – jazykový požadavek způsobil, že velká část práce schopného obyvatelstva se náhle ocitla mimo pracovní trh.

„Zejména zde v našem regionu a v Tallinnu zůstalo mnoho inženýrů bez práce, když průmyslové podniky zastavily výrobu. Pracovní místa, která zůstala uvnitř veřejného sektoru, byla obsazována jen Estonci, dělalo se vše, aby nebyl přijat Rus. Ale nakonec jsem našla práci v ropném kombinátu přes známé mé matky a nyní už tam pracuji víc než deset let.“

Jako mnoho jiných mladých rusky mluvících, také 23letá dcera Jeleny se přestěhovala do zahraničí. Studuje mezinárodní ekonomii v Nizozemsku, plynně mluví anglicky a nizozemsky a pochopitelně i estonsky, protože navštěvovala estonsko jazyčnou školu.

„Já sama nemluví estonsky zvlášť dobře a velmi toho lituji. Když člověk tady bydlí, má znát zdejší jazyk. Učili jsme se trochu estonsky ve škole v osmé třídě, ale potom jsem studovala další léta v Rusku a zapomněla jsem hodně. Ale moje dcera mluví estonsky bez přízvuku, dávala jsem jí do estonské školky.“

Dcera i Jelena jsou občankami Estonska. Po několika letech s šedivou cizineckou legitimací se rozhodla požádat o estonské občanství, kromě jiného i proto, aby mohla snadněji cestovat do zahraničí.

„Myslím si, že je to důležité i pro dceru, pokud by například jela na studijní cestu. Tenkrát bylo nutno si opatřit zvláštní vízum do každé země, kterou chtěl člověk navštívit, když jste měli cizineckou legitimaci. Tak jsem věnovala jeden týden dovolené na intenzivní kurz estonštiny a prošla zkouškou. Dostala jsem modrou estonskou legitimaci. Moje dcera měla automatické právo na modrý pas, myslím, že ho dostala, když jí bylo šest let.“

„Nyní už estonská legitimace není modrá, ale vínová – je to občanský průkaz Evropské unie. Ale bez závislosti na barvě průkazu je přece jen složitější uspět v životě v Estonsku, pokud máte ruské jméno“, říká Jelena.

„Přesto se ale mé dceři podařilo studovat v Nizozemsku. A možná jsem to byla trochu i já, kdo jí k tomu nabádal, protože si myslím, že vzdělání v Estonsku není stejně dobré jako v zahraničí a v každém případě bude mít víc šancí získat práci v malém Estonsku. Je to tak. Dcera absolvovala celou školu v estonštině, ale je stejně velmi těžké prorazit v Estonsku s ruským jménem.“

OLYMPIJSKÁ VESNICE

Jelena mě odvezla svým černým BMW na autobusovou stanici v Jõhvi. Stál jsem na nástupišti a čekal jsem na autobus do Tallinnu. Přistoupil ke mně muž středního věku, nedbale ustrojený a na něco se mne ptal. Nejdříve jsem mu nerozuměl, protože mluvil silným estonským přízvukem. Ano, chtěl euro. I estonští žebráci tady mluví rusky.

Autobus vyjel přímo do Kohtla-Järve, přešel křižovatku a pokračoval na západ silnicí, která kvalitou nedosahovala EU úrovně. Pak jsme se obrátili doprava k moři a zastavili v Aseri u Finského zálivu – u dalšího bývalého sovětského městečka se stejnými rozpadajícími se dvoupatrovými domy z padesátých let. Autobus cestou na západ náhle jakoby poskočil o deset let dopředu v čase. Malé hezké městečko Rakvere zapadá zcela do Evropské unie. Když jsme přejížděli malé náměstí, nebylo třeba přivírat oči, aby se člověk přesvědčil, že je stejně jako městečko někde ve středním Švédsku. Vyjeli jsme z centra přímo na dálnici podél nové policejní stanice. Je zřejmé, že Rakvere je v o hodně lepším stavu než město Kohtla-Järve a je zde 85% estonsky mluvících obyvatel.

Zbytek cesty vedl estonským venkovem, ale těsně před Tallinnem se znovu nacházíme v „Sovětském svazu“. Ohromná městská čtvrť Lasnamäe se svými velikými paneláky vypadá jako předměstí Moskvy. Se svými více než sto tisíci obyvateli – převážně rusky mluvícími – vypadá jako další a větší Narva na okraji hlavního města Estonska.

Brzy se mám sejít Sergejem Trofimovem, filmařem a fotografem, který tady vyrostl. Nejdříve ale navštívím jeho výstavu v podchodu jedné rušné ulice v centru Tallinnu, o které informovala estonská i ruská televize před několika dny.

Postarší houslista, který tam hrál mollové melodie si pověsil své sako na jeden z vystavených velkých portrétů. Nevadilo to – hudba a jeho přítomnost výstavu dobře doplňovala. Mnoho lidí rychle procházelo, ale několik si jich se zájmem prohlíželo fotografie. Nikdo kromě mne se nezastavil, aby si telefonem vyfotografoval kódy pod fotografiemi, které se vztahují ke zvukovým snímkům s vyprávěním obyvatelů o jejich životě v Lasnamäe. Škoda – vyprávění jsou velmi zajímavá. Známý, rusky mluvící herec tam vypráví o vrahovi, který se po výkonu trestu nastěhoval do jeho domu. Všichni se ho báli, ale on se hezky choval k dětem a říkal jim: „Když by vám

někdo ubližoval, tak mi to řekněte a já se o to postarám.“

Pravoslavný kněz ve své dlouhé sutaně s těžkým křížem na hrudi vypráví o městské čtvrti, kde bydlí: „Když se někdo zeptá na Lasnamäe, většinou lidé váhají a nejdříve je napadne mluvit o betonových panelácích, které se v posledním čase začaly z vnějšku izolovat (díky bohu), ale zdi nejsou důležité. Čtvrť je monument sovětského předměstí a jeho hlavním účelem bylo poskytnout normální bydlení těm, kteří dříve žili ve společných bytech nebo v suterénech. Navzdory nevýhodám, která mají všechna předměstí, toto splnilo svůj základní úkol.“

Několik vypravěčů mluví estonsky, ale velká většina obyvatel trvale mluví rusky.

Estonci, kteří bydlí jinde v hlavním městě, někdy mluví o Lasnamäe jako o „olympijské vesnici“. Proč? Nu, protože zde všichni chodí ve sportovních kompletech a mluví cizím jazykem. Tedy rusky.

S filmařem a fotografem Sergejem Trifonovem jsem se sešel u pomníku „Mořská panna“, což je ruská válečná loď, která se potopila na cestě z Tallinnu do Helsinek koncem devatenáctého století, když Estonsko a Finsko byly částí sovětského impéria. Pomník u moře má tvar anděla, který napřahuje ortodoxní kříž směrem do Finského zálivu. Toto místo navštěvují novomanželé, aby tady položili květiny a fotografovali se. Anděl je také památníkem na starou ruskou historii Tallinnu, říká Segej Trifonov, když vystoupil ze svého terénního auta. Přistoupil jsem do auta a jeli jsme dál. Provoz na křižovatce u anděla byl hustý a když se objevilo místečko mezi auty, Sergej silně přidal, aby rychle přešel dva pruhy a mohl zatočit doleva.

A zase jsme na staré dálnici z Narvy, která se vine nahoru podél tallinnského amfiteátru, kde se odbývají veliké slavnosti písní každý pátý rok. Tyto estonské národní tradiční slavnosti se konají od roku 1869 pro stovky zpěváků. V sovětské době byly přísně kontrolovány a písně byly vybírány. Při slavnosti písní v roce 1947 byla úvodní písní „Nás vedla vůle Stalinova“ napsaná gruzínským komponistou Vano Muradelim. V létě 1990, kdy se základy Sovětského svazu začaly kymáčet, se slavnost písní stala velikou manifestací za estonskou nezávislost a zpívaly se pouze estonské písně a z exilu ze Švédska a z jiných částí světa přijelo mnoho Estonců.

Hned za amfiteatrem jsme zabočili doprava a uviděli obytné domy.

„Tady jsem vyrostl a moji rodiče tam stále žijí, ale já s manželkou a s dětmi bydlíme dál na venkově. Chci bydlet blíž k půdě, ne někde vysoko ve větru. Chci, aby děti chodily do estonské školy a naučily se perfektně estonsky“, říká Sergej.

V Lasnamäe může člověk prožít celý život a neznat ani jedno estonské slovo. Rozdíl počtu mezi obyvateli je pro Estonce trochu příznivější než v Narvě – mladí Estonci, často studenti, zjistili, že laciné byty v Lasnamäe nejsou vlastně daleko od městského centra – ale v obchodech všichni mluví rusky a dokonce Estonci se tady rychle zorientovali na ruštinu.

Sergej projíždí celé předměstí až na konec, kde jsou byty nejlacinější – stojí tady několik šestnácti poschodových věžáků izolovaně na konci cesty, kde je

autobusová točna. Několik věžáků má nové zateplení šedivým plechem – možná je to nějaké zlepšení v porovnání se staršími šedivými betonovými panely. Balkonová zábradlí si ponechávají svůj původní sovětský vzhled s pruhovanými červeno-šedými bloky. Vedle věžáků je benzínová stanice finského řetězce *Neste* a prodejna hamburgerů finského *Hesburger*. Několik stovek metrů přímo dál je vidět nákupní centrum.

„Několik mých známých si zde opatřilo byty. Cesta z centra sice trvá o trochu déle, ale ceny jsou zde výhodné“, říká Sergej.

Vracíme se do středu předměstí a prohlížíme si starou Sergejovu školu a tržiště, kde žena středního věku prodává plastové zahradní trpaslíky.

„Lidé kupují?“ ptá se Sergej.

„Ano, hodně lidí je chce na svoje parcely.“

Sergej se baví se ženou, ale nezdá se, že by se mu trpaslíci líbili. V každém případě by si ho ke svému domu na venkově nepostavil.

Náhle jsem uslyšel hlas mladé ženy, která nás mījela s mobilem u ucha, mluvila estonsky, spěchala, všichni ostatní však mluvili rusky.

V blízkosti se nachází ázerbájdžánská restaurace, která je podle Segeje pro Lasnamäe typická – jídlo je laciné a chutné, styl je spíše sovětský. V místnosti je pódium, kde se o víkendů hrají šlágry. Restaurace je v druhém podlaží nad prodejnou alkoholu. Stěny na schodišti jsou křiklavě zelené a zdobí je obrazy v primitivním stylu: vážný svatební pár na rudém koberci, a žena oblečená do tradičního ázerbájdžánského kroje jak sklízí hrozny mezi zasněženými horami. Ale ázerbájdžánské víno nebylo nijak ceněné, ani za sovětské doby a já se spokojím s vodou, ale šašlik je výborný.

Restaurace *Kišmišš* je relativně blízko od velké továrny, kde pracovali Sergejovi rodiče, dříve než továrnu zavřeli. Sergejovy vzpomínky z dětství se váží k této továrně.

„Narodil jsem se v centru, tenkrát rodiče ještě nebydleli zde na předměstí. Ale moje vzpomínky na dětství jsou převážně z pracoviště mých rodičů – z továrny *Dvigatěl*. Dobře si pamatuji na sovětské průvody z té doby. Naše generace je zvláštní, žili jsme v Sovětském svazu a nyní žijeme v Evropské unii. Ale moje dětství bylo sovětské a pamatuji si mnoho podivných věcí, z kterých nemám radost. Jak jsme bláznivě stáli v nekonečných frontách dvě hodiny na několik vietnamských banánů. Nebo když prodávali zmrzlinu a na mne se nedostalo. A ta estonská pochoutka – tvaroh v čokoládě, lidé se strkali, aby ji dostali. Nebo kečup, to byly i rvačky. Úplný nesmysl.“

„Fronty a konflikty kvůli nedostatkovému zboží byly každodenní, ale nikdy se to nepokládalo za normální“, řekl Sergej Trofimov.

„Už tenkrát to všichni pokládali za bláznovství. Ale to vlastně nebylo to nejdůležitější v mém dětství, měl jsem také příjemné vzpomínky. Ale všechno je to

tak, že jsem se já sám vyvíjel, když všechno bylo nestabilní, začala perestrojka a nikdo nevěděl co se stane. Moji rodiče pak neměli peníze vůbec na nic. Můj otec byl jeden z posledních, který pracoval v *Dvigatěli*, když továrna už byla zavřená a zůstaly tam možná jen tři osoby, když tam otec končil. V dětství jsem neměl žádné peníze. Vlastně jsem začal pracovat, když mi bylo dvanáct. Moje maminka říká, že to není pravda, ale já si to jasně pamatuji. Ráno jsem vyšel z domu, abych prodával noviny a maminka mi řekla, že jestli něco utržím, mám za to koupit něco k jídlu. To přece nebylo normální dětství.“

Aby Sergejova matka uživila rodinu, pracovala jako prodavačka v bazaru.

„Ona se lépe přizpůsobila nové realitě než můj otec, ale určitě to bylo pro ni těžké a pro mnoho dalších lidí s univerzitním vzděláním. Styděl jsem se za to, ale byla to realita ve které jsme žili, jiné východisko nebylo. A já opravdu věřím, že mi to dalo hnací sílu a energii do života. Můj bratr měl ve škole vynikající výsledky a potom pracoval jako revizor v Evropské komisi. Nebyl jsem tak dobrý ve škole, ale věřím, že mě to také ovlivnilo. Vážím si hodnoty peněz. Můj první podnikatelský nápad byl prodej česneku a hlávkového salátu v Lasnamäe, abych si mohl koupit míč na košíkovou.“

Když jsem se zeptal co pro Segeje znamená samostatnost Estonska, Sergej se na chvíli zamyslel.

„U mě se jedná v první řadě jednoduše o naši půdu. A proto já chci bydlet na venkově. Tam jsem jako mimo čas. Není pro mne důležité platit rubly, estonskými korunami nebo eury. Země je naše. To je nezávislost. Ale mám pocit, že vedoucí naší země nejsou zcela nezávislí. Ano, zvolili jsme je my, to je jasné. Ale osudem malých národů je závislost na okolí. Myslím, že není potřeba dělat všechno, abychom se zalíbili Rusku, je evidentní, že oni dělají všelijaké podivnosti, které my nemůžeme přijmout, ale na obou stranách jsou síly, které profitují z takových rozporů a z toho mám obavy. Chci žít v takovém Estonsku, které je teď, ale bojím se, že napětí může mít neblahé následky, protože máme nevypočitatelné sousedy. Možná by bylo lepší, kdyby se Estonsko chovalo jako Finsko a Švédsko, bylo pozornější na své výroky a chování vzhledem k velkému sousedu na východě. Ale na druhou stranu je zcela logické, že se Estonsko stalo členem NATO hned, jak to bylo možné. My jsme zvolili novou cestu, jinou, nechceme žít v Rusku.“

Sergej se poněkud déle zamýšlí o otázce nezávislosti a potom vysloví velmi vážnou věc, která se úplně změnila po rozpadu Sovětského svazu.

„Dopřavdy je důležité, že jako občan Estonska má člověk právo svobodně a bez víza jezdit do mnoha zemí. Příležitost cestovat povzbuzuje člověka k jeho rozvoji. Ten kdo chce, může cestovat, je svobodný. Jestli někdo chce do Austrálie na práci, račte. Je to každého osobní věc. Mnozí se vracejí s plnými kufry zpět a to je důvod současného rozkvětu země. Pokud bychom chtěli srovnávat s jinými zeměmi, které kdysi patřily do Sovětského svazu, je to evidentní. V naší zemi je mnoho příležitostí, tady může každý dělat co chce a o co se zajímá. To je samostatnost – tvorba budoucnosti.“

Jeden z Trifonových filmů pojednává o rusky mluvících zahrádkářích, kteří za sovětských časů získali parcely u tallinnského letiště a tam si postavili chatky. Nyní se letiště zvětšilo a parcely byly zrušeny. Mnozí majitelé parcel byli dělníky velké továrny na motory – *Dvigatěl* – a nikdy se nestali občany Estonska. Ústředním tématem filmu jsou právě šedivé cizinecké legitimace, které jsou symbolem rčení „to není vaše země“.

„Rozhodli jsme se zaměřit na tu věc, protože se o tom mnoho neví. Nejen v zahraničí, ale ani obyčejní Estonci to nevědí, že tisíce obyvatelů Estonska nemá státní občanství. Chceme na to upozornit. Jako v Čechovově novele, kde se kladívkem vytrvale klepe, aby se připomnělo šťastným, že ne všichni jsou šťastní stejně. Bylo by lépe, kdyby Estonsko v roce 1991 přijalo všechny své obyvatele jako občany, ne jen ty, kteří byli potomky estonských občanů z prvního období samostatnosti.“

V průběhu let, které uplynuly, byly požadavky na přiznání občanství několikrát změněny. V roce 1995 byl přijat nový zákon o občanství, který zpříšňoval požadavky na znalost estonštiny a přidala se zkouška o znalosti ústavy. Po třech letech byl zákon znovu změněn, aby ho přijala Evropská unie, protože se Estonsko chtělo stát jejím členem. Nejdůležitější změnou bylo, že děti, které se narodily v samostatném Estonsku po 26. únoru 1992 a jejich rodiče žili v Estonsku alespoň pět let mají nyní automatické právo na státní občanství. 26. únor byl datum, kdy estonský parlament znovu zavedl starý zákon o občanství z roku 1938.

Poměr obyvatel v Estonsku bez občanství se snížil v průběhu let – mnohým lidem se podařilo získat občanství, jiní se odstěhovali, nebo zemřeli a opět jiní si vybrali pas jiné země, nejčastěji ruský. Při posledním sčítání lidu v roce 2011 bylo 6,5 % obyvatel bez občanství – v porovnání s dřívějším sčítáním v roce 2000 se suma skoro o polovinu snížila. Ale počet občanů z jiných zemí poněkud vzrostl na 8,1 %.

Přibližně 30 % obyvatel v Estonsku je rusky mluvících. Čtvrtina z nich nemá občanství a další čtvrtina je občany Ruska. Stav je podobný jako ve vedlejším Lotyšsku, kde počet rusky mluvících je ještě větší: přibližně 34 %, podle sčítání lidu v roce 2011 je počet ruských občanů velmi nízký - jen 1,6 %, ale 14 % obyvatel dál vůbec žádné občanství nemá.

V Litvě je 7,2 % obyvatel rusky mluvících a to přispívá k tomu, že Litva po získání samostatnosti si vybrala jinou cestu a poskytla všem obyvatelům občanství.

V Tallinnu je 46,7 % obyvatel rusky mluvících a zde v Lasnamäe je to 71 %. Také neobčanů je zde velké množství: jeden ze tří. V Sergejově filmu všichni říkají, že by se chtěli stát občany Estonska. Žádný by nechtěl z principu nebo z praktických důvodů si nechat cizineckou legitimaci – oni prostě neumějí estonsky dostatečně dobře, aby mohli složit zkoušku občanství. Sergej si myslí, že důchodci, kteří jsou už staří, aby se jazyk naučili, by měli dostat občanství, ale to není možné z jednoho důvodu.

„Pokud by všichni tito lidé získali občanství a tak získali právo volit, volili by stranu Centrum shody. To je závažná pravda. Já nejsem proti té straně, jsou tam dobří lidé, znám jich hodně. Ale Edgar Savisaar chodí na putinovské stranické schůze, ta

strana se jmenuje Jednotné Rusko. To je divné. Nerozumím tomu a Estonci také. A to je jeden z důvodů proč není vůle dát občanství všem. Je třeba čekat deset let, až tato generace odumře. Je to cynické, ale tak ta věc stojí.“

Předák strany Centrum shody, starosta Tallinnu, Edgar Savissar – populární v Lasnamäe – se stal podezřelý z korupce, kterou vyšetřovala tajná policie. Savisaar odmítl dobrovolně odejít z místa starosty po dobu vyšetřování, ale byl přinucen rozhodnutím soudu. Savissar se ale již dříve dostal z těžké situace, naposledy ve svátek Znovuobnovení estonské samostatnosti 20. 8. 2015, když poprvé mluvil po vážné bakteriální infekci, kvůli které mu byla k záchraně života amputována noha. Přivezli ho na scénu na vozíku a začal proslov vsedě.: „Drazí obyvatelé Estonska, nastal čas, aby Estonsko povstalo.“

Potom si nechal pomoci, aby se postavil a pokračoval ve stoje: „Ať nikdo nepochybuje, že Estonsko povstane znovu.“

Tímto způsobem změnil státní svátek na svůj návrat, S tím se nepočítalo. Ale v listopadu 2015 byl znovu zvolen předsedou Centra shody navzdory očekávanému procesu pro rozsáhlou korupci.

Ale cokoliv se děje se Savisaarem a Centrem shody, bylo by velkou chybou nedovolit všem obyvatelům Estonska stát se občany, když země je samostatná, myslí si Segej.

„Určitě se to musí stát jako v Litvě a dát občanství všem, kteří si ho přejí, kteří zde bydlí už určitý počet let. K tomu již máme jiné diskusní klima a rusky mluvící lidé mají úplně jiný názor na tuto zemi. A chci zdůraznit, že se jedná o rusky mluvící, ne o Rusy. Vždyť je zde mnoho Ukrajinců, Bělorusů a dalších. Všichni by měli stejný názor, daleko snadněji by se dívali na Estonsko jako na svoji vlast. Ti, se kterými ve filmu rozmlouvám říkají, že Estonsko je jejich domovina – ale jim to nikdo neříká. Pro ně je velmi důležité, aby pocítili, že jsou přijímáni. Potřebují doklad jako důkaz, že skutečně celý svůj život pracovali pro tuto zemi. Ano, tenkrát to byl Sovětský svaz, ale oni postavili tuto zem na nohy. Byla by chyba neudělat to pro ně a dál udržovat ten bolestivý bod, kterému je možno se vyhnout. Ten problém je umělý.“

Sergej sám byl dlouho bez občanství, ačkoliv se narodil a vyrostl v Estonsku.

„Když jsem dosáhl věku na nárok na občanskou legitimaci, neměl jsem na výběr. Moji rodiče měli šedivé legitimace, a proto jsem i já dostal takovou. Nelíbila se mi, mohl jsem s ní jet jen do Ruska. Svět je veliký. Všichni moji spolužáci, kamarádi z kurzů jezdili po Evropě i různě po světě. Také jsem chtěl vidět svět, proto jsem si udělal zkoušky k občanství a prošel první zkouškou. Toho jsem nikdy nelitoval. Žádnou jinou vlast nemám.“

Sergej se odmlčel. Potom začal vyprávět o hospodě v Tallinnu, kterou jednou navštívil s kamarády.

„Jmenuje se *Valli Baar*, je to pivnice, velmi zajímavá. Navštěvují ji pracující lidé, hlavně takoví, kteří hodně pijí. Jednou jsem tam šel se svými přáteli a jeden hlouček si všiml, že mluvíme rusky. Oslovili mě jako nacisté: „Čekají na vás na

druhém břehu Narvy! Putin tě očekává!“ a dál pokračovali. Obrátil jsem se na jednoho tam přítomného muže s odpovědí v čisté estonštině, - nu, v relativně dobré estonštině – a řekl, že nemám kam odjet, jiný domov nemám. Promiňte, že jsem se zde narodil, a zde je moje vlast.“

BRONZOVÝ VOJÁK A EVROPAN

Úzké uličky Starého města jsou přeplněné turisty z celého světa. Průvodce se štítkem shromáždil svou velkou skupinu španělsky mluvících na křižovatce v hustém provozu. Centrum Tallinnu opravdu nevypadá jako bývalý Sovětský svaz – je to jasně Evropa.

Několik stovek metrů od křižovatky v parku, který dostal své jméno podle dne samostatnosti Estonska – obnovené 20. srpna – byl vztyčen dvacet tři metrový skleněný kříž svobody jako památník padlým v estonské válce za nezávislost 1918-1920. Rozhodnutí o postavení památníku bylo učiněno už ve třicátých letech, ale válka a sovětská okupace zabránily jeho realizaci. Až na den výročí vítězství v roce 2009, 23. června mohl být památník odhalen.

Den vítězství, který se stal součástí tradičních estonských letních slavností. Den Jana Baptisty je památným dnem velkého vítězství v bitvě proti germánským oddílům, které se v roce 1919 pokoušely obnovit vládu nad Baltem. V průběhu války za svobodu 1918-1920 byly země na Baltu ohrožovány ze dvou stran – Německem a Ruskem. První světová válka a ruská revoluce obě mocnosti oslabilily a tak tři baltské země mohly vyhlásit svou svobodu.

Je dost náročné vyznat se v datech a událostech, které je nutné si zapamatovat. Tady na Náměstí Svobody starosta Tallinnu ze strany Centrum shody Edgar Savisaar přednesl svou řeč o zdvíhajícím se Estonsku – 20. 8. 2015 – v památný den znovuobnovení samostatnosti Estonska. On sám je jedním ze zakladatelů Estonské národní fronty v době sovětské perestrojky v roce 1988. Stal se premiérem sovětského Estonska v roce 1990 a byl jedním z 69 poslanců, kteří pozdě večer 20. srpna hlasovali pro státní samostatnost. Došlo k tomu pak během moskevského puče v roce 1991, když prezident Sovětského svazu Michail Gorbačov byl zajat pučisty. Nikdo tenkrát nehlasoval proti vyhlášení samostatnosti, ale skoro třicet ruský mluvících poslanců se nedostavilo na schůzi, prostě nehlasovali.

Ale je zde ještě jiné datum, které se nyní nemá slavit na Náměstí Svobody – sovětský Den vítězství 9. 5. 1945. Pro mnoho Estonců toto datum je symbolem ztracené svobody a dlouhé sovětské okupace. Na druhou stranu je tento den pro mnoho Rusů v první řadě dnem vítězství nad nacistickým Německem a vzpomínkou na všechny příbuzné, kteří bojovali a padli v boji za lepší svět. Přihlášení baltských

zemí do Sovětského svazu na začátku války bylo prozíravým, demokratickým rozhodnutím, které obyvatelstvo schválilo ve svobodných volbách. O tom se učilo ve školách. Proto by bylo zcela nesprávné mluvit o okupaci, nebo anexi. To si myslí mnoho Rusů, když se začalo diskutovat na toto téma v době, když se poněkud uvolnila sovětská cenzura koncem osmdesátých let. Při školním vyučování se nezdůrazňovalo, že byla jen jedna možnost na hlasovacím lístku v Estonsku, Lotyšsku a v Litvě v červnu 1940. Bylo to normální – takové byly všechny sovětské „volby“.

Názor na sovětské převzetí Baltu se stal důležitou dělící čarou v Estonsku a v Lotyšsku, protože se jasně oddělili potomci občanů Estonska a Lotyšska na jedné straně s lidmi, kteří přišli do země v epoše sovětů. Ti, kteří automaticky nedostali občanství, se cítili diskriminováni a označováni jako potomci okupantů a museli to často poslouchat, zejména v době hned před a po velké transformaci ve vztahu k rozpadu Sovětského svazu. A protože nebyli přijati jako rovnoprávní občané, byli mnohými lidmi považováni za příslušníky bývalého Sovětského svazu.

Velká část rusky mluvících v Estonsku proto dál slaví sovětský den vítězství 9. května. Už v roce 1947 sovětská vláda vztyčila památník Osvoboditelům Tallinnu na ústředním náměstí, třicet metrů jihozápadně od místa kde nyní stojí velký skleněný kříž. U Bronzového vojáka, jak se zde říká památníku, je pohřbeno 13 sovětských vojáků a už sedmdesát let je místem oslav.

Po pádu Sovětského svazu byl text na památníku změněn na neutrálnější: „Padlým v druhé světové válce“, ale sovětská socha vojáka s vojenskými hroby trvale iritovala mnoho estonských voličů. Předseda ministrů Andrus Ansip slíbil odstranění sochy, pokud získá podporu voličů v parlamentních volbách v březnu 2007. Jeho strana, pravicová liberální *Eesti Reformierakond* (Reformní strana) vyhrála volby a vláda připravila odstranění sochy již před Dnem vítězství. Současně ale státní, rusky vysílající televizní kanály začaly vyvolávat protestní nálady a přesvědčovaly, že vláda Estonska je srovnatelná s nacisty, jestliže skutečně odstraní sovětskou sochu a hroby vojáků.

Časně ráno 26. 4. 2007 byl rychle okolo památníku postaven plot a začal se stavět veliký bílý stan, který pak zakryl celý památník. Když jsem tam dopoledne přišel, u plotu stálo sto rozčilených rusky mluvících Tallinňanů. U plotu stála policie. Mladý muž s černými brýlemi měl na sobě sovětskou vojenskou uniformu s ruskou vlasteneckou černooranžovou stuhou svatého Jiří. Toho policie odvedla, protože zákon zakazuje sovětské a nacistické symboly.

„Tohle je fašismus, žádné jiné jméno pro to není“, řekl osmadvacetiletý Artur Bujlo, rusky mluvící muž, který na plot připevnil rudé karafiáty. Jeho ale nerozčilil v první řadě osud sochy.

„Narodil jsem se v Tallinnu, bydlel jsem tady celý život, ale přesto ode mne požadují zkoušku z jazyka, abych mohl dostat občanskou legitimaci. Teď nemám žádná práva“.

V noci se rozšířil protest do centra města. Obchody byly rozbité a vyrabované,

desítky mladých vzbouřenců a policistů byly zraněny. Dvacetiletý estonský Rus, občan Dmitrij Ganin byl vážně zraněn a zemřel. Viník nebyl nalezen.

Ve stejné noci byl Bronzový voják hned převezen na vojenský hřbitov mimo město. V Den vítězství po více než týdně lidé přicházeli na nové místo k památníku. Události ale způsobily ztrátu důvěry a odstup ve vztazích lidí – nikdy se tolik nemluvalo v Estonsku jako tenkrát o „my“ a „oni“.

Po událostech, které byly pojmenovány jako „bronzová noc“, se vztahy Ruska a Estonska úplně zmrazilily a nejhorším momentem byl rozpad Sovětského svazu. V Moskvě mládežnické organizace věrné vládě obštoupily estonskou ambasádu a došlo k raziím do obchodů v ruském hlavním městě a zjišťování, zda se tam neprodává estonské zboží. Rusko uzavřelo mezinárodní most v Narvě pro kamiony, objevily se „technické problémy“ na železnici mezi Estonskem a Ruskem a mnoho týdnů internetové útoky paralyzovaly mnoho důležitých servů v Estonsku, mezi nimi i servery sněmovny a důležitých bank. S jistotou se nedalo zjistit, kdo skutečně nese vinu na útocích, ale zdá se, že přicházely z Ruska, nebo přes Rusko.

Od té doby stojí Bronzový voják na velkém vojenském hřbitově mimo centrum města, obklopený hroby padlých sovětských vojáků v dlouhých řadách. U nohou sochy je nádoba s kyticí rudých květin, v náručí má socha množství bílých růží.

Místo, kde socha stála, vedle monumentální národní knihovny Estonska, postavené v sovětské době je nyní zelený stinný park. Na druhé straně ulice je muzeum okupace, kde hlavní expozicí jsou zavazadla estonských uprchlíků. Na mapách velikého impéria je vidět, kam byli deportováni lidé po sovětském vstupu. Ve sklepech je sbírka bust komunistických vedoucích činitelů a sovětské propagandistické plakáty. Výstava končí předměty, které se vztahují k založení Estonské lidové fronty v roce 1988 a obnovení samostatnosti o tři roky později.

Vraťme se do roku 2015. Stojím na autobusové zastávce. Na ni směřoval pohled Bronzového vojáka před tím, než byl přemístěn. Moderní trolejbus mě odváží do přístavní čtvrti, kde se sejdou s liberálním rusky mluvícím politikem, Jevgenijem Krištafovičem. Volám mu telefonem, když vcházím do výtahu v rekonstruované úřední budově a slyším zvonit telefon někde hodně blízko a signál se přerušil. Když se výtah otevřel, vidím Jevgenije vycházet z vedlejšího výtahu.

Dvaatřicetiletý Jevgenij Krištafovič je skoro příliš liberální pro Estonsko. Je aktivní v kampani pro rovnost sňatků, odlišně od téměř všech politiků v Estonsku, pozitivně přistupuje k uprchlíkům a dokonce veřejně podporuje povolení marihuany. Byl prvním zakladatelem nové strany *Eesti Vabaerakond* (Liberální strana Estonska), která jak doufal měla směřovat liberálním směrem. Místo toho se strana transformovala do další národně konzervativní síly v politice a liberální tendence uvnitř strany se vytratily.

Jevgenij Krištafovič pracoval mnoho let na projektech pro demokratizaci, financovanou Evropskou unií s hlavním zaměřením na rozšiřování zkušeností Estonska při postsovětských reformách pro další postsovětské republiky. Jeho

spolupracovníci na projektech jsou hlavně rusky mluvící Estonci, protože uskutečnění spolupráce se zeměmi jako Ukrajina nebo Kirgizie se musí konat v ruštině – znalost angličtiny je v těchto zemích velmi limitovaná.

Jevgenij Krištafovič mi může jen nesnadně vysvětlit, co vede rusky mluvící v Estonsku, hlásit se k jeho demokratizačním projektům.

„Já jsem vlastně moc nepřemýšlel na důvody, nebo na přechod nějaké změny identity. Protože je to tak, Rusům je tady určitá identita vnucována. Očekává se, že naše identita stojí na Bronzovém vojáku nebo podobných věcech. Jestliže člověk se nechce automaticky zařadit do určité skupiny, musí být připraven na konflikt a musí vysvětlovat jak se to myslí. Já nevěřím, že existuje nějaké zvláštní spojení, které by bylo společné všem našim spolupracovníkům, ale vždycky se najde dost lidí, kteří už nebudou chtít přijmout vnucovanou roli. Na každý pád je jich dost, aby se našli spolupracovníci pro naše projekty. Ale zatím nemohu tvrdit, že by to byla většina rusky mluvících v Estonsku.“

„Jiná skupina, která nesměruje k Evropě, si vytváří svoji identitu na Bronzovém vojáku, jak jste řekl, Kterí to jsou?“

„Všichni musí vycházet z chápání minulosti. Když se díváme na obyvatele v Narvě, mnoho z nich se přistěhovalo během dvou a tří posledních desetiletí sovětského období. Tragickou část historie Estonska poznali až v osmdesátých letech a stále ne všichni jsou přesvědčeni, že to co náhle slyší je skutečně pravda. A říkají, že oni sami přišli před dvaceti lety jako deportovaní, ne proto aby poškodili stát, a věřili že se pohybují v jednom státě. Co tedy tak špatného udělali? Jaká je jejich vina? ptají se.“

„Je to pochopitelné, že se ptají, že?“

„Ano, z toho hlediska máte pravdu. Ale na druhou stranu by se mohlo ukázat víc pochopení od estonské části obyvatelstva. A Estonci pak by mohli říci: Ano, chápeme o čem mluvíte, ale možná byste mohli otevřít oči a uvidět co prožili naši předkové. Když budou moci spolu mluvit a najdou společnou řeč a pochopí, že oni jako lidé nemají vinu jeden ani druhý, tak pak mohou žít v souladu. Není zde vina, Rusové Estoncům nic nevzali a Estonci Rusům také ne.“

Poprvé po dlouhém čase se v létě objevila politická otázka, že by se Estonci a Rusové mohli sjednotit proti jednomu nepříteli: otázka o uprchlících. Ve všech třech zemích na Baltu se rozšířily vlny diskuzí, když vyšlo ve známost, že Evropská komise chce rozmístit něco kolem dvou tisíc běženců na Balt. V případě Estonska se jednalo celkem o několik stovek z celkového počtu 120.000 uprchlíků, kteří podle plánu by měli být rozmístěni mezi členské státy Evropské unie. To stačilo k tomu, aby vznikla silná obava o zánik národa a došlo k velkým manifestacím proti přijímání běženců. Směr politického větru byl zřetelný již na jaře 2015, když nová xenofobní politická strana EKRE – *Eesti Konservatiivne Rahvaerakond* (Konservativní lidová strana) získala 8 % hlasů v parlamentních volbách.

„Strana nesnadno nacházela místo na politickém poli, protože mnoho

politických estonských příznivců negativně přistupovalo k ruským obyvatelům, přesto, že by bylo snadné od nich najít podporu“, říká Jevgenij Krištafovič.

„Oni dobře chápou, že nenávist a ohrožení od jiných skupin je neúčinnější jak mobilizovat voliče. Například nenávist proti Rusům. Ale nyní se začalo přemýšlet, zdali by nebylo lepší, přátelit se s Rusy, protože ti se dívají na ruskou televizi a chovají se ještě víc šovinisticky k muslimům a lidem s tmavší pletí než většina Estonců. Proto se snaží hledat podporu tam. Také gejofobie velmi dobře funguje k přilákání ruských voličů a to je vážné téma pro EKRE. Pořádaly se manifestace a sbíraly podpisy proti zákonu o partnerství. Více než polovina Estonců zákon o partnerství podporuje, pro ně je gejofobie minulostí, ale je také veliká skupina, možná čtyřiceti procentní, která je proti zákonu. Říká se, že nás v Estonsku je velmi málo a jestliže homosexuálové budou žít spolu, národ vyhyne. Ale ti jsou v menšině. U rusky mluvících tolerantnost dosahuje méně než 20 %, ale je mnoho těch, kteří by chtěli, aby to u nás bylo jako v Rusku, abychom měli zákon proti propagandě homosexuálů atd. Pochopitelně EKRE přihlíží k široké skupině potenciálních příznivců i zde.“

V cestě stojí vnitřní rozpory – není snadné pro estonskou xenofobní stranu hledat podporu u estonských Rusů a nevyhnout se nařčení ze zrady estonského národa. Zároveň je nemožné získat hlasy estonských Rusů, když estonský nacionalismus strany je příliš evidentní.

„Před parlamentními volbami EKRE oznámila, že uspořádá manifestaci s heslem: *Eestlaste Eesti eest* - Za Estonsko Estonců. To způsobilo velký skandál, kterého nebylo zapotřebí. Proto z hesla odstranili jedno slovo: *Eesti eest* - Pro Estonsko. Tomu všichni rozumějí - jsou to stále stejní převlékači kabátů. A strana má problémy stále, pokud se jedná o Rusy. Jeden jejich nechvalně známý poslanec utržil posměch potom, když navštívil zápas v košíkové a rozčilil se na Twittru, že jedna skladba, kterou hráli o přestávce, byla ruská. Napsal: „Odešel jsem“. A všichni z něj dělali troťla. Napsali mu: „Zapnul televizi, náhodou ruský kanál. Televizor vyhodil z okna.“ Stovky podobných poznámek se objevilo. „Šel jsem po ulici, potkal jsem ruského souseda. Pozdravil rusky. Spálil jsem svůj byt.“

Rusofobie v EKRE je vlastně dobrá věc, myslí si Jevgenij Krištafovič.

„Ta strana je jako vlak, jede setrvačností, je nesnadné ji zastavit a změnit její směr. Je nemožné obrátit se a spojit se s Rusy proti „negrům“ jak by rádi říkali. Neuspějí, protože není možné rusofobii uvnitř strany potlačit. Mám za to, že je to pozitivní, ukazuje to, jak směšná je myšlenka „bílého Estonska“.

Bílé Estonsko je něco, o čem bývalá liberální ministryně zahraničních věcí Kristiina Ojulandová hodně mluví v poslední době. Ojulandová, která se po svém ministerském období stala členkou Evropského parlamentu a vice-prezidentkou evropské liberální aliance ALDE, použila ostrá slova v květnu 2015, kdy kritizovala plány Evropské komise rozdělit migranty mezi země Evropské unie. „Nyní jsem znovu viděla úplně zdravé „negry“ žebrať v Itálii u lidí, kteří těžce pracovali, aby získali peníze na oběd. Myslím, že bychom měli nastartovat evropskou kampaň a sbírat podpisy, aby ani jeden tak řečený uprchlík nemohl přejít Středozemní moře.

Stačí nám už tady všechny ty hlouposti.“

Když Ojulandovou kritizovali za její písemné výroky, neváhala odpovědět: „Přestaňte používat slovo „rasista“! Jako bílý člověk cítím, že bílá rasa je dnes ohrožována! Copak i Estonci mají tak vymyté hlavy, že začínají s politickými kecy?“

Jeden z těch, kteří Kristiině Ojulandové oponovali, byl právě Jevgenij Krištafovič a v říjnu 2015 se tito dva protivníci sešli k diskuzi o estonské politice související s migranty, na malém rusky vysílajícím televizním kanálu. Tam se ukázalo, že nová politická strana Ojulandové, která dostala méně než půl procenta hlasů v parlamentních volbách, nyní aktivně hledá podporu u rusky mluvících voličů. Mluvila v dostatečně dobré ruštině, vysvětlila, že se právě vrátila z manifestace proti migrantům, která se konala v Narvě. Mluvila ale jen o nezákonných migrantech.

„Získali jsme velkou pomoc od ruských aktivistů, když jsme sbírali podpisy pro uspořádání referenda a 20 % členů naší strany jsou Rusové. Mnoho podpisů jsme získali v Lasnamäe. Můžete jim říkat jak chcete, uprchlíci nebo nezákonní imigranti, ale tato záležitost dělá starosti také Rusům v Estonsku, je to naše společná věc. Ve Finsku je možno si povšimnout, že pracovní místa dostávají přednostně imigranti, protože jsou ochotni pracovat za nižší mzdu a to se týká mnoha Rusů, protože již nyní ne tak snadno nalézají práci.“

Velká část imigrantů ve Finsku jsou skutečně Estonci, ale to Ojulandová nechtěla zmiňovat. Místo toho vyprávěla, že se často účastní manifestací proti migraci na různých místech v Estonsku a ve Finsku a brzy pojedou do Valgy u hranic Lotyšska na společnou manifestaci s Lotyši a Litevci.

„Naše jižní hranice je zcela otevřená, nemáme žádný přehled o tom, kdo touto cestou přichází. Mohou to být teroristé a kdokoliv. Je více hnutí, které společně poslalo otevřený dopis paní Merkelové a panu Junckerovi. Požadujeme, aby bez prodlení zastavili organizovanou genocidu evropských národů, zejména těch malých, jako jsou Estonci. Netvrdíme, že zahyneme dnes nebo zítra, ale musí se myslet dvacet a padesát let dopředu a pamatovat jak malí jsme.“

Evropa se islamizuje a to je nutné zastavit, myslí si Kristiina Ojulandová. „Stačí se podívat na Finsko a Švédsko, tam už žijí imigranti podle svých vlastních islámských zákonů.“

Ojulandová se bojí, že se začnou v Estonsku stavět mešity, ale Jevgenij Krištafovič má větší obavy z rasismu ve společnosti.

„Nevidím žádné riziko v islamizaci a nevidím žádný důvod věřit, že nekřesťané by nebyli loajální k občanům Estonska. Ale souhlasím s tím, že se mnozí lidé bojí. Ve společnosti vzrůstá hysterie extremisté posilují. Je ostudné, že černošští vojáci z USA a Británie, kteří sem přišli na naši obranu, musí slyšet na ulici, aby šli zpátky do Afriky.“

LOTYŠSKO

Když samostatnost Lotyšska byla uzákoněna v roce 1991, státní občanství získali automaticky jen ti, jejichž předkové byli občany Lotyšska před sovětskou okupací z roku 1940. Ostatní museli podstoupit jazykovou zkoušku, dříve než mohli požádat o občanství. Následkem toho bylo, že velká část rusky mluvících obyvatel trvale není občany Lotyšska.

Veteráni Lidové fronty

První co slyším je hrubé nadávání v ruštině, když opouštím hotel v den mého odjezdu z Tallinnu. Nadávající je muž ve žluté vestě, který na ulici uklízí. Zdá se, že ho rozčilují rozsypané odpadky na zemi, které musí sesbírat. Ale možná, že nadává na kolegu, který uklízí za rohem. Pravděpodobně nenadává na množství zahraničních turistů, kteří stojí poblíž – nezdá se, že by mu věnovali nějakou pozornost.

Autobusové nádraží v Tallinnu je krásně zrenovované od mé poslední návštěvy před osmi lety, přibližně v době „bronzové noci“. Tenkrát nebylo moderní mluvit rusky v úschovně zavazadel, starší estonská žena dělala, že nerozumí a odpovídala v estonštině. Nyní už tam není, vystřídaly ji automatické skříňky. Není tam ani dozor na toaletách. Dveře se automaticky otevřou do strany po vhození mince, ale jiný může vejít, když někdo odchází, to se lidé rychle naučili.

Koupit si lístek do Rigy v automatu není možné, jméno hlavního města Lotyšska na monitoru není. Stavím se tedy do fronty. Tentokrát je vhodné mluvit rusky. Žena u okénka má estonský přízvuk, ale ochotně vysvětluje, že musím jít do druhého poschodí, kde se prodávají jízdenky na mezinárodní spoje. I ve druhém poschodí jsem dobře obsloužen rusky a je zřejmé, že žena není Ruska. Jízdenky na autobus v 8,30 byly vyprodané, budu muset čekat na následující autobus v 10 hodin. A také jsem musel ukázat svůj pas, abych si mohl jízdenku koupit – trochu překvapivé, když hraniční kontroly v baltských zemích byly zrušeny, a když členy Schengenského prostoru jsou baltské země již od prosince 2007.

V kavárně autobusového nádraží stojím v krátké frontě a když se dostanu k pokladně, mívám rusky mluvícího muže. Chce jen jedno velké pivo. Platí platební kartou a sedá si k malému kulatému stolku. Je 8 hodin ráno.

Protože jsem měl ještě dost času, prošel jsem se po snídani k Bronzovému vojákovu – na velký vojenský hřbitov, který je blízko autobusového nádraží. Po cestě jsem šel kolem velkého ohraničeného prostoru, kde stály desítky vojenských transportérů. Hřbitov je hned vedle, pravděpodobně dříve tady byla sovětská vojenská základna. Štít u vjezdu sděluje, že je zde štábní a spojovací batalion. Vchod pro zaměstnance je zmodernizovaný, automatický, bez dozoru. Vozidla projíždějí velkou branou, kde jsou gardisté. Bronzový voják stojí tam, kde musí, uprostřed vojenského hřbitova, přímo proti hlavnímu vchodu.

Luxusní žlutý autobus značky *Skania* s litevskými štítky přijíždí na stanoviště

několik minut před desátou. Dva řidiči mluví spolu rusky bez cizího přízvuku a mají ruská jména na svých visačkách, ale napsaná latinkou a s koncovkou „s“ - pocházejí tedy z Litvy a tam mužská jména končí na s. Konečná zastávka autobusu je hlavní město Litvy – Vilnius. Cesta je dlouhá, je třeba dvou řidičů. Já naštěstí vystupuji v Rize, v Lotyšsku.

Při nástupu jeden z řidičů kontroluje pasy. Pak vyjíždíme. Připojuji se na internetovou síť. Druhý řidič nás mikrofonem vítá nejdříve litevsky, potom rusky, aby všichni rozuměli a potom anglicky pro turisty – v autobuse je několik Japonců, Číňanů a Finů.

Velká vojenská cvičení NATO se opět konají na Baltu a několik desítek kilometrů před Pärnu u mořského břehu předjíždíme kolonu armádních vozidel, která zastavila u okraje cesty. Po asi dvou hodinách jízdy jsme se dostali k hraničním Lotyšska. Přejedání není hlídáno od doby, kdy Estonsko a Lotyšsko se stalo součástí Schengenského prostoru, ale hranice je stejně znatelná – cesta je náhle značně horší. Blízko hranic stojí lotyšská kolona armádních vozidel, vojenské cvičení se koná po celém Baltu.

Autobus má zpoždění kvůli početným opravám na silnici a když se blížíme k Rize, je to jakoby jsme byli zpátky v sovětském čase. Tady ještě není vybudované nové autobusové nádraží a stará žena na toaletách u pokladny je připravená rozměnit nebo vyměnit peníze, stejně jako za sovětské doby. Mladá dívka v novinovém stánku má problémy s ruštinou, ale podařilo se mi koupit lotyšskou SIM kartu do mého telefonu. Taxikář mluví rusky a nepřestává mluvit.

„Z Estonska? Ano, tam si stojí lépe, nezavřeli všechny sovětské továrny, jako my tady. Jestli není práce? Ani se neptejte ...“

Na chvíli se odmlčí, když upozorním, že v Estonsku se mluví o pravě opašně – že je lépe v Lotyšsku, protože nezavřeli všechny sovětské továrny. Dojeli jsme a cena je pozoruhodná, alespoň co se taxíků týká, trh se zdá být tady víc volný než v Tallinnu. Nebo prostě v Estonsku jsem věděl, kterou firmu mám využívat.

Následující den mám schůzku s rusky mluvícím veteránem z Lotyšské lidové fronty. Podobně jako existuje Lidová fronta v Estonsku a Litvě (Sajudis), Lotyšská lidová fronta byla široké hnutí za demokratické reformy založená 1988, když to umožnila perestrojka Michaila Gorbačova. Lidová fronta ze začátku nepožadovala úplnou nezávislost, ale pak se rychle zradikalizovala. Protože téměř polovina obyvatel v Lotyšsku nejsou Lotyši, bylo důležité mít podporu od dalších národnostních skupin. Noviny, které vydávalo hnutí *Atmoda* (Probuzení) byly vydávány také v ruštině a nějaký čas ruská verze byla velice populární i mimo Lotyšsko, byla jednou z nejliberálnějších dostupných rusky psaných novin v celém Sovětském svazu.

Šéfredaktor ruského vydání byl Alexej Grigorjev, který byl poslancem za Lotyšskou lidovou frontu a v květnu 1990 hlasoval pro obnovení samostatnosti Lotyšska. Setkávám se s ním v restauraci na okraji Rigy, kde již sedí na terase a pije kávu a jí rebarborový koláč.

„Chtěl jsem ho ochutnat jaký tady mají. Je velmi dobrý. Možná si také dáte?“

Rusky se rebarbora řekne „reveň“, ale Alexej Grihorjev říká „rebarbar“, jak často Rusové na Baltu říkají, protože se rebarbora říká velmi podobně ve všech třech republikách. Nový televizní kanál v ruštině ETV+ dokonce pojmenoval svůj kulturní program „Rabarbar“, jako symbol balto-ruské identity.

Já si ale koláč neobjednávám a ptám se, kdo jsou Rusové z demokratického hnutí z konce osmdesátých let a kde jsou dnes.

„To je různé. Ostatně co znamená „Rusové“? Já jsem poloviční Lotyš. Můj nejbližší spolupracovník Vladimír Linderman je pravděpodobně Žid, všichni jsme taková směska. Stejně i Lotyši, ostatně i náš prezident má ruskou matku. A náš první prezident se jmenoval Anatolij Gorbunov.“

Komunista Anatolij Gorbunov, nebo lotyšsky Anatolijs Gorbutovs byl předsedou sovětského lotyšského parlamentu od roku 1988, přihlásil se k linii Lotyšské lidové fronty a jako předseda parlamentu byl formálně prezidentem samostatného Lotyšska do roku 1993. Jeho jméno je čistě ruské.

„To je možné, že je Lotyš, ale v příbuzenstvu musí být i Rusové. To je typické pro Lotyše. Rozhoduje jazyk. Pokud mluvíte lotyšsky jako Lotyš, jste prostě Lotyš. Stává se, že lidé kritizují Lotyšsko pro etnický nacionalismus, ale doopravdy to není pravda. Mělo by se říkat jazykový nacionalismus. A je ještě dalších několik věcí, které určují, kdo jste, ale jazyk je nejhlavnější. Myslíte si, že v roce 1940 se nejednalo o okupaci? Pokud si to myslíte, nejste nejspíš Lotyš, i když mluvíte lotyšsky. Já sám docela dobře mohu být Lotyš stejně jako Rus. Moje matka je Lotyška, mohl bych užívat i její jméno za svobodna.“

V sovětské škole učili všechny, že země na Baltu se svobodně a demokraticky připojily 1940 k Sovětskému svazu. Třebaže je to absurdní tvrzení, mnoho Rusu pořád nechce přijmout, že se jednalo o vojenskou okupaci.

Alexej Grigorjev upozorňuje, že už uplynulo čtvrt století od dosažení samostatnosti Lotyšska a mnoho z tehdejších aktivistů se přiblížilo k důchodovému věku. On sám mnoho let pracoval na demokratizačních projektech v bývalých sovětských republikách, naposledy v Ázerbájdžánu a do Lotyšska se vrátil nedávno.

„Myslím, že jsme byli idealisté, mnoho z nás a nepodařilo se nám vcelku založit onen pozemský ráj, který jsme si přáli. Ale když jsem pracoval a bydlel ve více zemích bývalého Sovětského svazu, mám za to, že Lotyšsko může dostat dobrou známku - čtyřku na pětistupňovém ruském hodnocení (v ruských školách je nejlepší známka 5), protože všecko mohlo dopadnout o hodně hůř. Vlastně jsme neměli válku ani velké konflikty. A nejen proto, že sovětští vedoucí to nechtěli, mohli zaútočit na parlament a všechno by bylo možné. Nepodařilo se jim nic, protože zdejší Rusové nevěřili útočným lidem a zůstali klidní. Přesto se nyní někteří cítí podvedení.“

„Kteří si to myslí?“

„Mnoho rusky mluvících si to myslí, cítí se že se s nimi nespravedlivě jedná, myslí si, že povinnost dělat zkoušky z jazyka kvůli občanství je ponižující a proto raději ani o něj nežádají. Ale Lidová fronta nikdy netvrdila, že všichni obyvatelé automaticky dostanou občanství, už na začátku bylo řečeno, že podmínka bude znalost jazyka a loajalita. Loajalita se nedá testovat, ale znalost jazyka ano. V hnutí za demokracii v osmdesátých letech byli aktivní především Lotyši, Rusů

nebylo mnoho,“ říká Alexej Grigorjev.

„Několik tisíc jich bylo v hnutí aktivních a mnoho z nich byli známí lidé, herci atd. Ostatně právě mnoho význačných lidí bylo osloveno, aby byli navenek tváří hnutí. A chtěl bych říci, že právě my u novin jsme byli nejaktivnější. Také jsme pochopitelně byli hodně vidět na veřejnosti, v té době ke mně přistupovali lidé na ulici a děkovali mi za mou práci. Hlavně to dělali Lotyši, ale já jsem hlavně mluvil k rusky mluvícím, ke studentům a tak. S kolegou, který již bohužel zemřel, jsem jeden čas objížděl vojenské základny a mluvil tam s vojáky a vyprávěl o Lidové frontě. Ale to jsme dlouho nemohli dělat, brzy před námi zavřeli dveře, domnívali se, že podkopáváme základy společnosti.“

Alexej Grigorjev se trochu zasmál. „Důstojníci měli asi pravdu, ale nepodařilo se jim dveře kasáren zamknout, realita byla taková a Sovětský svaz se rozpadl.“

Přesto se před tím stávaly divné věci, mezi jiným i vyloupení Alexejova bytu.

„To bylo v roce 1989. Zloději měli nezvykle intelektuální zájmy. Odnegli všechny moje poznámky, diktafon se všemi kazetami, básně Anny Achmatovové ve dvou svazcích a dokonce bibli, kterou jsem dostal od katolického kněze. Na druhou stranu si nevzali video, ačkoliv to byla věc, o které v té době se mohlo v Sovětském svazu jen snít. Ostatně toto vykradení v mém bytě bylo jediné. Jednou mě vážně zbili, rozbili mi čumec, chtěli mě zastrašit. Mě to ale spíše rozzuřilo a již stejný den jsem poskytl rozhovor pro BBC. Již mě nebylo možné zastavit, když přišel čas, prostě jsem napřímil páteř. Život v Sovětském svazu byl pokřivený život. Když tak člověk žije, ani neví, že je možné něco jiného. Ale jestliže jednou narovná páteř, neohne se už.“

Alexej Grigorjev se nenechal zastrašit, dál pracoval pro Lidovou frontu, byl zvolen do parlamentu, do vysokého sovětu v Lotyšsku v prvních relativně svobodných volbách v březnu 1990, když Lidová fronta získala 68 procent hlasů a 131 mandátů z 201. V parlamentu hlasoval pro obnovení samostatnosti Lotyšska v roce 1990. Většina rusky mluvících poslanců reprezentovala komunisty nebo byli bezpartijní a nezúčastnili se hlasování při vyhlášení samostatnosti.

„Za to jsem dostal vyznamenání, protože jsem udělal křížek do čtverečku. To bylo směšné. Ale na druhou stranu jsem vyhrál volby do Lidové fronty v okrese, kde nikdo jiný by pravděpodobně neuspěl. Byl to okres Latgalio, kde bylo hodně Bělorusů a Rusů, kde lidé důvěřovali autoritám. Mě ale podpořila katolická církev. Na druhou stranu ortodoxní kněz utíkal, když mě uviděl, nechtěl říci ani půl slova pro nebo proti. Prostě se bál.“

Nejdůležitější práci pro demokracii a samostatnost Lotyšska splnil Alexej Grigorjev ne v parlamentu, ale v redakci listu *Atmoda*. Jeho nejbližším spolupracovníkem byl Vladimír Linderman, který je nyní jedním z nejostřejších kritiků lotyšské politiky co se týká národnosti.

„Je nejradikálnějším příkladem toho, co se stalo s lidmi, kteří svého času byli nejaktivnější v hnutí za demokracii a samostatnost. Pracuje nyní ve zcela opačném směru. Prošel kompletní metamorfózou. Je mým zástupcem v redakci.“

„Co bylo příčinou, proč podle vás změnil názory?“

„Asi se cítil uražený, stejně jako mnoho jiných. Jeho zásluhy směrem ke státu

byly velké, možná stejně velké jako moje. Ale náhle se stalo něco neočekávaného také pro mne. Ve stejné chvíli, když Lotyšsko konečně získalo svou samostatnost, bojovníci za svobodu začali náhle usilovat o funkční místa a moc. To bylo hrozné. Úplně neočekávané. A my jsme se stali nedůležitými - neměli jsme žádnou vážnost, to si mysleli Rusové, protože neměli hlasovací právo. Všechny naše politické plány, které jsme připravovali, byly zapomenuty. Dnes je zcela jasné, že bezpečnost našeho státu by byla silnější, pokud by se pokračovalo podle původního plánu. Nebylo nutné, aby dostali občanství všichni hned, ale byl vyslán signál, zcela nespravedlivý, byly zavedeny kvóty kolik lidí každý rok má právo stát se občanem. Ten signál znamenal pro rusky mluvící, že jsou nežádoucí v novém samostatném Lotyšsku,“ domnívá se Alexej Grogorjev.

„To pochopitelně způsobilo, že se mnozí skutečně cítili pokořeni. A stále je zde velké množství lidí, kteří necítí sounáležitost ke státu a lidem Lotyšska. Jsou zde lidé, kteří říkají, že by nebránili Lotyšsko, kdyby se stejně jako na Krymu objevili „zelení“ muži. Koupili by si popcorn a dívali by se na to divadlo. To je přirozeně hloupost, protože i oni by tím utrpěli.“

Je těžké říci, o kolik lidí by se jednalo, ale Alexej Grigorjev si myslí, že podle jednoho výzkumu veřejného mínění asi jedna třetina rusky mluvících souhlasí s anexí Krymu. To ale vůbec neznamená, že stejný počet lidí by určitě podporoval zabránění lotyšského teritoria, jen někteří z nich v každém případě by neodporovali, tomu Alexej věří.

„Určitá pátá kolona zde je. A když se uváží, jak se Rusko chovalo na Krymu a na východní Ukrajině, je evidentní, že aktivní podpora většiny obyvatel ani není nutná. Stačí 10-15 procent rozvášněného lidu a najmout lumpy a různé dobrodruhy z vnějšku a to úplně stačí zavařit takovou polévku. Takové množství lidí tady bezpochyby je. Také musíme pamatovat, že máme také další třetinu těch, kteří aktivně nesouhlasí s anexí Krymu. Ale ti nejsou ani vidět, ani slyšet. Nemáme žádné noviny ani stránky, které by propagovaly takové názory.“

„A proč ne?“

„Tomu také nerozumím. To je záhada. Ale říká se, že od lásky k nenávisti je jen krok: jedna diskuze o Ukrajině a stane se, že se kvůli tomu rozpadne rodina. Proto se o tom raději nemluví, mlčí se o tom doma, aby nevznikaly hádky. Znímám to, vždyť proto nemluví se svým bratrancem už skoro dva roky.“

Sedíme na terase a náhle náš rozhovor přerušilo hlasité houkání auta z vedlejšího parkoviště. Auto houkalo několik sekund, utichlo a znovu začalo. Alexej dojedl zbytek rebarborového koláče a potom dodal, že velká část rusky mluvících v Lotyšsku je ovlivněna vědomou sovětskou politikou, která je zaměřená na změnu složení obyvatelstva.

„O tom jsem zcela přesvědčený. Je to potřebné k založení nového lidu, historicky nové společnosti. A jak je vidět v určitém směru se to již podařilo. Sovětský svaz již neexistuje, ale sovětské lidi jsou zde dál, v určitém smyslu jsme všichni „sovětské lidi“, i já sám. Ptali se mě na to při poslední konferenci, zda se cítím sovětským člověkem. Pochopitelně ano. Snažím se osvobodit od toho otrockého názoru, ale on se stále objevuje, když se to nejméně očekává. Pro Lotyše je snadnější

se osvobodit od sovětského nazírání než pro Rusy,“ říká Alexej Grigorjev.

„Lotyšši mají svůj mýtus o své minulosti, který je daleko bližší pravdě, než mýtus sovětský. Ano, je to také jen mýtus, ale takový o který je možno se opřít. Je to mýtus o nezávislosti evropského Lotyšska, které bylo područí, stát, který byl zničený. Mýtus, který se nestará nakolik jsme kolaborovali s různými okupačními mocnostmi a tak. Já věřím, že takový čas také přijde, ale my už tady nebudeme. Nyní nám ten mýtus pomáhá se distancovat od všeho sovětského. Ale ti, kteří sem byli přesídleni, ti byli zcela závislí na mocnostech, jsou odříznutí od svých kořenů. Právě proto ruský mluvící lidé na Baltu jsou obzvlášť ovlivnitelní ruskou propagandou,“ domnívá se Alexej Grigorjev.

„Nemají pro sebe svůj podobný mýtus, nemají jasný obraz o tom, co vlastně jsou. Nejsou Lotyšši, nevědí kdo jsou. A když jim někdo navrhne nějaký životní cíl, jakkoliv hloupý, mnozí jsou připraveni ho přijmout. Náš stát jim však žádný cíl nenabízí. Stát jakoby je neviděl. A to je velmi nebezpečné. Velmi smutné a nebezpečné.“

Dnes je státní švédský svátek a Alexej Grigorjev je pozvaný na švédské velvyslanectví v Rize. Jedeme do středu města autem, ale on se musí nejdříve převléct a tak zastavujeme u něj doma ve čtvrti vysokých sovětských paneláků. Kdo by byl sotva vítaný na švédské ambasádě je Alexejův kolega z časů Lotyšské lidové fronty – Vladimír Linderman. V současné době je jedním z opovrhovaných politiků v Lotyšsku – pokud je vůbec možno označit politikem muže, který není občanem Lotyšska, ani jiné země. Několik let v období kolem zlomu tisíciletí bydlel v Rusku. V Lotyšsku ho podezřívali z plánu na bombový atentát. V roce 2008 byl vězněn v Rusku a pak předán do Lotyšska, kde ho soudy po mnoha komplikacích shledali nevinného.

S Vladimírem jsem se sešel mimo můj hotel, poblíž nádraží v Rize. Měl šedivé, krátce ostříhané vlasy a přistřiženou bradku. Na sobě měl světle modrou sportovní bundu s kapucí přes červené tričko. Trochu stísněně se usmíval, mluvil mírným hlasem a zdvořile mi podal ruku. Na první pohled vyhlížel spíš jako mladický vyhlížejíci muž středního věku, než nebezpečný revolucionář. Možná ale rozdíl v tom případě není přílišný.

Navrhl jsem mu jít na pivo do hotelového baru a Vladimír Linderman souhlasil. Možná ho sleduje lotyšská bezpečnostní policie, ale nikdo nás do hotelu nenásledoval. Ale jak se mohlo stát, že Vladimíra Lindermana napadlo koncem osmdesátých let se přihlásit do Lidové fronty, a nyní má úplně jiné názory?

„Tenkrát jsem byl dost protikomunisticky naladěný. Ostatně i nyní. Vůbec netoužím se vrátit do sovětských poměrů. Ne, když se jedná o politický systém. Ale za sovětů jsem vůbec nechápal národní zájmy, neměli jsme o tom ani ponětí. Opravdu jsem si nedokázal představit, jaké je v tom nebezpečí. Přihlásil jsem se do hnutí proti tehdejší komunistické mocnosti. Že by z toho mohl vzniknout národnostní problém, to jsem si vůbec nedovedl představit.“

Místo toho Vladimír Linderman věřil, že společný, demokratičtější svaz tehdejších sovětských republik by se mohl zachovat.

„Vždycky jsem podporoval socialistické myšlenky, ale aby se mohly uskutečnit, k tomu je nutná fungující demokracie, svobodné volby, strany podle zákona a tak dále. Jednoduše jsem očekával, že bude zachováno nějaké bližší spojení s Ruskem a Baltem. Že bude všechno úplně zničeno do základu, to jsem si vůbec neuměl představit. Teď to zní naivně, ale také mnoho dalších Rusů si to neumělo představit. Neuměl jsem litevsky v té době moc dobře jsem nerozuměl o co se přesně jedná v diskuzích v lotyštině. Chápal jsem, že uvnitř Lidové fronty jsou radikální národovci, ale myslel jsem si, že jsou slabší, než ve skutečnosti byli.“

Možná bylo chybou hlásit se do Lidové fronty. Ale Vladimír Linderman nedokáže říci, co by dělal, kdyby si mohl znovu vybrat. Přijatelnou alternativou nebylo vystupovat proti Lidové frontě, nebo hlásit se do Interfronty, kam se hlásilo mnoho ruský mluvících koncem osmdesátých let.

„Tam nechtěli vůbec žádné reformy, to bylo proti mému přesvědčení. Přál jsem si změny, nemohl jsem být členem konzervativního hnutí. Mohl bych se hlásit do organizace, která by chtěla uchovat Sovětský svaz na novém základě, ale nic takového neexistovalo. Začátkem devadesátých let jsem opustil politiku a začal jsem podnikat.“

Vladimír Linderman mimo jiného vydával ruskojazyčný erotický časopis, který byl svého času velmi populární v Rusku. Otevřel si sexshop, který byl údajně první v bývalém Sovětském svazu. Brzy se sblížil s radikální ruskou národně bolševickou stranou, založenou Eduardem Limonovem na jejíž vlajce, podobné německé nacistické byl srp a kladivo a také svastika. Strana, která byla v Rusku v roce 2005 zakázaná, se někdy uvádí jako umělecký projev, ale vlastně se jedná o smrtící umění.

Během války v Bosně 1992 Limonov navštívil u Sarajeva frontu Radovana Karadžiče, který byl později obžalován za válečné zločiny haagským tribunálem. Při návštěvě Limonov sám střílel směrem na dobývané město. Limonovova politika je směska nejasné definice, ale hlasitá trouba stalinského komunismu a agresivního ruského nacionalismu. Nacionální bolševici byli dříve nespoutanými oponenty režimu Vladimíra Putina a mnozí z nich byli odsouzeni do vězení za veřejné protesty.

Od roku 2012 se Limonov postupně přibližuje k politice Kremlu, nebo jak raději věc vidí nacionální bolševici - Kreml se přibližuje k politice Limonově. Sám Vladimír Linderman upozorňuje, že nacionální bolševici například vždy tvrdili, že Krym patří Rusku.

Na podzim v roce 2002 Vladimír Linderman na každý pád odjel do Ruska. Sice tam neplánoval zůstat příliš dlouho, jak říká, chtěl být svědkem obrany při procesu s vedoucím národním bolševikem Eduardem Limonovem.

„Měl jsem také jiné plány, mezi jiným jsem se zabýval filmovým festivalem v Peterburgu. Ale když už jsem tam byl, náhle mě obvinili z vážných zločinů zde v Lotyšsku a já jsem požádal o azyl v Rusku. Byl jsem obviněn ze zločinů na dlouhém seznamu – příprava atentátu na prezidenta, nabádání ke státnímu převratu a přechovávání výbušnin.“

Rusko nepřijalo první lotyšskou žádost na vydání cizince a Vladimír Linderman žil pak v Rusku víc než pět let, dokud ruské úřady nezměnily svůj záměr. Byl zadržen a nakonec navrácen do Lotyšska na jaře 2008.

„Ruská bezpečnost mě vrátila v poutech. Nejprve jsem byl ve vězení nějaký čas a potom ještě čtyři měsíce tady v Lotyšsku. Ale když přišel čas, kdy měl být soud, zbylo jen obvinění z přechovávání výbušnin a nakonec mě shledali nevinným. Ale nebylo to všechno. Nyní probíhají čtyři nová vyšetřování, ve kterých jsem podezřelým. Nemají však proti mně žádné důkazy, žádná fakta, nic. Podezřívají mě ze špionáže a terorismu, nesmím opustit Lotyšsko, dokud trvá vyšetřování a musím spát jen doma.“

Když se Vladimír Linderman vrátil do Lotyšska začal přemýšlet, jak by mohl Rusy v Lotyšsku ovlivnit, aby se začali zajímat o politiku.

„Především jsem se chtěl zaměřit na dvě věci: na otázku občanství a na jazyk. Co se týká jazyka, pak jsem především myslel na výuku ruštiny ve škole. Referendum o zákonech občanství by mělo být pro Rusy nejlepší jak je probudit,“ mínil Vladimír Linderman. „Ale většinu lidí, se kterými mluvil, to příliš nezaujalo. Otázka se zdála už neaktuální. Ale jazyková otázka aktuální byla, protože konzervativní národnostní strana usilovala o referendum k odstranění ruského jazyka ze školství. Bylo potřeba zmobilizovat Rusy. Úřady tvrdily, že se Rusové již integrovali, že se z nich již stali Lotyši. V pravdě ale byli Lotyši druhé třídy. Možná třetí, zejména ti kteří nemají občanství. Chtěl jsem ukázat, že to tak není, že Rusové stále zůstanou Rusy.“

Na jaře 2011 Vladimír Linderman začal sbírat podpisy pro své vlastní referendum s požadavkem, aby se ruština stala druhým oficiálním jazykem Lotyšska. To se podařilo nad všechna očekávání, třebaže chyběly peníze na kampaň a ačkoliv bylo potřebí deset tisíc podpisů, ověřených notářem.

„Ten, kdo chtěl podepsat, musel sám jít k notáři a zaplatit poplatek, ne sice vysoký, ale přesto. Myslel jsem si, že to bude trvat dlouho, měli jsme na to rok. Ale potom, když se objevil můj první článek o referendu, všechno začalo probíhat rychle. Trvalo to jen pět týdnů a měli jsme víc než deset tisíc podpisů.“

Potom byly parlamentní volby a nejvíc hlasů dostala strana *Centrum shody* neurčitě levicová strana, kterou především podporovali rusky mluvící a která spolupracovala s vládnoucí stranou Ruska - *Jednotné Rusko*, stejně jako *Strana středu* Edgara Savisaara v Estonsku. Ačkoliv *Centrum shody* se svými 28 procenty hlasů se stalo největší stranou, ostatní strany ji odmítly přístup k moci.

Tehdy vedoucí strany *Centrum shody* rusky mluvící starosta Rigy, Nil Ušakov (Nils Ušakovs) se rozhodl posílit obraz strany a přihlásil se k návrhu na referendum. Když přidal své jméno na seznam, náhle se podařilo sebrat 150.000 podpisů, které byly potřebné ve druhé fázi, aby se referendum doopravdy uskutečnilo.

„Ušakovo rozhodnutí bylo velmi důležité,“ konstatuje Vladimír Linderman. „V *Centru shody* byli lidé, kteří podporovali referendum již před parlamentními volbami, ale většina si jich myslela, že se jedná o nějakou podivnou akci „toho“ Lindermana do chvíle, než viděli jak rychle se podařilo sesbírat prvních deset tisíc podpisů. A pak i Ušakov poznal, že lidé účinně podporují referendum. Ale největším důvodem, proč podepsal seznam, bylo, že nezískal místo ve vládě. On je takový „bazarový“ politik, nemá vlastní názor, a když viděl, že ruští voliči podporují referendum, přidal se k té myšlence a podepsal.“

Nikdy k referendu o odstranění ruštiny ze škol nedošlo – nacionální straně se nepodařilo sesbírat dostatek podpisů. Referendum o postavení ruského jazyka se uskutečnilo v únoru 2012. V některých rusky mluvících městských čtvrtích Rigy a ve východním Lotyšsku návrh na zavedení ruštiny jako druhého oficiálního jazyka získalo většinu hlasů, ale celorepublikově tři čtvrtiny hlasů byly proti.

Již od začátku bylo jasné, že návrh nemá žádnou šanci získat podporu u majority společnosti, proč tedy bylo zapotřebí referendum?

„Bylo to zapotřebí, bylo potřeba posílit ruskou část společnosti. A podle mě to má význam nejen pro Lotyšsko, ale pro celý svět v místech, kde zůstali Rusové mimo hranice Ruské federace. Toto referendum bylo stimulem pro Rusy všude mimo hranice Ruska, dodalo jim sebevědomí a optimismus.“

„Ruský svět“, *русский мир* je koncept, který ruští nacionalisté často používají, aby zdůraznili nejen společnou vlastnost, soudržnost Rusů, ale také spravedlivost ruské expanse, v poslední době v případě Ukrajiny. Když jsem se zeptal Vladimíra Lindermana, co on sám vidí v pojmu „ruský svět“, a jaký to má vztah k Rusům v Lotyšsku, odkašlal si, dříve než začal mluvit.

„Hm, ano, Tady v Lotyšsku z mého pohledu musíme mít stejná práva a ... ano, stejná práva. A nemyslím si, že je mou odpovědností zajišťovat přežití lotyšského národa. To je nepřirozené. Proč bych se měl o to starat? Ano, mohu s tím souhlasit, ale pak je zapotřebí nějaké dohody. Musí se vyřešit otázka občanství, alespoň regionálně, ruský jazyk musí dostat nějakou oficiální pozici. Ve Finsku má švédština oficiální status na úrovni celého státu. Ale ruština by mohla dostat takový oficiální status například ve městech, kde Rusové mají víc než 30 % obyvatel. Do toho přirozeně spadá Riga a například Daugavpils a Rēzekne v jihovýchodním Lotyšsku. Školy v ruštině jsou důležité, nyní je snaha asimilovat ruské děti úplně a co nejdříve. Ve Finsku jsou úřady dvojjazyčné, pokud je alespoň 8% obyvatel švédsky mluvících. Švédština se doporučuje již od školky až na vysoké školy a všichni žáci, jak Finové, tak Švédové se musí učit oba oficiální jazyky země již od základní školy. V porovnání s tím, by se mohlo předpokládat, že přání získat regionální status pro Rusy v Lotyšsku je oprávněný požadavek. Ale Lotyšsko není Finsko. Tady takový požadavek by byl radikální a jeho iniciátoři v silnější pozici pro ruský jazyk by byli pokládáni za extremisty nebo něco podobného.“

Proto také Vladimír Linderman je pokládán za nacionálního bolševika. Irituje ho, když se ho ptám, proč vedoucí strany Eduard Limonov změnil směr a už není v opozici proti Putinovi.

„Jestli si myslíte, že změnil směr, tak neznáte historii. Organizovali jsme manifestace na Krymu už dřív, když Vladimír Putin pracoval na úřadě starosty v Petrohradě. Žádali jsme, aby byl Krym připojen k Rusku a naši aktivisté na Krymu byli zatčeni už v roce 1999. Byli jsme vždycky vlastenecká organizace, organizovali jsme protesty na Baltu a v Kazachstánu, kde jsme požadovali přihlášení severních částí k Rusku. A také na Ukrajině jsme vždy podporovali jednotu s Ruskem.“

„Ale Lotyšsko? Jestliže požadujete, aby část Kazachstánu byla připojena k Rusku, v případě Lotyšska nechcete to samé? Nebo v Narvě, kde skoro všichni jsou Rusové?“

„Ta otázka nyní není aktuální. Zapomeňme na fantazii. Všechno se může stát, ale dnes je Lotyšsko členem NATO a byla by hloupost vytvářet nějaké sny. A vedení Ruska absolutně nemá takové plány, jsem si v tom jistý sto procentně. Balt už opustil společenství, ta otázka je v tomto stádiu neřešitelná.“

„Ale ta otázka stejně stále existuje, že?“

„Otázka existuje. Je možno ji řešit jen širokou autonomií. O tom jsem již mluvil a už by to stačilo. Je to stejné jako v Dombasu. Putin nechce připojit Dombas k Rusku. Já si myslím, že by se to mělo udělat, ale Putin si myslí, že by to způsobilo velké problémy.“

Rusko použilo mnoho prostředků na podporu vzbouřenců v Donbasu na východní Ukrajině. Poslali tam nejen zbraně, palivo, peníze a potraviny, ale v případě potřeby také pravidelné jednotky ruských vojáků „dobrovolníků“ do bojů na Ukrajině a Rusko usnadnilo průjezd skutečných dobrovolníků na východní Ukrajinu, aby bojovali společně se vzbouřenci. Ale v Donbasu nebojují v první řadě podporovatelé Putina, ale ruští extremisté, tvrdí Vladimír Linderman. Ale on je nazývá vlastenci.

„Ti, kteří tam odjíždějí, jsou vlastenci nebo národní bolševici. Z ruské armády jsou tam jen poradci. Mnoho našich mužů tam jelo a neviděli tam ruské oddíly. Jsou tam specialisté a poradci velitelů, ale vojenské oddíly tam nejsou.“

„Proč tedy „vaši muži“ tam jeli? Chtěli jste pomoci?“

„Mohli by mne zatknout, pokud bych řekl, že jsem tam jel pomáhat. Ale jedná se o národní bolševiky, několik z mých kamarádů je tam právě nyní. Z mých nejbližších kamarádů možná pět nebo šest celkem asi čtyřicítka z Lotyšska. To není málo, když si vezmeme, že v Lotyšsku je jen šest set tisíc Rusů.“

„Kdyby se ti muži vrátili z východní Ukrajiny, měli by v Lotyšsku vážné problémy s úřady?“

„Proti nim a proti mně už bylo zahájeno vyšetřování. Nejdříve se nevědělo, který zákon jsme porušili, ale pak to uzavřeli, že je možno použít paragraf o nabádání k terorismu. V tom případě bych byl vinen za podněcování k terorismu. V poslední době jsem pomohl jednomu z našich mužů, který byl zraněn v Luhansku a mně se podařilo zařídit, aby získal provizorní azyl v Moskvě. On je občanem Lotyšska a nejdříve mu nechtěli dovolit, aby v Rusku zůstal.“

„Události na Ukrajině především znepokojují v Lotyšsku lidi u moci. V každodenním životě se názor na rusky mluvící lidi nezlepšuje,“ říká Vladimír Linderman.

„Alespoň já jsem si toho nevšiml. Ale úřady situace na Ukrajině znepokojuje. Někteří se bojí, jiní vyjadřují obavy, protože chtějí získat víc podpory od NATO. Vládcí v Lotyšsku se znepokojují, jestli NATO skutečně pomůže, jestliže se stane to, na co myslí dnem i nocí. Nyní mají příležitost tvrdit, že je zde ohrožení ze strany Ruska, že potřebujeme posilu. A to je důležité také pro USA. Po událostech na Krymu začali spojenci pochybovat, zda opravdu je USA silné, protože nyní musí ukázat svou moc, když se tvrdilo, že nikdy nenechají Balt bez pomoci. Ale já jsem si jistý, že Američané doopravdy nevěří, že by Rusko zde mohlo něco dělat, nevidím zde pro to žádnou možnost.“

„Ale stejně nikdo nevěří, že Krym by mohl být připojen k Rusku.“

„Ne, také tomu nevěřím, ačkoliv bych to chtěl. Rusko vysvětlilo, že Balt nepatří do sféry zájmů Ruska, je to jen zbytek bývalého Sovětského svazu. To ví všichni, kteří to chtějí vidět již deset let. Rusko se také nevměšuje do věcí ruských minorit. Přál bych si to, aby to dělali, ale oni to nedělají.“

„Jak to?“

„Nu, například nedávají peníze organizacím, které se zabývají právy rusky mluvících,“ říká Vladimír Linderman.

On sám nikdy nedostal od ruského státu ani kopejku, dodává.

PAMĚŤ SOVĚTŮ

Maria Assereckova sbírá vzpomínky na sověty. Je jí 25 let a hned, když skončila studia na univerzitě v Rize, zaměstnala ji univerzita na projektu historie ústního podání. Jejím úkolem je cestovat po Lotyšsku a sbírat vyprávění rusky mluvících lidí o jejich životě. Ona sama nemá na sověty vůbec žádné vzpomínky.

„Zásada je, aby lidé sami vyprávěli o tom, co se jim zdá důležité. Proto se snažíme, podle možností nepokládat záměrně otázky. Hlavně se jedná o starší lidi, kteří mají zkušenosti ze života sovětů a mohou srovnávat s životem v samostatném Lotyšsku. Obvykle vypráví o svém dětství a mládí, které prožívali v sovětské době. Povšimla jsem si, že poměry v samostatném Lotyšsku nezapůsobily na ně silným dojmem. Nezávisle na tom, zda vyprávějící jsou občany Lotyšska nebo ne, zřídka vypráví o etnických konfliktech nebo o problémech v životě,“ říká Maria Assereckova.

„Na jednu stranu můžeme mít radost – možná, že všechno v naší společnosti není tak špatné, jak rádi říkají naši někteří politici, ale na druhou stranu se může jednat o to, že i když vyprávějící jsou anonymní a mluví rusky, chtějí se navenek ukázat lepší a nechtějí vyprávět o problémových věcech. Ačkoliv bychom chtěli, aby lidé byli otevření, ale oni často nevypráví o takových věcech. Nevíme, proč nevypráví, možná proto, že v jejich životě to nebylo důležité, nebo nechtějí mluvit, nebo se bojí.“

„Co vy sama si myslíte?“

„Záleží na tom, s kým mluvíte a jaký má ten člověk postavení ve společnosti. Lidé výše postavení mluví volněji, také o různých konfliktech a vyslovují také názory, které někdy vůbec nejsou pro Lotyšsko pozitivní. Obyčejní lidé jsou opatrnější, i když se jedná o anonymní rozhovor.“

Většina rusky mluvících vyprávějících pro Mariu Assereckovou si nemyslí, že rozpad Sovětského svazu by byl velkou katastrofou.

„Mnozí říkají, že k tomu přistupovali zcela klidně. Ale na druhou stranu nebylo mnoho těch, kteří se radovali. Prostě to nebylo velké drama, vše proběhlo v klidu. Nepříjemnosti přišly později – nejednalo se o rozpad Sovětského svazu, ale o to jaké Lotyšsko vzniklo. Nezískání občanství, ztráta zaměstnání, o takových věcech lidé mluví. Někteří vypráví, že museli opustit své zaměstnání začátkem devadesátých let,

protože neuměli lotyšsky. Byli propuštěni, nebo cítili tlak, aby odešli, protože atmosféra na pracovišti byla napjatá. Takové věci zanechaly hořkou pachut'. Několik z vyprávěcích řeklo, že zánik Sovětského svazu sám o sobě byl dobrá věc, protože mnoho věcí nebylo dobrých, ale nejvíce lidí bylo nespokojeno s národnostní politikou samostatného Lotyšska,“ říká Maria Assereckova.

Mluví o občanství, jak bylo řečeno, o jazykové politice a všeobecně o vlně nacionalismu, která byla v devadesátých letech silná a která je v určité míře stále citelná. Ale když mluvíme se starší generací o současném životě, nejčastěji mluví o něčem jiném než o politice, mluví o rodině, dětech a vnucích. To jsou věci na které myslí v první řadě.

„Co vy sama, co pro vás znamená, že jste rusky mluvící v Lotyšsku?“

„Národnost nebo etnická příslušnost není pro mne nejdůležitější věcí. Pokud bych měla definovat mou identitu, nezačala bych tím, že jsem Ruska nebo rusky mluvící, začala bych jinými věcmi, které jsou pro mne důležitější. Ale přesto je jasné, že tato otázka je důležitým faktorem v Lotyšsku. Vlastně jsem spokojená, že patřím k menšině, cítím se svobodnější, nejsem nucená mít silný pocit vlastenectví a obdivu k Lotyšsku, mohu kritizovat to, co se mi nelíbí.“

„Ale nemohlo by to být naopak? Menšiny musí trvale prokazovat svou loajalitu.“

„Nu ano, ale já to neberu na zřetel. Nemyslím si, že je zde nějaké právo na takové požadavky, protože v takovém případě by se musela požadovat podobná loajalita také od Lotyšů, ale to se nedělá. Pro mne to vcelku není problém, že jsem rusky mluvící a patřím k národnostní menšině. Myslím si, že problémy mají především Lotyši, pořád hledají nějaké řešení pro menšiny, ale oni doopravdy nevědí, jaké řešení by mohlo být. To vidím také na mém pracovišti ústní historie. Když rusky mluvící vypráví o sobě, nikdy si nedává takové divné otázky, kdo já skutečně jsem? Proč jsem tady? Jaký mám vztah k tomuto státu? Pro ně je to všechno jasné. Mnoho se již narodilo zde, možná i jejich rodiče, nebo se sem přestěhovali za prací v sovětském období. Nikdo z nich se kterými jsem mluvila se nechoval nepřátelsky k Lotyšsku, to prostě tady není. Spíše se jedná o to, že lotyšská strana vidí ruskou minoritu jako problém.“

Výzkumy veřejného mínění ukazují, že je velký rozdíl v tom, jak se staví obyvatelstvo například k činnosti Ruska na Ukrajině. Maria Assereckova sama poznamenává, že mnoho rusky mluvících lidí podporuje Putina a jeho anexi Krymu, ale vůbec ne všichni. Nepříjemná věc je, že Rusy hází do jednoho pytle, nevidí se rozdíly, říká Maria

„Dokonce liberální část lotyšské společnosti má určitý „východoismus“ vzhledem k ruské minoritě: pohlížejí na ni jako na něco uceleného, na něco, co zůstane takové, jaké to je – skupina, která automaticky podporuje Rusko a Putina a s tím se nedá nic dělat.“

„A jak je to doopravdy?“

„Skutečně podpora Rusku a Putinovi je především emociální záležitost, která se zakládá na tom, že se lidé zde ve státě kde žijí, cítí odstrkovaní. Potom se pochopitelně přiklánějí k Rusku, i když tam nikdy nebyli. Rusko znají jen z televize.

Já nevěřím, že lidé, kteří tvrdí, že souhlasí s Ruskem, jsou opravdoví nepřátelé lotyšského státu. Vždyť během dvaceti let se cítí nepřijatí a z toho to pramení. Přesto já nevěřím, že by se jednalo o nějaké hluboké politické rozdělení, hlavně je to emoční reakce.“

Maria Assereckova se narodila v Rize v roce 1990, tedy ještě v sovětské době. To znamená, že se mohla automaticky stát občankou Lotyšska. Hned, když jí bylo šestnáct let mohla podstoupit jazykovou zkoušku společně se svými rodiči.

„Nemuseli jsme o tom nijak zvlášť mluvit, chtěla jsem být občankou co nejdříve jak to šlo a moji rodiče šli se mnou. Před tím nebyli občany. Pamatuji si, jak o tom dospělí mluvili, když jsem ještě byla dítě – že je to dost drahé a doba zlá, tak lidé v první řadě mysleli jak vyžít a zabezpečit rodinu, občanství nebylo prioritou. Potom s novým tisíciletím byl poplatek snížen a postupně se již tolik nejednalo o peníze.“

Prarodiče Marie Assereckové se přistěhovali po válce a její rodiče se už narodili tady. Patří do velké skupiny baltských Rusů s vysokoškolským vzděláním a jejich společenské postavení hluboce kleslo s rozpadem Sovětského svazu.

„Oni nyní pracují v třetím sektoru jako velmi mnoho lidí, ale oni jsou ekonomové s vysokoškolským vzděláním a za sovětských časů pracovali v bance a ve výzkumném ústavu. To je známý fenomén v Lotyšsku, že mnoho z těch, kdo patřilo za sovětů k vyšší střední třídě, i když se tenkrát neužívaly takové výrazy, s rozpadem Sovětského svazu se propadlo o mnoho stupňů ve společenském žebříčku a prakticky se z nich stali proletáři.“

Velkým diskusním tématem v Lotyšsku a na celém Baltu v létě v roce 2015 je jiná společenská skupina na nejnižším stupínku – migranti v Evropě a zejména těch několik stovek, které Lotyšsko na žádost Evropské komise muselo přijmout. Když jsme se sešli, byla vláda Lotyšska na pokraji rozpadu, protože politické strany nebyly schopny se dohodnout na společném názoru na Brusel. Strany s velkou námahou se jen dohodly, že Lotyšsko dobrovolně přijme 250 uprchlíků, ale kvůli současné situaci v Evropské komisi, kdy bylo požadováno další „dobrovolné“ přijetí kvóty pro Lotyšsko 526 dalších uprchlíků. Právě tam je hranice, co je pro lotyšskou společnost únosné, tak uvažuje Národní Aliance a Zelení. Nakonec lotyšské ministerstvo vnitra jednoduše zůstalo doma a neodjelo na krizové zasedání do Bruselu, nedospělo k rozhodnutí, co by tam mělo být řečeno.

„Musí se přiznat, že lotyšská společnost je velmi xenofobní, možno říci i rasistická. Nacionalismus je tady silný, různé druhy. Je ale divné, když stejní lidé chtějí na jedné straně mít etnicky čisté Lotyšsko, jen s bílými lidmi, kteří mluví jen lotyšsky – ale na druhou stranu říkají, že chtějí patřit do Evropy, vidí Evropu jako protiváhu s Ruskem, ale chtějí Evropu, která možná existovala v 19. století. Chtějí patřit do Evropy, ale současně lamentují, že je tam mnoho migrantů, že Evropa je před rozpadem. Takový názor je bohužel velmi rozšířený. Nejvíce lidí ví velmi málo o problému běženců a o tom, co se děje mimo hranice Evropy, ale přesto mají silné přesvědčení, aby sem k nim nikdo nepřišel. Majorita Lotyšska souhlasí, aby do země žádní uprchlíci nepřišli.“

Maria Assereckova si sama myslí, že by pro Lotyšsko bylo jen dobré, aby nějací lidé ze zahraničí přišli.

„Věřím, že by bylo velkým úspěchem, kdyby zde byla třetí třída, která by mohla zapůsobit na rozdělení obyvatelstva na Lotyše a rusky mluvící. Třetí skupina by neměla žádný vztah k obou zde žijícím skupinám, a která by byla úplně jiná. To by mohlo pomoci v procesu vzájemné adaptace. Protože tak jak je to nyní, vidím, že v Lotyšsku se to nepodaří.“

HLEDÁNÍ SVOBODNÉHO SLOVA

Moderní tramvaj směřuje severovýchodně od centra Rigy nahoru na most přes železnici a znovu sestupuje. Náhle zastavuje před impozantní, téměř katedrálou, tovární budovou s vysokými arkádovými okny. Zastávka se jmenuje VEF. Je to továrna, která v meziválečných letech zásobovala trh v Lotyšsku rádiovými přijímači, telefony a telefonními centrály. Ve třicátých letech zde byl také vyvinut světově známý špionážní fotoaparát Minox.

Za sovětské vlády se VEF stala jedním z hlavních producentů telefonů a radioaparátů v celém Sovětském svazu. Zde se vyráběly také nejlepší a populární krátkovlnné přijímače. Byly vhodné pro poslech zahraničních stanic – které by věrní sovětské občané neměli poslouchat. Stát vysílání všemi způsoby rušil. Továrna je „vhodně“ umístěna v ulici Svobody.

V poválečné době se Riga stala jedním z center sovětského elektronického průmyslu. Koncem osmdesátých let zde pracovalo 20.000 zaměstnanců. I když továrna v sovětském měřítku byla velmi moderní, nebyla konkurence schopná na světovém trhu, když padla železná opona. Během několika let produkce klesla o 90 % a nyní z ní téměř nic nezůstalo.

Tramvaj pokračuje přímo severovýchodním směrem na okraj Rigy. Když vystupuji na konečné, vidím již kulatou postavu mého starého známého, rádiového novináře Alexeje Romanova. U výtahu sovětského dvouposchodového panelového domu jsme potkali jeho sousedku, starší ženu. Alexej s ní vyměnil pár slov v ruštině.

„Skoro všichni s tomto domě mluví rusky i v celé čtvrti,“ vysvětluje za chvíli, když už jsme vešli do malého, čistě oučkého a hezky zařízeného bytu.

Jelena Lazarjanc, Alexejova manželka a kolegyně nás přijímá v předsíni. Vycházíme hned na balkon – počasí je krásné, stejně jako pohled na okraj lesa přes jezero Jugla, které ohraničuje hranici rižského okresu. Tento byt je o hodně lepší, než ten, který měli Jelena a Alexej v Jaroslavlí v Rusku za doby sovětů. Tady dříve bydlela sovětská vojenská rodina, která chtěla Lotyšsko opustit co nejdříve a jet do Ruska za každou cenu, když byla v Lotyšsku vyhlášena samostatnost.

Alexej a Jelena se rozhodli zase Rusko opustit, když v Jaroslavlí, třicet kilometrů severovýchodně od Moskvy uviděli neuvěřitelný inzerát v místních novinách, vypráví Alexej.

„Bylo to přibližně na konci roku 1991. Plánovali jsme emigrovat do USA, ale

nedostali jsme potřebné dokumenty. Rusko vypadalo jako země, kde se ještě dlouhou dobu nic nezmění. I když se uskuteční reformy, mnoho věcí zůstane takových, jaké byly, mysleli jsme si. Chtěli jsme odjet. A Jelena jednoho dne přišla z práce s těmi novinami, ve kterých byl ten inzerát. Já jsem pracoval v rádiu a Jelena ve zprostředkovatelně práce a jejím úkolem bylo číst a prohlížet noviny. Bylo tam napsáno černé na bílém: vymění se byt v Rize za byt v Jaroslavl! Sotva jsme tomu mohli uvěřit, vždyť za sovětů by nikdo nechtěl vyměnit byt v Rize v hlavním městě za byt v provincii Jaroslavl. Zdálo se to nemožné, ale my jsme se hned rozhodli telefonovat a řekli nám: ano, prostě přijďte.“

Muž z rodiny, který chtěl opustit Rigu byl vojenský veterán a aktivista *Interfronty* - konzervativní ruské hnutí, které chtělo zachránit Sovětský svaz.

„Velmi se angažoval v boji proti samostatnosti Lotyšska. Byl proti všemu lotyšskému, šel prostě na červenou, zatím co Lotyši čekali na zelenou. Je to celkem typické pro tu generaci, pro lidi s takovými kořeny. Mnoho lidí zde v domě mělo vztahy k armádě a mnoho lidí zde v domě k nám chodilo a zvonilo s dotazem, zdali eventuálně neznáme ještě někoho, který by si s nimi chtěl vyměnit byt v Rusku. Pro mnoho vojenských rodin nebylo doopravdy důležité, kam by šli, jen aby byli v Rusku,“ vzpomíná Jelena.

„Oni se báli, že zde ztratí byt, že se stanou bezdomovci. Ti co zde dřív před námi bydleli, ani neviděli náš byt, než odtud odjeli. Svůj inzerát rozeslali do místních novin všude v Rusku. Náš byt v Jaroslavl byl stejně velký jako tento, ale nebyl tak pěkný. Byl v centru a neměl takový pěkný výhled.“

Alexej a Jelena se rozhodli přijmout nabídku na výměnu, protože Alexej mohl hned dostat místo v ruské redakci „Lotyšské rádio“. Po roce i Jelena našla práci.

Ale bylo to správné přestěhovat se do Lotyšska? Nebylo by lepší zůstat v Rusku, když jsou Rusové? Tuto otázku si Jelena a Alexej mnohokrát položili.

„My nelitujeme. Ačkoliv někdy říkám Alexejovi: nikdo nás zde neposlouchá, co si opravdu myslíme, možná bychom se měli přestěhovat. Ze začátku to bylo těžké, když jsme neznali jazyk a byly problémy se všemi dokumenty, které jsme potřebovali. Také jsme ztratili mnoho přátel, to tak je, když se člověk přestěhuje ve vyšším věku. Tenkrát ještě neexistoval internet, nebylo to snadné navázat nějaký kontakt.“

Alexej připomíná další nepříjemnosti v devadesátých letech.

„Člověk, který spravoval zdejší čtvrť, byl tvrdý nacionalista: „V naší čtvrti ať nebydlí žádní Rusové!“ řekl. Ale tahle čtvrť je převážně ruská, protože zde byly velké ruské závody, které sem lákaly pracovníky z různých částí Sovětského svazu, a také zde oficiálně byli vojáci ve všech těchto čtyřech domech. On byl ale mimořádný blbec, ten představený tohoto kvartálu, dokonce dal uvěznit čtyři ruské vojáky, kteří zde měli nárok na pobyt. Rusové si stěžovali, a on sám po krátké době už neseděl na trůnu. On je pryč a Rusové zůstali.“

Uplynulo víc než deset let a Alexej je nyní přesvědčený, že rozhodnutí opustit Rusko, bylo správné.

„Ostatně většina Rusů tady na Baltu by nechtěla jít do Ruska. Nejsou ruskými Rusy. Možná několik důchodců cítí, že Rusko jim je bližší u srdce, ale to je jen pocit,

nevědí jaký je v Rusku život a nemohou ani srovnávat.“

Jelena souhlasí.

„Pracovat v dnešním Rusku jako novinář není možné. Někteří, kteří odešli do Ruska v devadesátých letech, nyní litují. Navštívil jsem Jaroslavl někdy na přelomu století, potkal jsem tam ženu, která se tam přestěhovala z Rigy a otevřela si šicí dílnu. Odjeli tam, protože její syn se odmítl učit lotyšsky. Plakala a plakala a řekla, že udělala největší chybu svého života, když se nastěhovala do Ruska. Korupce je tam veliká, hrozná, lidé jsou nepříjemní a nechápou co je soukromý majetek. Její zaměstnanci ji obvinili, že ukradla šicí stroje, ačkoliv to byla její dílna a její stroje. Místní úřady požadovaly úplatek, nebo ať šije šaty bezplatně pro jejich manželky. Jsou i takoví, kteří se sem zase vrátili, ale to je složité. Na druhou stranu jsou i takoví, kteří si myslí, že v Rusku je to všechno lepší – ale nejčastěji tam sami nebydlí,“ říká Jelena.

„Když jsem si musela opatřit řidičský průkaz před několika lety, učitelka v autoškole byla mladá žena, která se asi často dívala na ruskou televizi. Narodila se v Lotyšsku a nikdy Rusko nenavštívila, ani jako turistka. To je dost neobvyklé, protože školy pro rusky mluvící pořádají třídní výlety do Ruska a dělají to i lotyšské školy – ale ona tam nikdy nebyla. Doma si oblíbila Rusko a nenávidět Lotyšsko. Podle ní bylo v Rusku dobré úplně všechno a v Lotyšsku bylo všechno špatně. Když jsem se jí zeptala, jestli Rusko navštívila, řekla mi, že ne. A když jsem se divila, jak to ví, vysvětlila mi, že z televize. A takových lidí je hodně. Možná jich není hodně mezi mými známými, ale takoví lidé existují a ne všichni jsou v důchodovém věku.“

Po anexi Krymu ruská státní televize vyostříla svojí protizápadní propagandu a také státy na Baltu dostávaly svůj díl. Události na Ukrajině zhoršily vztahy mezi Lotyši a Rusy. Pro radikální nacionalisty bylo snazší vyvolávat nechuť k Rusům, protože mohou poukazovat na skutečné události, za které nese vinu Rusko.

„Skutečně, nacionalistické síly v Lotyšsku posiluje zmrazení vztahů s Ruskem. Stojí nyní na tom ledu, dokud ten neroztaje, aby se potopili. Ale ten led neroztaje, protože je to studená válka. Rusové tady pochopitelně za to vše neodpovídají stejným dílem. Vzdělaní lidé nebyli tak silně ovlivnění, ale ti, kteří věří propagandě se stali většími ruskými patrioty,“ říká Alexej.

„Rusové hledají něco, na co by mohli být pyšní a teď to našli,“ myslí si Jelena.

„Proto jsou šťastní, že Rusko ukázalo celému světu, kdo má pravdu, že Krym jim patří, že jsou silní. Jsou hrdí, že lid, ke kterému patří to udělal.“

„Nu, je na co být pyšný,“ říká ironicky Alexej.

Ale Jelena chtěla říci něco jiného.

„Já sama bych ráda řekla, že jsem Lotyška. Kdybych bydlela v Americe stejně dlouho jako tady, pravděpodobně bych mohla říci, že jsem Američanka. Povolili by mi to říkat, pokládali by to za přirozené a dobré. Možná bych mohla říci ve Švédsku, že jsem Švédka, pokud bych tam bydlela dost dlouho. Ale tady nemám žádnou šanci, tady musím stále poslouchat, že jsem Ruska, jako mnoho dalších, kteří se zde narodili a vyrostli. Nestali se občany Lotyšska, jsou ale obyvateli Lotyšska. Ale pořád se jim říká: Jste Rusové, jste Rusové! A teď na každý pád mohou být pyšní, že Rusko obsadilo Krym a co tomu říká svět, o to se nestarají.“

Jelena není jediná, která to říká, ani není poslední; mnoho Rusů na Baltu naslouchá hlasům z Ruska, chtějí cítit příslušnost. Po čtvrtině století od pádu Sovětského svazu se necítí plnohodnotnými členy společnosti, ve které žijí.

Alexej a Jelena možná byli mezi prvními ruskými novináři, kteří při hledání svobody se dostali do Lotyšska, ale nebyli jediní.

Mezi prvními příchozími jsou také Galina Timčenko a Ivan Kolpakov. Oba pracovali řadu let u jedné z nejstarších, populárních a nejlepších zpravodajských serverů v Rusku *Lenta.ru*, kde Galina byla mnoho let ve funkci vedoucího redakce. Její příliš samostatné a příliš podrobné zpravodajství o válce na východní Ukrajině se stalo obtížné pro úřady. V březnu 2014 ruský úřad kontroly hromadných sdělovacích prostředků *Roskomnadzor* vyjádřil formální varování a hned potom šéfredaktor a obchodní ředitel byli propuštěni. Po bouřlivém setkání s novým šéfredaktorem se velká část novinářů rozhodla na protest podat demisi, když zjistili, že jejich novinářská svoboda bude přísně limitována. Potom dvacítko novinářů odešla s Galinou Timčenkovou a Ivanem Kolpakovem do Lotyšska, kde si pomocí peněz tichého společníka otevřeli nové zpravodajské stránky s názvem *Meduza*.

„Nikdo nenutil novináře, aby Rusko opustili,“ říká Ivan Kolpakov, když jsme se spolu sešli v centru Rigy ve starém bytě, vybaveném nábytkem z *Ikey* a počítači *Apple* posledních modelů. Bílé stěny jsou holé, po podlaze leží kabely a mnoho věcí je ještě v kartonových krabicích. Strop je zde vysoký. Prostor byl otevřen v říjnu 2014.

„Pochopitelně jsme nemuseli odejít. Mohli jsme zůstat v Moskvě a začít nový projekt. Jsou tam stále nezávislé sdělovací prostředky, ale my jsme se rozhodli opustit Rusko, byli jsme si svým rozhodnutím jisti. Potřebovali jsme vědět, že se s redakcí nic nestane. Například že někdo náhle nezruší nájem, jako se již dvakrát stalo kanálu *Dožd'*. A další důležitá věc, na kterou jsme mysleli, když jsme se rozhodovali a která je nám teď zcela jasná: v Rusku je velmi těžké dělat něco nového, všechno je normalizované – jako parním válcem – hromadné sdělovací prostředky, stát i ekonomika. Je těžké najít síly na změnu. Aby si člověk zachoval optimistický pohled na všechno, bylo nutné odejít ze země.

„Důležitým důvodem k výběru Rigy a ne jiného velkého města byla relativně malá vzdálenost od Moskvy. Riga je velkou částí ruskojazyčným městem,“ říká Galina Timčenko. „Kdybychom vybrali Berlín, nikdo by si tam nově příchozího ani nevšiml. V Lotyšsku na druhou stranu je velkou událostí, že redakce kdysi nejpopulárnější v Rusku přesídlila právě do Rigy.“

Ačkoliv je Riga napůl ruskojazyčná, žádné místní novináře *Meduza* nenajala. Galina Timošenko vypráví, že sondovala terén, ale zjistila, že to není možné.

„Setkávala jsem se s novináři, se šéfredaktory, ale bohužel se ukázalo, že zdejší novináři nemohou v *Meduze* pracovat, protože naši posluchači jsou v Rusku. Oni za prvé nechápou ruskou politiku, pro ně je Rusko to, co jim ukazují v televizi, Rusko není součástí jejich života. Uplynula již velmi dlouhá doba, kdy bylo Lotyšsko součástí Sovětského svazu a oni teď nechápou co je důležité v současném Rusku a zdá se, že se o to ani nezajímají. Za druhé používají starý styl, oslovují čtenáře

způsobem, který se zdá nmoderní. Možná jejich čtenáři patří spíše ke starší generaci. Mládež už je integrovaná do lotyšské společnosti a ruské noviny nečte.“

„Ale o Rusku i pro ruskojazyčné novináře v Lotyšsku je v první řadě důležité to, co vidí v televizi, věří opravdu tomu co vidí“?

„V každém případě mnozí ano. Je to snadné uvěřit, nemají žádné srovnání,“ říká Ivan Kolpakov.

Galina Timčenko přikyvuje a pokračuje a uvažuje.

„V Rusku se může říkat lidem, že je všechno v pořádku, ale lidé další den půjdou do obchodu a uvidí, že sýr, který včera stál 200 rublů, stojí nyní 280 a další den 315 rublů. Ruský divák má co srovnávat, ale tady? Když se zde vyjde na ulici, nemůže se porovnat, zdali je pravda to, co bylo v ruské televizi. Když všechny ruské kanály mluví o stejných věcech, je snadné pro lidi uvěřit, že je to tak správné. I rusky mluvící podnikatelé ve věku kolem čtyřiceti let si nařikají na to, co je v Lotyšsku špatně – to je zcela normální – ale potom začnou srovnávat s Ruskem a tvrdit, že tam je všechno lepší, ačkoliv o tom vůbec nic nevědí. Když jim vysvětluji, jak daňový systém v Rusku vypadá a kolik existuje různých nařízení pro komplikování života podnikatelů, jak dusí malé podnikatele, když jim vyprávím o neúnosné korupci, pak nevědí komu věřit, mně nebo televizi.“

„Mnoho rusky mluvících v Lotyšsku se dívá na Rusko, nedokázali se osvobodit od sovětů,“ říká Galina Timčenko.

„Dál žijí jako by na ruinách impéria. Mladá generace má však k tomu méně napjaté vztahy. Pro ně je Rusko zemí, kam mohou jet za prací na nějakou dobu, je zemí, kde možná mají přátele, ale mají k Rusku zdravější přístup, než stará generace.“

Ivan Kolpakov si myslí, že je přirozené, že si lidé myslí, že je život někde jinde lepší.

„Mládež je ale daleko lépe přizpůsobená životu v Lotyšsku a Evropě a pochopitelně konzervativněji myslící Rusové chtějí, aby jejich děti navštěvovaly lotyšské školy a důkladně se naučily jazyk, aby neměly problém s občanstvím, aby se mohly volně stěhovat do jiných evropských zemí se svou lotyšskou legitimací. Současně ale existuje velká skupina starších Rusů, kteří trvale sní o sovětech. Ale to všechno je předvídatelné a není ani zajímavé o tom mluvit. Dalším problémem je podle rusky mluvících v Lotyšsku jazyková politika, která konstruktivně nefunguje,“ říká Ivan Kolpakov.

„Cítí, že ta politika je agresivní. Vezměte si jen tu věc se státní jazykovou inspekcí. Přejdou do vašeho obchodu, kontrolují, dávají pokuty, když nejsou všechny etikety na zboží v lotyštině. A na druhou stranu uplynulo již dlouhých 25 let, aby se lidé naučili jazyk!“

Ostatně pořád si můžete bez problému poradit v ruštině a bylo by divné, kdyby ne poněvadž přibližně polovina obyvatel Rigy mluví doma rusky. Kolpakov, když se přistěhoval, nevěděl z počátku jak má mluvit v obchodě a v kavárně.

„Čím modernější kavárna, tím větší pravděpodobnost, že se tam nemluví rusky. A já nechci dělat dojem, že jsem kolonizátor, který si přeje, aby všichni mluvili mým jazykem. Vymyslel jsem strategii: pozdravím lotyšsky, pak se zeptám, zda personál

mluví rusky. Když ne, pokračuji anglicky. Ano existují lidé, kteří neumí rusky. Je ale hloupost tvrdit, že lidé zde z principu odmítají rusky mluvit.“

„Rusové v Lotyšsku jsou často podezřívaví, protože cítí, že se s nimi nejedná spravedlivě,“ věří Galina Timčenko.

„Mnoho z nich má agresivní názory. Ale když jasně nerozumíte, co kdo říká, to přece neznamená, že člověk nechce chápat. Pro Rusy je snadné uvěřit, že je chtějí stále pokořovat a to pramení ze všelijakých nespravedlností. Zejména je velice pokořující pro mnohé, že se nestali občany a to nemohou nikdy spolknout.“

„Věřím, že se cítí uraženými od všech a také od Ruska,“ říká Ivan Kolpakov. „Situace po pádu Sovětského svazu v roce 1991 byla opravdu mimořádná,“ připomíná Ivan Kolpakov.

„Bylo to z historického hlediska zcela fenomenální, náhle zde bylo enormní množství Rusů, kteří byli od Ruska izolováni. Všechno proběhlo hodně rychle, během pouhého roku a lidé neměli čas se zorientovat. To, co se stalo na Krymu a co se teď děje na východní Ukrajině, jsou pochopitelně následky stejné věci. Vzniklo množství problémů, které se nedají řešit, snad během až dvaceti let a déle. A když máte ještě agresivního souseda, který se snaží zmanipulovat rusky mluvící skupinu, pak jsou problémy skoro neřešitelné. Proto je vlastně situace nyní komplikovanější než před několika roky, kdy se Rusko ještě nechovalo tak manipulativně. Na Ukrajině byl klid, Rusové tam neměli problémy a Kyjev byl zcela ruským městem. Vše by zůstalo v klidu, kdyby Rusko se nevměšovalo a nezačalo agresí na Krymu a východní Ukrajině.“

„Stejně jako podporovatelé Ruska na Krymu a východní Ukrajině tak i mnoho rusky mluvících v Lotyšsku bylo obětí informační války Ruska,“ usuzuje Ivan Kolpakov.

„Především ti lidé potřebují psychologickou pomoc. Ale jak to udělat, to nevím. V každém případě by nebylo špatné dělat kroky k uklidnění a řešit otázku občanství.“

Galina Timčenko si myslí, že *Centrum shody*, strana pro kterou hlasovala velmi velká část rusky mluvících v Lotyšsku, si vybrala vhodný název.

„Má správný tón, my, kteří zde žijeme k sobě patříme. Mohlo by se říci, že lidé zde trpí posttraumatickým syndromem a mělo by se s nimi tak jednat, nekřičet na ně a neukazovat prstem.“

Skutečně mnoho lidí na Baltu říká, že se Rusové na Baltu cítí uražení, ale proč se pořád dívají na ruskou televizi, kde je přesvědčují, aby se tak cítili? Jednou z příčin může být také, že národní televizní stanice v zemích na Baltu dosud nedošly k názoru, že je nutný vlastní kanál pro rusky mluvící diváky. Vyžaduje se na nich naučit se jazyk, ale stalo by se to rychleji, kdyby měli vlastní kanál v ruštině?

Možná by mohli lépe uvažovat, kdyby se tady všichni mohli dívat jen na místní kanály. Ale veliká sousední země je tady a nejpopulárnější stanice rusky mluvících je ruská státní *PBK*. Ve zprávách z Baltu nafukují všechno, co by mohlo být interpretováno jako známka diskriminace proti rusky mluvícím. V *PBK* před několika roky mohli říkat, že je zakázáno volat policii nebo ambulanci v ruštině v hlavním

městě Tallinnu.

Ve skutečnosti se stalo, že rusky mluvící taxikář, který volal v Tallinnu policii, byl spojen s estonsky mluvící telefonistkou, která ho žádala, aby mluvil estonsky. Policie se za tento případ omluvila a vysvětlila, že se může stát, že není k dispozici rusky mluvící telefonista. Ruština není oficiálním jazykem v Estonsku, ale protože v Tallinnu je velmi mnoho rusky mluvících, bylo by přirozené, odpovědět na volání v ruštině. Mluví policie Harrys Puusepp řekl: „Chci zdůraznit, že úkolem policie je pomáhat všem obyvatelům a návštěvníkům Estonska. Proto přistoupíme ke krokům vzhledem k této události, aby se něco podobného neopakovalo.“

Není tedy zakázáno v Estonsku volat policii rusky, ale právě tuto příhodu kanál *PBK* ve zprávách rozšířil.

V Estonsku a v Lotyšsku bylo zachováno celostátní rádiové vysílání v ruštině. Také i krátké televizní zprávy byly vysílány po celou dobu nezávislosti, ale až po vzpouře v „bronzové noci“ v roce 2007 se v Estonsku začalo diskutovat, zda by nebylo dobře mít vlastní ruskojazyčný kanál a tak zmírnit ruskou televizní propagandu. Právě neklid kolem odstranění sovětského válečného pomníku vyvolala právě ruská televize. Výsledkem byl návrh na rozšíření ruskojazyčných zpráv a aktuálních programů na novém internetovém kanálu *ETV2*. Po ruské agresi na Krymu v roce 2014 se otázka estonského kanálu v ruštině dostala opět na přetřes a v září 2015 začal vysílat úplně nový zcela ruský kanál *ETV+*.

Také v Lotyšsku způsobily události na Ukrajině, že vysílání národní televizní společnosti *LTV* v ruštině, bylo rozšířeno, ale jen mírně. Od pondělí do středy kanál *LVT7* vysílá hodinu a půl v ruštině, ve čtvrtek je vysílání delší – tři a půl hodiny a v pátek dvě hodiny. O večerech a víkendech se v ruštině nevysílá, *LTV7* dává přednost opravdu důležitým věcem – sportovním přenosům.

„Žertujeme, že musíme děkovat Putinovi za rozšíření vysílání v ruštině,“ říká Olga Proskurova, vedoucí ruskojazyčné redakce *LTV7*, když se se mnou sešla ve vstupní hale v betonovém kolosu v sovětsko-futuristickém slohu v Rize, kde je televizní studio.

Televizní studio a vedlejší televizní věž svými 368 metry je nejvyšší stavbou v Evropské unii (před televizní věží v Berlíně). Stojí na dlouhém úzkém ostrově v řece Daugava uprostřed Rigy. Podobá se raketě, projektoval ji gruzínský architekt a na výstavbu byl použit dolomit z Estonska a žula z ruské Karélie. Ocelová konstrukce byla vyrobena v Čeljabinsku na Uralu. Věž začali stavět v roce 1979 a hotová byla v roce 1989 a stala se tak poslední monumentální stavbou Sovětského svazu v Lotyšsku.

Velmi brzy po dostavě věže a televizního studia se stavba stala symbolem lotyšského boje za svobodu. Potom, když sovětské oddíly v noci na 13. ledna 1991 podnikly krvavý útok z televizní věže na hlavní město Litvy - Vilnius a vypnuli litevské vysílání, Litevská národní fronta rozšířila poplach a svolala velké shromáždění. Možná až 700 000 lidí se shromáždilo u Chrámového náměstí v centru Rigy. Sovětské vojenské helikoptéry létaly nad davem lidí a rozhazovaly letáky, s výzvou, aby lidé zachovali klid a vrátili se domů. Lidová fronta naopak vyzývala ke stavbě barikád k ochraně strategických objektů a také nové televizní věže.

V Litvě bylo zabito 13 civilistů, kteří se snažili zablokovat cestu sovětským oddílům k televizní věži. V Lotyšsku byli zabiti dva lotyšští policisté a čtyři civilisté, nejvíc při ohrožování lotyšského ministerstva vnitra sovětskými oddíly. Útoky v lednu 1991 byly předposledním pokusem proti osvobozené frakci v Moskvě, když se začala cítit ohrožená. Ministr vnitra Sovětského svazu, Boris Pugo, ve veřejném projevu popřel, že dal pokyn ministerstvu vnitra v Rize k osudovému útoku. Nebezpečí opadlo, ale velká část barikád byla uchována.

Další nebezpečí přišlo 19. srpna 1991, když skupina pučistů s návazností na bezpečnostní službu, armádu a konzervativní část komunistické strany uvěznila Michaila Gorbačova v letovisku na Krymu a pokusila se převzít moc v Moskvě. V té době byla televizní věž v Tallinnu v nebezpečí. Členové, právě založené Estonské obranné ligy a estonská policie se uzavřeli ve 22. podlaží věže, aby ochránili důležité komunikační spojení do Helsinek a na západ, zatím co sovětské oddíly okupovaly spodní podlaží. Šéfu věže, estonskému Rusovi Georgiji Morozovovi se podařilo zadržet vedoucího sovětských oddílů do příchodu tehdejšího předsedy ministrů Estonska, Edgara Savisaara, vedoucího Lidové fronty. Podařilo se mu vyjednat dohodu, aby sovětské oddíly opustily věž – protože pučisté v Moskvě jsou již připraveni k rezignaci.

Ale vraťme se do současnosti a do renovované vstupní haly televizního studia v Rize. Olga Proskurova, ředitelka ruskojazyčné redakce zařídila pro mne návštěvnickou legitimaci a prošli jsme automatizovaným průchodem.

„Po anexi Krymu naši politici začali přemýšlet, jak by se mělo mluvit s ruskými mluvícím obyvatelstvem. Najednou zjistili, že zde pro komunikaci chybí kanál. Rusko má pro ruské mluvící kanál, ale Lotyšsko ne. Je jen dobře, že si toho politici konečně všimli. Vlastně na to měli myslet již před 25 lety.“

V dlouhých chodbách je vidět, že stavba pochází ze sovětských časů. Navštívili jsme velké studium, odkud jsou vysílány zpravodajské pořady a pak jsme sestoupili po schodech do kavárny. Olga se pozdravila se svačícími kolegy a podiskutovala o plánech na odpoledne. Za zády pokladníka stojí ohromná lednice naplněná pivními lahvemi a tři vysoké otevřené skříně s lahvemi s různě silným alkoholem. Pozůstatek bývalých časů.

„Nyní platí nulová tolerance alkoholu v pracovní době, jasně to stojí v pracovní smlouvě,“ říká Olga.

Dostáváme kávu a posadili jsme se s ní mimo kavárnu. Jsem zvědavý, jak doopravdy vypadají aktuální vysílací programy a také jaký mají význam.

„Co se týká významu našeho vysílání, nejsem velký optimista. Ještě nevysíláme tak dlouho, aby to mělo nějaký vliv, a také vysílací hodiny nejsou dobré. Naše hlavní vysílání je v 18 hodin, ale kdo v té době sedí doma z aktivního obyvatelstva? Proto se nám daří v první řadě oslovit jen starší generaci. To je samozřejmě také dobré a těší nás to. Ze začátku jsme měli dobrou sledovanost. Potom *PBK* začalo vysílat zprávy ve stejnou dobu a my jsme ztratili velkou část diváků. Anexe Krymu způsobila, že ruskojazyčná redakce *LTV* a ruskojazyčné programy byly rozšířeny.“

„Ale jak ty události na celkové úrovni ovlivnily vztah mezi ruskými mluvícími v

Lotyšsku a celé společnosti?“

„Měly veliký význam. V každé rodině se museli rozhodnout, na které straně stojí. Mnoho z těch lidí má kořeny na Ukrajině a mnoho jiných má příbuzné v Rusku. Mohli by být nazváni okupanty, ale oni jsou zdejšími obyvateli již třetí a čtvrtou generaci. Já sama jsem napůl Ruska a napůl Ukrajinka, pokud by se mělo mluvit o mém původu. Pro mne bylo ale od začátku jasné, že události byly nezákonnou anexí. Je ale třeba mít na mysli, že mnoho našich diváků má jiný názor. Zveme sem odborníky na mezinárodní právo, kteří vysvětlují, proč se jedná o nezákonnou anexi, ale také zveme ruského velvyslance s právem diskutovat a vysvětlovat záležitost z jeho hlediska.“

„Ale vždyť vy sama nevěříte, že vaše vysílání má obzvlášť velký význam?“

„Vysíláme teprve jeden rok. Když jsme začali, obviňovali nás, že se zabýváme kontrapropagandou, že jsme dostali pytel peněz, abychom vystupovali proti Kremlu. Odpověděla jsem, že neděláme propagandu. Je dobré, že rusky mluvící novináři dostali peníze, aby se mohli zabývat zpravodajstvím. Ty řeči o kontrapropagandě se snažíme eliminovat. To co děláme, je žurnalistika, taková jakou potřebuje naše veřejnost.“

„Cílovou skupinou jsou rusky mluvící obyvatelé v Lotyšsku. Ale kteří to vlastně jsou?“

„Z určitého hlediska je velmi odvážné mluvit o rusky mluvících jako o nějaké určité skupině. Vysílali jsme v poslední době diskusi u kulatého stolu. Sama ten program řídím a k prvnímu vysílání jsme pozvali jako reprezentanty rusky mluvící intelektuály: relativně mladého profesora fyziky, profesora kulturních věd, šéfredaktora ruské rádiové stanice *Baltkom*, majitele restaurace, režiséra, doktora společenských věd a novináře Ivana Kolpakova z *Meduzy*. Když jsem přijímala telefonáty, volal lotyšský nacionalista, mluvil lotyšsky a stěžoval si, že jsme nepozvali žádného Rusa. Hosté u kulatého stolu se smáli a divili se, kdo tedy je Rus, když ne oni. Cožpak musíme sedět v kožešinových čepicích a hrát na balalajku? Copak jenom tak vypadají Rusové?“

„Rusky mluvící lidé se mezi sebou velmi různí, zejména zde v Lotyšsku,“ říká Olga.

„Například moje matka pracovala celý život v lotyšské školce. Také ona je rusky mluvící, ale když zpívá mé dceři, zpívá lotyšské písničky. Jsou to písničky, která zná. Tedy když se mě někdo zeptá, jací jsou to lidé ti rusky mluvící v Lotyšsku, mohu jen říci, že každý jeden má svou vlastní historii a vůbec není možné říci o tom něco všeobecně. Ale když jsem se v poslední době setkala s moudrým lotyšským politickým odborníkem, řekl mi: „Jestli řeknete, že nenávidíte Putina, budou vás pokládat za jednoho z nás.“ Proč bych měla mít tak intenzivní emoce k prezidentovi jiné země? Podivila jsem se. Proč se nikdo nezeptá, co si myslím o Raimonds Vējonisovi, ten je můj prezident, to Putin není.“

„Proč si myslíte, že to řekl?“

„Je jednoduché si to tak myslet, lidé si zvykli tak myslet, že rusky mluvící jsou Rusové. Jsou vlastně oběti ruské propagandy.“

Někdy Olgu napadá, jak budou okolím přijímány její dvě malé dcery až

povyrostou.

„Jakou identitu bych měla v nich pěstovat? V určitém směru jsou Rusky, mají ruská jména, ale v Rusku nikdy nebyly, ani jednou. Já sama jsem navštívila Rusko, když mi bylo asi 20-21 let. Etnicky jsou moje dcery pochopitelně Rusky, ale skutečně jsou jimi ve své hlavě?“

„Co vy sama odpovídáte, když se vás na to někdo zeptá?“

„Jsem rusky mluvící Lotyška. Mám příbuzné v Petrohradě, minulý rok jsem je navštívila. Jiné příbuzné mám na Ukrajině v Poltavě, také s nimi udržuji kontakt. Ale bydlím tady, žiji tady. I moje srdce je tady. Mé dceři je devět, jednou mi řekla, že by nechtěla žít nikde jinde, jen v Lotyšsku. Nemá nikde jinde jiný domov. A když mi lidé říkají, že můj domov je Rusko, nedbám na to – já prostě nemám jiný domov.“

Ruská slova *latvijskij* a *latvia*, která použila Olga, vyjadřují rozdíl, který se v češtině dá nesnadno vyjádřit, ale jasně upřesňuje identitu mnohých baltických Rusů. Nejsou a ani se nemohou stát etnickými Lotyši, Litevci nebo Estonci, i kdyby chtěli – ale oni chtějí být přijímáni jako plnoprávní občané společnosti v zemi, kde žijí.

V moderní restauraci v centru Rigy jsem se setkal s jinou lotyšskou Ruskou, novinářskou kolegyní Olgy Proskurové, Olgou Dragiljovou. Také ona je rusky mluvící, ale pracuje v lotyšské zpravodajské redakci *LTV*. Pochopitelně mluví perfektně lotyšsky, ale se znatelným přízvukem. Její přízvuk způsobuje, že se jí mnoho lidí vyptává na různé věci, třeba co si myslí a jak to myslí. Proto musí být stále připravená bránit se, aby se nedostala do řeči.

„Tak zde fungují stereotypy. Záleží přirozeně na tom, kdo s kým mluví a také záleží na veřejnosti. Není zvykem, že by byla slyšet lotyština s ruským přízvukem v televizi a proto se často stává, že jsem žádána o rozhovor jako nějaká reprezentantka rusky mluvících, a tak mnoho Lotyšů ví, kdo jsem.“

„Reprezentovat rusky mluvící je pro mě kříž, který musím nést už nějaký čas,“ říká Olga Dragiljova.

„Když bychom se podívali zpět, vždycky zde byl někdo, jehož úkolem bylo mluvit za rusky mluvící. Předemnou to byl jiný rusky mluvící novinář, teď jsem to já, za několik let možná někdo jiný. Na každý pád cítím, že takovou funkci mohu relativně dobře plnit, mohu být tou osobou, která má na paměti, že existuje něco, čemu se říká lidská práva.“

„Když se mluví o rusky mluvících lidech v Lotyšsku, snadno se zapomíná na starší lidi, kteří žijí mezi dvěma světy – lotyšským a ruským,“ říká Olga Dragiljova.

„Oni musí stále balancovat. Umí lotyšsky, možná pracují mezi Lotyši, dávají přednost západu, byli třeba v zahraničí, nevyrostli v Sovětském svazu jako jejich rodiče, jsou kritičtí k ruské propagandě a tak dále. Ale oni mají také své kořeny, mnoho z nich například slaví 9. květen. Já to nedělám. Tito lidé se dostali mezi hlavní proud lotyšské společnosti na jedné straně a na druhé straně je jejich vlastní skupina, například jejich rodiče směřující spíše k Rusku. Nějak to musí řešit. Často se cítí nezvaní v obou skupinách. A právě tito lidé budou vychovávat novou generaci. Ale jak to zvládnou? Cožpak mohou zůstat stejní v obou případech, ve všech

situacích? Nebo se musí přetvařovat? Je to skutečně složité, musím denně lavírovat, neexistují hotová pravidla, názory nebo způsob nazírání, který by si mohl člověk osvojit. Pořád stojím před novými věcmi a musím je řešit. Před několika týdny jsem byla v Helsinkách připravovat program o Somálcích ve Finsku a dělala jsem rozhovor se známým politikem Husu Abdirahimem Husseinem. Ten řekl přesně to samé: dennodenně musí dělat nová rozhodnutí o tom, jaký má názor na to a ono. V jistém smyslu může být komplikovanější být Rusem v Lotyšsku, než Somálcem ve Finsku, Somálsko nikdy nezkoušelo anexovat Finsko.“

Olja Dragilová říká, že lépe chápe pocit Lotyšů, kteří si myslí, že je nyní čas být pány ve svém domě.

„Domnívají se, že jejich země byla okupována, že ztratili svoje práva a nyní je řada na nich. Z toho vzniká nacionalismus. Ale je možno chápat i jinou skupinu, která si o sobě myslí, že již dvacet let je opomíjená a jen těžko může pochopit, že jejich příchod po sovětské okupaci může být brán jako násilí. Je těžké mít v hlavě oba názory.“

DVĚ MĚSTA

Riga jsou ve skutečnosti vlastně dvě města: jedno lotyšské, jedno ruské, myslí si Viktorie Birjukova. Viktorie bydlí v ruské Rize, ale její dva bratři ne. Viktorie je umělkyně a domácí módní návrhářka. Narodila se v Daugavpils, v nejruštější části Lotyšska. V osmnácti se přestěhovala do Rigy. Její první manžel, otec její patnáctileté dcery Kjary, byl Američan. Začátkem jednadvacátého století se rodina přestěhovala na tři roky do Spojených států. Tam se její dcera jmenovala Chiar Russel, ale jména v Lotyšsku se musí psát podle lotyšských pravidel - Kjara Raselová.

Setkal jsem se s Viktorií Birjukovou a její dcerou Kjarou Raselovou v jejich hezky zařízeném moderním bytě v centru Rigy. Viktorie nabídla čaj a vyprávěla, že lotyšsky mluví obzvlášť dobře, částečně proto, že se narodila v ruskojazyčném Daugavpils, částečně i proto, že žila v Americe, když se zaměřila na výuku angličtiny.

„Nyní mnoho lidí s ruskými kořeny plynne mluví lotyšsky. Ale já jsem ráda, že doma nemluvíme lotyšsky, uchováváme si svou identitu. S Kjarou je to tak, že když jsme se přestěhovali do Ameriky, odmítla mluvit rusky. Angličtina u ní převažovala. Když jsme se vrátili sem do Rigy, brzy odmítla se mnou mluvit anglicky a začala mluvit jen rusky. V Rize není žádným problémem neumět lotyšsky,“ myslí si Viktorie.

„Alespoň já to nepozoruji. Ale většina těch, se kterými se stýkám, jsou rusky mluvící. Pochopitelně umím říci pár slov v obchodě. Vlastně jsem školená překladatelka z lotyštiny do ruštiny a angličtiny, ale lotyština ze mne vyprchala, když jsem bydlela v Americe. Lidé zde jsou zvyklí přecházet rychle do ruštiny, když začnu mluvit lotyšsky, nemají chuť poslouchat moje koktání. Můj manžel naopak plynne mluví lotyšsky, vyrostl tady v Rize a jeho kolegové ve stavebním úřadě jsou Lotyši.“

Když Viktorie studovala v sovětské škole v Daugavpils v osmdesátých letech, málo studentů se učilo lotyštinu. Nyní už více než polovina výuky je v lotyštině v

„rusky mluvící“ škole, do které chodí Kjara a připravuje se na zkoušky, které budou kompletně v lotyštině.

„Máme dvojazyčné vyučování,“ říká Kjara. Musíme znát všechna slova v lotyštině. Například v biologii učitel nejdříve vysvětluje v ruštině a potom lotyšsky. Při zkoušení dostáváme lepší známku, když odpovídáme lotyšsky. To je jasné, když konečné zkoušky budou v lotyštině. Poznámky si ale děláme hlavně v ruštině. Na hodinách společenské výchovy máme učebnice a sešity v lotyštině, ale všechno děláme rusky. Úkoly ale musíme napsat do sešitu v lotyštině. Doopravdy je to dost galimatyáš.“

Mladší Viktoriina sestra si vybrala lotyšskou školu v Daugavpils. I ona nyní bydlí v Rize. Studuje na univerzitě a pohybuje se v úplně jiných kruzích než Viktorie.

„Dvě kultury, které zde žijí, jsou dost odlišné. V Rize jsou místa, kde potkáte pouze Lotyše, nebo lidi, kteří se asimilovali a mluví plyně lotyšsky. Moje setra mluví plyně a žije někde uprostřed, nemohu říci, zda se cítí ve společnosti rusky nebo lotyšsky. Její rodina je ruská, ale ti se kterými se stýká, jsou hlavně Lotyši. Je snadnější se stýkat s lidmi z vlastní skupiny, protože existuje lotyšské a ruské prostředí,“ říká Kjara.

„Jestliže jsem v lotyšském prostředí, trvale cítím, že jsem Ruska. V ruském prostředí jsem v pohodě, neodlišuji se od ostatních. Ale maminka sestra to má jinak, cítí se Lotyškou. To je něco, co v ní je již od dětství, měla lotyšské kamarády atd.“

„Ano, v tom směru je jiná, než my. Pravděpodobně proto, že chodila do lotyšské školy, výsledkem je jakási symbióza,“ říká Viktorie.

Kjara začala vyjmenovávat lotyšské a ruské kavárny v Rize.

„Costa je velmi ruská. A Caif, tam je všechno napsáno rusky, tam jsou vždycky rusky mluvící. Ale jsou jiná místa, kde je všechno lotyšské, kde číšníci nemluví rusky.“

Viktorie pokračuje ve vyjmenovávání: „Piens je úplně lotyšský. A Chomsky je úplně ruský. Ano jsou takové rozdíly. Já nevím, jestli je to dobré nebo ne. Manželka mého bratra je Lotyška, a když vidí na Facebooku na našem profilu naše fotografie, říká, jako bychom žili v nějaké jiné Rize, protože nikdy neslyšela o akcích, které navštěvujeme my. Vidíme se zřídka kdy jen náhodou, třebaže jsme přibližně stejně staré.“

Takový popis mi připomíná podivuhodné město Ul Qoma v románu *The City and the City* britského autora China Miéville z roku 2009. Tam se obyvatelé učili nevnímat osoby a vše co se týkalo druhé části města, aktivně blokovali všechny myšlenky na existenci druhé poloviny města, i když třeba by se tam nalézali fyzicky. V Rize nejsou žádné zdi. Na předměstích jsou hlavně rusky mluvící, ale lotyšská a ruská část spolu koexistují, konflikty jsou řídké.

„Těch radikálních Lotyšů a těch Rusů, kteří si myslí, že je všechno špatně, není mnoho. Jsou lidé, kteří jsou a budou vždy nespokojení, rádi křičí a stěžují si. Je jich sice slyšet, ale není jich mnoho,“ říká Viktorie.

Vstup do jednoho nebo druhého „stejného“ města vede přes školu. Když se nastoupí do „ruské“ školy, patří pak do „ruské“ Rigy, i přesto, že výuka je již v šedesáti procentech v „ruských“ školách lotyšská.

Diskuse se pak stočila na mladší sestru Kjary. Ta je nyní sedmiletá. Měla nastoupit do lotyšské školy, ale to se nestalo.

„Můj manžel to navrhl, ale já jsem si nemyslela, že je to dobré. Teď už je dost těžké začít první třídu v lotyšské škole, kromě toho by to v lotyšské škole bylo složité. Ale všechno se dá změnit, známe rodinu, kde otec mluví lotyšsky a matka rusky. Také jejich děti se učí v „ruské“ škole, ale plánují, že děti přejdou do lotyšské školy po čtvrté třídě.“

Kjara si vzpomíná, že měla známou, která přešla do lotyšské školy po deváté třídě: „Ona mluvila jen školskou lotyštinou, neměla žádné lotyšské kamarády, když tam nastoupila. Trvalo ale jenom měsíc a zapadla tam dobře.“

Kjara pracovala brigádně v kavárně a všimla si, že je možné získat kamarády i přes jazykovou bariéru.

„Mluvila jsem tam s lotyšskou dívkou a řekla mi, že neměla nikdy nic proti Rusům. Pracovalo tam pět dívek, jedna z nich byla Ruska, ale lotyšsky mluvila dobře a byla kamarádkami všech i mimo kavárnu. Na mne byli všichni hodní, nikdo mi nevytkl moji špatnou lotyštinu. Rychle jsem se ale zlepšovala a začala mluvit s nimi i o věcech, které se netýkaly práce. Je to velmi dobré, když není pro lidi důležitá národnost toho druhého. Viděla jsem takový film na internetu, kde se nerozlišují lidé podle barvy pleti a dalších věcí, kde jsou důležitější jiné věci. Mám stejný názor. V Rize je tomu tak nejčastěji a není to zvlášť důležité, jestli někdo mluví lotyšsky nebo rusky.“

„Když jdu nakupovat, a mluvím lotyšsky, všichni mi odpovídají také lotyšsky. Když mluvím rusky, odpovídají mi rusky. Možná s přízvukem, ale rusky. A také v restauraci, když nerozumím, co říkají lotyšsky, řeknou mi to rusky.“

Viktorie úplně s dcerou nesouhlasí, podle ní se často stává, že mladí Lotyši prostě neumějí rusky. Ale dodává, že jen zřídka to dělá nějaký problém.

„Je jasné, že snáze dostane zaměstnání člověk se znalostí řeči v oboru. Ve Švýcarsku mají čtyři oficiální jazyky a nedělá jim to žádné problémy.“

Ruština jako oficiální jazyk v Lotyšsku není potřeba, alespoň podle Viktorie. Dokonce hlasovala v referendu v roce 2012 proti návrhu.

„Nejen já, dost Rusů nesouhlasilo. Nemohlo by to nic změnit v každodenním životě, ale stálo by to hodně peněz. Nové označení ulic, všechny dokumenty v obou jazycích, vzrostla by administrativa. Je o mnoho jednodušší, aby vše bylo v lotyštině – na každý pád to každý chápe. Tak jsme hlasovali proti. Máme proruské přátele, kteří hlasovali pro. Ale teď už je to všechno zapomenuto.“

„Teď není velkým politickým problémem jazyk, ale migranti,“ říká Viktorie.

„Mnoho Rusů si naříká, že migranti dostanou peníze a nebudou pracovat. A diví se, že ti migranti se opravdu chtějí učit lotyšsky, aby pak dostali práci, za kterou dostanou jen několik set eur měsíčně. Také mnoho Lotyšů nesouhlasí – vždyť je zde už mnoho Rusů, copak potřebujeme ještě víc cizinců, říkají. Já ani nevím, co si mám o tom myslet. Jestliže migranti utíkají, jistě musí. Ale bylo by zde klidněji, kdyby tady žili jen Lotyši a Rusové.“

„Tedy vy jste Rusové. Co odpovíte, když se vás někdo zeptá?“

„Na to já často myslím. My jsme Rusové, ale vlastně ne zcela. Kdybych

bydlela v zahraničí, často bych takovou otázku dostala a tak bych řekla: Jsem Ruska, ale ne z Ruska. Také nemohu říci, že jsem Lotyška. Je to zamotané, já nevím, co bych měla odpovědět. Pravděpodobně, že jsem lotyšská Ruska, nebo baltická Ruska. Tak to cítím. Když se setkám s lidmi z Moskvy, ti mají úplně jiné myšlení a jiné zvyky, ačkoliv jsme se v mládí dívali na stejné filmy a četli stejné knihy.“

„Jaký je tedy rozdíl?“

„Když jsem byla dítě, jeli jsme s rodiči na Krym na dovolenou. To bylo ještě za sovětů, nebyly žádné hranice. Jeli jsme tam autem. Otec se rozčiloval kvůli Rusům, že jsou podle něj hluchí a nevychovaní. Nebo extrémně pohostinní s otevřenou duší, když jsme se posadili k obědu, kdokoliv se mohl posadit k našemu stolu a začít mluvit o všem nebo o ničem“.

„Ale to je hezké, v Lotyšsku to tak není,“ přerušila nás Kjara.

„Ne, v Lotyšsku to tak není, tady nikdo nepřijde se posadit, bez požádání. Všichni Rusové v Estonsku, Lotyšsku a v Litvě jsou ovlivnění zemí, ve které žijí, ale na to se moc nemyslelo před tím, než se Sovětský svaz rozpadl,“ říká Viktorie.

„Mnoho našich přátel se cítilo poněkud zmatených v časech, když se Sovětský svaz rozpadal. Tenkrát jsme se cítili Rusy. Napadlo nás, že bychom se mohli v momentě přestěhovat do Ruska. Ale čím déle zde žijeme, tím je to do Ruska dál. Kdyby nyní nám někdo řekl, abychom jeli domů do Ruska, zdálo by se nám to jako bláznovství. V Rusku je všechno úplně jiné.“

Kjara říká, že pro ni Rusové v Rusku jsou cizinci.

„Vidím jasný rozdíl mezi opravdovými Rusy, kteří žijí v Rusku a Rusy, kteří žijí zde nebo v Litvě. Když mluvím s rusky mluvícími z Litvy, tak se cítím stejně doma jako tady. Ale když mluvím s Rusy z Ruska, je to skoro jako bych mluvila s Lotyši.“

CO JSTE SE DNES NAUČILI ?

Na vozíku u automatu na kávu ve velké nádražní hale v Rize seděla stará žena. Snažila se něco říci skupince spěchajících školních dětí, ale ony ji neposlouchaly. Dělal, že ji nevidí, jakoby žena patřila do jiného světa. Přistoupil jsem k ní, abych se zeptal co potřebuje.

„Můžete být tak laskav a zmáčknul tlačítko na teplé kakao, já tam nedosáhnu.“

Dala mi hrst drobných. Když dostala své kakao v tenkém plastovém pohárku, odjela od hlavního vchodu na sluníčko. Taková laciná odpolední pohoda.

Žena na vozíku mluvila rusky. Ruština je slyšet také všude na nádraží a prodejních halách i venku ve stáncích. Zeptal jsem se ženy středního věku u stánku s pestrým barevným textilem, kde je autobusová stanice. Čile vyběhla ze stánku a ukazovala mi cestu.

„Odtud to není vidět, musíte to obejít a projít za prodejnu masa, tam uvidíte autobusovou zastávku přes ulici.“

Neměla vůbec žádný přízvuk, evidentně byla rusky mluvící, jako většina lidí tady. Na autobusové stanici všechny nápisy byly pochopitelně v lotyštině, ale jízdní

řád byl dobře čitelný a žena za přepážkou mluvila rusky. Koupil jsem si jednosměrnou jízdenku do Daugavpils – hlavního města Latgalie - do města v regionu nejvíce obydleném rusky mluvícím obyvatelstvem u hranic s Běloruskem a Ruskem.

Moderní autobus vyjel z centra Rigy přímo na jihovýchod. Míjeli jsme televizní věž ve stylu rakety, která stojí na ostrově uprostřed řeky Daugavy. Cesta vedla podél řeky asi v délce dvě stě kilometrů do Daugavpils – daugavské město. Zde u řeky je lotyšský venkov kultivovaný, všechna pole obdělána a domy podél cesty v dobrém stavu.

Přibližně na půli cesty jsme projížděli městečkem Jēkabpils – Jakubovo město – založené v 17. století. Zde je sovětský dojem patrnější, než na venkově. Šedé panelové domy a velmi špatně vyhlížející naftové cisterny za šedými betonovými zdmi. Vidět je také evropská integrace – nejdříve projíždíme benzínovou stanicí, která patří finské firmě *Neste* a pak je zde rychlé občerstvení finského řetězce *Hesburger*, na další ulici je benzínová stanice norský *Statoil*.

Daugavpils je město, kde začala třetí světová válka v dramatické vojenské simulaci vysílaná britskou televizí BBC v únoru 2016. Separatisté s podporou Ruska obsadili radnici, NATO mobilizovalo a Rusko odpovědělo taktickým atomovým útokem proti britským a americkým flotilám na lotyšském mořském břehu. Ale teď je tady úplný klid.

Blíží se večer, když konečně míjíme ruskou pevnost z 19. století v Daugavpils, hlavní památce města a jedeme přímo do centra. Domy jsou hlavně sovětské, devíti podlažní kolosy a ulice skoro liduprázdná – člověk by hned neuhodl, že toto je druhé lotyšské město. Zde téměř všichni mluví rusky.

Po registraci v hotelu vedle konsulátu Běloruska jsem na pokoji prošel televizní kanály. Téměř všechny jsou v ruštině, žádný v lotyštině. Hotel má satelitní anténu, jako mnoho jiných. Na mém tranzistoru jsem chytil místní rádiovou stanici. Hrají tam píseň *Feel* od Robbie Williamse s ruskou interpretací. *I just wanna feel real love, feel the home that I live in*, zpívá Williams, zatím co v instrumentální části písně moderátor vášnivě deklamuje překlad: *Chci cítit opravdovou lásku! Cítit domov ve kterém žiji!* A pokračuje tak sloku za slokou. V Daugavpils všichni mluví rusky i Robbie Williams.

Když jsem vyšel z hotelu, první co jsem uviděl, byla velká bíle natřená věznice z 19. století. Bílá barva tu a tam odpadávala ze zdi, ale bylo vidět, že se vězení nadále užívá, protože zdi korunuje nový blyštící se ostnatý drát. Nová je i plechová střecha a dost velký počet kamer. Před budovou stojí dlouhá řada zaparkovaných aut.

Přes most na druhé straně kolejí stojí tři veliké kostely: ruský ortodoxní posádkový ze začátku 20. století s kupolemi, luteránský kostel z roku 1890 z červených cihel a bílý katolický kostel Panny Marie se dvěma věžemi diskrétně schovaný za nově postavenou hranatou prodejnou Volkswagenu s nápisem AUTO WELLE. V jiné zemi by k takovému stavebnímu plánu jistě měli připomínky. Čtvrtý kostel ortodoxních pravověrců je nižší skromná červená budova místěná více mezi domovními bloky stranou od hlavní silnice.

Čtyř kostely jsou známkou etnické různosti, která v Daugavpils byla do druhé

světové války – křižovatka železnic a důležité posádkové město. Ale svatyně jedné důležité skupiny na kostelním návrší chybí. Do druhé světové války bylo ve městě víc než padesát synagog. V carském období se Daugavpils značně odlišoval od zbytku současného Lotyšska. Patřil tak řečené *čerta osedlosti*, zóně, kde se Židé z ruského impéria mohli usadit. V 19. století skoro polovina obyvatel byli tenkrát Židé. První světová válka těžce poznamenala město, podobně jako pozdější válka za svobodu v Lotyšsku. Počet obyvatel značně poklesl, a když se počet začal zvětšovat přišel čas druhé světové války, sovětská okupace, německá okupace, perzekuce Židů – a konečně znovu opět sovětská okupace. Kilometr od kostelního návrší mezi ruským gymnáziem a supermarketem *RIMI* jsem našel obrovský lesklý sovětský bajonet, vyčnívající z betonu do výše deseti metrů. Pamětní kámen vedle bajonetu nese jen ruský text: Podle rozkazu číslo 0253 vrchního velitele oddíly 2. Baltského frontu 9. srpna 1944 vyznamenaní v bojích při obléhání města Daugavpils obdržely čestný titul „*Dvinskij*“.

Vrchní velitel se jmenoval Josif Stalin, ale jeho jméno se na pamětním kameni nenachází. Dále je tam seznam všech divizí, které dostaly čest jmenovat se „*Dvinskij*“. Dvinsk je staré ruské jméno pro Daugavpils a řeka Daugava se rusky jmenuje Západní Dvina, na rozlišení od řeky stejného jména na severu Ruska. V němčině se jmenuje Daugavpils Dünaburg a Židé ho jmenovali Dinaburg. Nyní však zde je jen jeden jazyk lotyština. I nad vchodem do ruské střední školy za sovětským válečným pomníkem je napsáno jen „*Krievu Licejs*“ - ruské lyceum v lotyštině. Jediné místo s ruským textem je nyní na betonových blocích okolo obrovského bajonetu, jehož vrchol září v pozdním večerním slunci.

Na následující ráno jsem si domluvil návštěvu v jedné z ruských škol, abych viděl, co znamená pro žáky a učitele, že šedesát procent vyučování se nyní musí konat v lotyštině. Školní reforma byla zavedena v roce 2004 a ze začátku se setkala s velkou opozicí ruskojazyčného obyvatelstva. Od té doby se už zdá, že mnoho lidí přijalo současný stav věcí a politická diskuze v posledních letech se začala točit o tom, zdali by se měla ještě zmenšit role ruského jazyka v kdysi ruskojazyčných školách, nebo zda současný model s dvojjazyčným vyučováním je dobrý tak jak nyní je. Podobné reformy se uskutečňovaly také v Estonsku a v Litvě – zcela ruskojazyčné vyučování v okresních školách je nyní zrušeno na celém Baltu.

Ředitel školy Číslo 3 v centru Daugavpils se jmenuje Vitalij Azarevič a je místním politikem strany *Centrum shody*, která hlavně podporuje rusky mluvící. Byl dříve i místostarostou. Ale když mi odpovídal e-poštou, označil se jako Vitālijs Azarjevičs, oficiální formou lotyšského jména. V krátkém sdělení v ruštině se mu podařilo několik překlepů. To jsem nechtěl zmiňovat, když jsem seděl na pohovce v malé přijímací místnosti, kde mi Vitalij Azarevič nabídl kávu, ale on se hned chopil toho tématu.

„Já už jsem si odvykl psát rusky, užíváme lotyštinu ve vší naší agendě – oficiální jazyk. Co se týče vyučování, my jsme první, kteří jsme navýšili díl vyučovacích hodin v lotyštině, dříve než to zákon vyžadoval. Proto je naše škola tak populární. Všichni rodiče si přirozeně přejí, aby se jejich děti naučily co nejlépe lotyšsky. Také všechny schůze učitelů se nyní konají v lotyštině, ačkoliv většina

učitelů jsou rusky mluvící. Při schůzkách s rodiči mají rodiče právo vybrat si jazyk,“ říká Vitalij Azarevič. „Ptám se, kterým jazykem máme mluvit. Často rodiče žádají ruštinu a tak mluvíme rusky.“

Ve třídách naopak je slyšet lotyštinu, ačkoliv ruština je mateřským jazykem všech dětí v této škole – lotyšské děti chodí do lotyšské školy, ne do této, která je pro minoritu – která však zde je majoritou.

Ředitel navrhoval, abychom navštívili třetí třídu, kde mají hodinu etiky. Všechny děti povstaly a zdravily, když jsme vešli. Všechny měly školní uniformu, přesně jako za sovětské doby. Školní uniforma byla znovu zavedena před několika lety a také zde ve škole Číslo 3 byli prvními v Daugavpils, kteří je zavedli.

Posadil jsem se ve třídě dozadu. Hodina pokračovala v lotyštině. Trvalo alespoň deset minut, než jsem uslyšel učitelku říci několik slov v ruštině, když vysvětlovala komplikovaný princip lidských vztahů. Potom se vrátila k lotyštině a požádala děti, aby zavřely oči a představovaly si, co by dělaly, kdyby seděly pod čarovným stromem, kde by je nikdo neviděl.

Jeden žák by si hrál s mobilem hry, jiný by pozval své kamarády pod strom do čarovného stínu, jiná dívka by zůstala doma a do školy by nešla a jiná by někomu pomohla tak, aby ji nikdo neviděl.

„Jak se řekne lotyšsky někoho strašit?“ Zeptal se jeden chlapec.

Učitelka to vysvětlila.

„Je důležité, aby se děti naučily lotyšsky dobře, vždyť bydlíme v Lotyšsku,“ říká ředitel a určitě má pravdu. A v jeho škole téměř všechny hodiny ve vyšších třídách jsou v lotyštině. Formálně to není problém, protože osnovy určují jen minimální penzum hodin lotyštiny, bez udání maxima. Ale možná by nebylo na škodu, kdyby víc vyučování bylo v mateřském jazyků žáků.

Zatelefonoval jsem řediteli do ruského lycea, abych se zeptal, zdali bych tam mohl přijít a vidět jak tam probíhá výuka – možná je tam víc výuky v ruštině, vždyť se škola nazývá „Ruské lyceum“.

„Vyučujeme podle osnov jako všichni ostatní. V Lotyšsku neexistují žádné státní školy s výukou pouze v ruštině, snad možná nějaká malá soukromá škola,“ říká ředitelka Irina Paurová.

A souhlasí s návštěvou a tak následující ráno sedím v její pracovně s výhledem na gigantický sovětský bajonet, který vyrůstá ze země. Venku prší. Irina Paurová vyndává složku s osnovami a ukazuje, jak jsou lekce rozděleny na ruské a lotyšské tak, aby se splnil minimální požadavek 60 % v lotyštině a současně se poskytl dětem začátek v ruštině v prvních letech.

„Naši žáci mají celostátně velmi dobré učební výsledky. A také mají dobré výsledky v ruském jazyce, ale musí ovládat také lotyšský jazyk, protože vysoké učení v Lotyšsku je jen v lotyštině. Ostatně mnoho našich žáků jde dál na vysoké školy a také do zahraničí. Nejčastěji do zemí Evropské unie, ale stává se, že naši žáci pokračují ve studiu v Rusku,“ říká Irina Paurová.

Potom je zvědavá, proč mě to zajímá, jakou knihu píše.

„Ano, má myšlenka je nechat rusky mluvící lidi na Baltu vyprávět o své životě

z různých pohledů, protože u nás ve Finsku si pamatujeme ruský mluvící lidi při napjaté situaci mezi Západem a Ruskem. Hlavně se mluví o tom, zda baltští Rusové jsou bezpečnostním rizikem a pátou Putinovou kolonou,“ vysvětlují Irině Paurové.

„My tady nejsme žádná pátá kolona! Sám to tady můžete vidět, všechny naše nápisy jsou v lotyštině! A tady v Daugavpils je všechno v klidu, nikdo se nechce hlásit k Rusku!“

Že právě jazyk, ve kterém jsou nápisy ve škole by byly nezpochybňovaným důkazem o loajalitě ke státní moci, je to zajímavá myšlenka, která mnoho vypovídá o konstrukci lotyšského státu. Ale skutečně je všechno napsáno v lotyštině i v plánu v počítači ve vedlejší učitelství kabinetu, když jsme hledali hodinu, které bych se mohl účastnit.

Nejprve jsem navštívil desátou třídu při hodině ruštiny. Také zde žáci zdravě povstáním hned, když dospělý přichází. V ruském lyceu starší žáci nemají uniformy, povinné je to jen v nižších třídách. Hodina ruštiny je pochopitelně jen v ruštině. Pojednává o tom, proč několik výrazů se píše jedním slovem a někdy ne. Učitel žádá žáky, aby sami navrhli vysvětlení.

Dál jsme šli na hodinu matematiky. Tady učitelka dost zaváhala, protože na lavicích ležely ruské učebnice algebry. Správně mají být knihy v lotyštině, vzala totiž ruské knihy v knihovně, protože chce probírat téma, které chybí ve starých lotyšských učebnicích a nové knihy ještě nedošly. Učitelka je rusky mluvící a s žáky mluví rusky před lekcí, ale rychle přechází do lotyštiny, když probírá látku. Píše na černou tabuli slova v obou řečech a přeskakuje do ruštiny, aby vysvětlila nová slova, ale hned se vrací do lotyštiny, protože lekce musí být v lotyštině podle osnov.

Nakonec jsme navštívili první třídu, kde je hodina lotyštiny. Tady mají děti školní uniformy. Učitelka vyslovuje slovo v lotyštině a hází míček a žák, který ho chytí, musí slovo opakovat v množném čísle a hodit míček zpět. V následujícím cvičení se všichni postaví. Umím lotyšsky méně, než žáci v první třídě, není mi jasné, co se má dělat a zůstávám sedět. Ukázalo se, že všichni, kteří mají pravítka, se měli postavit. Takže jsem udělal dobře, neměl jsem pravítka. Ti, kteří měli dvě pravítka se museli skrčit. Někteří to udělali.

„Ale já mám tři!“ hlásil se jeden chlapec rusky. Děti se začaly bavit rusky o svých pravítkách, ale učitelka je umlčela: „Nyní přejdeme na stranu 19,“ řekla učitelka rusky.

VŽDYŤ JSEM ČLOVĚK !

V postranní ulici stojí červený dřevěný domek blízko Ruského lycea, natlačený mezi dvě řady sovětských paneláků, které mezi sebou soupeří v šedivosti. Dnes alespoň v Daugavpils neprší. Světlana Kursīte mi otvírá dveře a já vcházím do malé předsíně.

„Ne, nemusíte se zouvat, není to nutné.“

To se říká hostům, ale je zdvořilé se zout, samozřejmě to dělám. Světlanin patnáctiletý syn Maris mě krátce pozdravil a šel se posadit do svého pokoje hrát si na

počítači se stejně starými kamarády z Rigy, Ruska a Ameriky. Navštěvuje ruskou školu, jeho osmnáctiletá sestra Samanta navštěvuje lotyšskou školu. Posadili jsme se do obývací kuchyně a Světlana postavila na čaj. Oknem je vidět malá zelená zahrada a desetimetrový panelák za nízkým zábradlím.

„Plánovalo se odstranění toho domu a pak postavení jiného bytového domu, ale pak k tomu nějak nedošlo,“ vysvětluje Světlana, když nalévá čaj.

Domek kdysi patřil příbuzným jejího muže a po pádu Sovětského svazu jim byl navrácen.

„Dokumenty se zachovaly v rodině, dům nebyl odstraněn podle plánu, takže ho vrátili majitelům. Rodiče mého muže ho získali a teď zde bydlíme my. Takže nemusíme platit nájem. Ale platíme za vodu a hodně za elektřinu, protože ohříváme vodu. To se prodražuje.“

Světlana pracuje jako prodavačka v butiku, ale teď je nezaměstnaná a chybí jí peníze. Víc než obvykle. Alespoň že ekonomika země znovu roste. Nejhorší situace v Lotyšsku byla okolo roku 2008, když hrubá produkce klesla o pětinu. Světlana se smutně usmívá, když se ptám, jak ona sama se dívá na finanční krizi.

„Nejhorší to bylo, když zemřel můj muž. Srdce se mu zastavilo. Pracoval u policie. V té době jsem já právě nastoupila do práce. Můj manžel si to nepřál, ale mně se podařilo najít zaměstnání v prodejně. Tam jsem pracovala skoro osm let, ale teď před měsícem mě propustili a novou práci najít je těžké. Poněkud lehčí je najít práci pro ty, kteří ovládají lotyštinu,“ říká Světlana, „ale i pro ně to je také často těžké. Proto se mnoho lidí z Daugavpils odstěhovalo do Rigy nebo do jiné země.“

Po rozpadu Sovětského svazu počet obyvatel klesl skoro o 130.000 na něco přes 90.000. Lákavým cílem je migrace do Británie.

„Opravdu mnoho lidí tam odjíždí. Mám známou, která tam našla práci. Její dcera zde zůstala u babičky a chodí do školy. Nyní skončila devátou třídu a jela ke své matce do Anglie. Zdá se, že tam zůstanou. A tak to dělají mnozí – když dostudují, odjíždí odsud. Tady jsou nízké platy a účty k placení je tolik, není snadné vyjít. To je vidět ve městě v létě, kdy je vidět víc lidí, mnoho se jich vrací na dovolenou, a pak se diví, jak vůbec tady můžeme žít.“

Osmnáctiletá Samanta se již rozhodla co bude dělat, až skončí školu: „Chci jít do policejní školy v Rize, ráda bych byla kriminální vyšetřovatelkou, protože chci zůstat v Lotyšsku a u policie je práce i tady v Daugavpils.“

Aby se člověk mohl stát policistou, musí pochopitelně mít lotyšské občanství a dobře umět lotyšsky. Ale pro Samantu to není problém, chodí do lotyšské školy.

„Lotyština je jako můj druhý mateřský jazyk, pro mne nemá význam jakým jazykem mluvím. Ani si toho nevšímám.“

Protože Samanta studuje v lotyšské škole, automaticky získává formální jazykovou schopnost pro všechna zaměstnání, která to vyžadují. Její mladší bratr Maris, který studuje v ruské škole, bude muset podstoupit zvláštní jazykový test, aby splnil formální příslušný požadavek. To je trochu komplikace a podle původního plánu také Maris by měl studovat v plně lotyšské škole, ale on se tam necítil dobře a raději přešel do ruské školy. Přesto, jak říká, pro něj jazyk není důležitý.

„Ne doopravdy. Také nyní máme hodně hodin v lotyštině, ale v některých

předmětech je víc učení v ruštině pro lepší pochopení. Určitě bych byl úspěšný i v lotyšské škole, dobře v lotyštině rozumím, ale teď, když mám mluvit anglicky, ty jazyky míchám.“

„Jednu výhodu ruské školy mají, schůzky s rodiči jsou v ruštině,“ říká Světlana. „V jiných školách je vše v lotyštině. Nu, něco v ní rozumím ... Vážně řečeno, nenavštěvuji ty schůzky. Jestliže je nějaký zádrhel, učitelé telefonují a mohu mluvit rusky.“

Když Světlana chodila do školy v Daugavpils za sovětské doby, lotyština nebyla hlavním školním předmětem a ona se ho moc neučila – chyběl motiv, jazyk nebyl důležitý v běžném životě. Kromě toho ani učitelka nebyla na úrovni. Když se pak ukázalo, že je státní jazyk důležitý, Světlana již končila školu. Později se jí podařilo úspěšně složit zkoušku, která byla nutná, aby mohla pracovat v prodejně, ale to neznamenal, že skutečně jazyk ovládá.

„Když mě někdo osloví lotyšsky, omluvím se a dál mluvím rusky. Nedokážu se přinutit mluvit šišlavě lotyšsky a také nevěřím, že by to chtěl někdo poslouchat.“

Svoje zaměstnání neztratila pro nedostatečný jazykový projev.

„Ne, mám jazykové zkoušky a svou práci si udělám. Stejně jako mnoho jiných v mém věku, které neovládají perfektně jazyk, ale podnik má nové manažery a místa chce obsadit svými lidmi.“

Téměř všichni zákazníci jsou v Daugavpils rusky mluvící. Světlana si pamatuje jen jeden případ, kdy byla pokárána, že nemluví lotyšsky.

„Byl to muž, mluvil lotyšsky, odpověděla jsem rusky. On vybuchl a žádal odpověď v lotyštině. Omluvila jsem se, řekla jsem, že šetřím jeho uši od mého špatného skloňování, ale on trval na svém. Když se žije v Lotyšsku, mluví se lotyšsky. Byl velmi agresivní. Ale to bylo jen jednou, že se stalo něco podobného, ostatně on byl opilý. Takových je tady mnoho, napijí se a jsou agresivní. Rusové i Lotyši, v tom není rozdíl.“

„Ačkoliv všichni v Daugavpils mluví rusky, všechny veřejné nápisy a reklamy jsou pouze v lotyštině. Ale o tom již obyvatelé Daugavpils pravděpodobně nepřemýšlí? Tak to již trvá dvacet let?“

Světlana se směje: „Mnoho lidí určitě nerozumí co je napsáno. Podívejte, nový nápis, co to může být? Pomyslí si. Ale zákon je takový, všechno musí být v lotyštině. Někdy je to také rusky malými písmeny. To bývá hlavně v menších prodejnách. Ale všechno je jinak v lotyštině.“

„A nezdá se vám to divné?“

„Já nevím ... ale myslím si, že by se k nám měli chovat přístupněji, ty věci jsou dost složité a vlastně nás jazykem utlačují, nezbyvá nic jiného, než odtud odejít. Ale na druhou stranu také mnoho Lotyšů se odstěhovalo, ani oni nemohou najít práci, ačkoliv znají jazyk. Tak nevím.“

„Kromě praktických problémů s jazykem je pro vás samotnou nějak důležité, že jste rusky mluvící? Cítíte se Ruska, co říkáte, když se vás na to někdo zeptá?“

„Já? Já jsem člověk. Není to na mě vidět?“

„No ano, ale nestává se, že někdo chce vědět, jestli jste Ruska, Lotyška nebo někdo jiný? Co byste odpověděla?“

„Nu, nejspíš jsem Ruska. Ano. Lotyšši vypadají jinak, vidím na nich, že jsou to Lotyšši.“

„Je to pro vás důležité?“

„Ne, proč by to mělo mít nějaký význam? Důležité je, jaký jste člověk, jak se chováte, ne vaše národnost.“

Někdo zaklepal na dveře. Vchází Lena, Světlanina přítelkyně. Také ona chce mluvit se zahraničním novinářem, o kterém slyšela. Hned se vmísila do diskuse o Rusech a Lotyších.

„Tady je mnohoetnické město v mnohoetnickém regionu. Bělorusko a Rusko jsou hned vedle a proto mnoho lidí mluví rusky. Ale my přirozeně nemáme nic proti lotyštině, ačkoliv doma mluvíme rusky. Lidí se nemají rozdělovat podle národnosti. Ale když přijde na současná témata, na migranty, ukazuje se, že je rozdíl mezi lidmi a lidmi.“

„Co se dotýká migrantů, to u nás rozhoduje odkud přicházejí, ze kterých zemí, které jsou pro nás pochopitelné. Kdyby se jednalo o lidi z patnácti republik bývalého sovětského svazu, nebo z Anglie, nebo Irska, tak by to bylo jiné. To bychom věděli něco o jejich kultuře a chápali bychom je a dovedli si představit, co by se stalo, kdyby přišli. Ale Sýrie je nepochopitelná, zdá se, že se tam stále bojuje,“ říká Lena.

Stejně jako mnoho jiných v Daugavpils, také dcera Leny se přestěhovala do Británie na práci. Vrátila se po několika měsících.

„Měla dobré vzdělání, byla programátorka a chtěla pracovat v oboru zde, i když tady je nízký plat. Také dobře mluví lotyšsky. Řekla mi, že mluvím jako Číňan, když mluvím lotyšsky, protože ignoruji všechny koncovky. Já ale nejsem důležitá. Mládež už nemá potíže s jazykem a my starší tady nebudeme věčně. Všechno se mění, všichni umějí lotyšsky, všechno jde ... Ale bylo by lepší, kdyby nebylo tak složité získat lotyšské občanství,“ říká Lena.

„Narodila jsem se v Bělorusku, ale bydlím v Lotyšsku od svých dvou let už čtyřicet let. Chodila jsem do školky a do školy tady a přesto jsem musela složit jazykovou zkoušku kvůli občanství, abych získala legitimaci. A nebylo to jednoduché, nestačilo jen to, co jsem se učila ve škole a musela jsem to zkoušet opakovaně, než se mi to podařilo. Ano, teď jsem občanka, ale jak se může člověk cítit, když žil celý život v Lotyšsku, to není správné!“

Světlanina se svými chabými znalostmi jazyka by sotva mohla projít zkouškou, ale ona to naštěstí nepotřebuje.

„Nemusím tam jít, protože můj otec je občan, jeho příbuzní pocházejí z regionu Daugavpils.“

V parlamentních volbách v roce 2014 Lena hlasovala pro *Centrum shody*, stejně jako hlasovala skoro polovina lidí v Daugavpils, ale strana nemohla jít do vlády, třebaže volby vyhrála, stěžuje si Lena. A v referendu v roce 2012 samozřejmě hlasovala, aby se ruština stala oficiálním jazykem, stejně jako 85 % obyvatel Daugavpils.

„Všichni moji známí tenkrát šli hlasovat pro ruštinu. Je jasné, že by to bylo pro lidi tady lepší, ruština by měla alespoň regionální status, to by život značně ulehčilo,“ říká Lena.

„Ale co by asi dělal v tom případě *Jazykový inspektorát*, z čeho by byl živ?“
Směje se Světlana.

Jazykový inspektorát je mezi rusky mluvícími bezkonkurenčně nejneoblíbenější část lotyšského státního aparátu. Kdykoliv se mohou inspektoři objevit na pracovišti a kontrolovat všechny nápisy a cenovky, zda jsou napsány v lotyštině a sledovat, zda zaměstnanci opravdu ovládají lotyštinu.

„To je velmi stresující,“ říká Lena. „Před několika roky dělali kontroly v supermarketu tady v Daugavpils a strážný byl z toho velmi nervózní, nechápal na co se ho ptají. Následující den, když měl jít do práce se psem, dostal mozkovou mrtvici a zemřel. Bylo mu jen 40 let. Předchozí den se cítil velmi špatně a také mnoho lidem v marketu bylo špatně. Jedna dívka musela zaplatit pokutu 280 Euro, to je skoro celá její výplata. A ještě ji propustili, ačkoliv tam už dlouho pracovala. Možná není úplně jisté, že smrt strážného způsobila návštěva jazykových inspektorů, ale stala se a zaměstnavatel zaplatil pohřeb, protože rodina neměla na pohřeb prostředky. Bylo to v místních novinách v rozhovoru s vdovou strážného, rozhovor jsem našla i na internetu.“

„Je jasné, že se mnoho lidí bojí inspektorů. Vyšetřování jsou dlouhá a nepříjemná,“ říká Lena.

„U nás to trvá 40 minut, záleží to na inspektorovi, může to trvat kratší dobu. Zavolali nás do zvláštní místnosti a museli jsme vyprávět o všelijakých věcech, co je v pracovní smlouvě a tak dál. Proč? O takových věcech se zákazníci nikdy nemluví. Inspektoři mohou dávat úskočné otázky, aby nás zmátli. Mohou se třeba zeptat: kolik stojí prach na našich regálech.“

Světlana vypráví, že její matka, která je hlavní ekonomkou v lotyšské škole, byla propuštěna, po kontrole jazykových inspektorů.

„Musela zaplatit pokutu a jít do jazykového kurzu, aby si zlepšila lotyštinu. Inspektoři přišli na kontrolu do školy a kontrolovali všechny s ruským jménem. Zaměstnance s lotyšským jménem nekontrolovali.“

RUS? NE, DĚKUJI!

Andrejs Faibuševičs se bleskem stal světově známý, když britské noviny napsaly, že zakázal ruštinu ve svém baru v Daugavpils, ale nebyla to pravda, jak sám říká: „To by nebylo možné, jazyk nelze zakázat! Jak bych mohl chodit mezi stoly, poslouchat co lidi mluví a vyhodit je, to je směšné.“

Přesto na tom bylo v článku zrnko pravdy – číšníci v útulném sklípku *Artilērijas Pagrabi* (Dělostřelecký sklípek) skutečně s hosty rusky nemluví. Nikdy. Všichni samozřejmě umí rusky, jinak by neobstáli ve městě, kde je osmdesát procent obyvatel rusky mluvících. Host, který si objedná rusky, dostane své pivo a odpověď v lotyštině.

Je pondělní večer a jako obvykle v *Artilērijas Pagrabi* je zavřeno, ale Andrejs Faibuševičs mě tam pozval na prohlídku. Postavil se za bar a natočil do sklenic

dobré místní pivo *Latgale*.

Dosud jsme spolu mluvili anglicky, tedy i rozhovor s ním se odbýval v angličtině. Ale proč Andrejs Faibuševičs nechce ve svém sklípku mluvit rusky, když on sám je rusky mluvící?

„Nu, nejsem takový, jako si lidé myslí o rusky mluvících. Chodil jsem do lotyšské školy a chtěl jsem být Lotyš. A vždycky jsem chtěl ukazovat, že se nemusí mluvit rusky, aby se přilákali hosti, i v Daugavpils. Když padl Sovětský svaz, Lotyši museli vytvořit instituce pro nový stát,“ říká Andrejs. „Občané, kteří nebyli sověty, byli potřební pro státní službu, v armádě, u policie, u soudu. Obchodní život se naopak udržel v rukou rusky mluvících. Měli dobré kontakty již ze sovětského období s řídicími pracovníky na různých úrovních, s komunistickými stranami a s KGB. A proto se stalo, že podniky v Rize a jiných velkých městech začaly požadovat, aby jejich zaměstnanci uměli rusky. To je kretenismus. To by nebylo dobré, aby naše společnost byla takovým způsobem rozdělená. A je blbost tvrdit, že se hosté ztratí, když personál nebude mluvit rusky. Je mnoho příkladů o záležitostech výlučně lotyšských, které fungují dobře. Například všechny nápisy jsou jen v lotyštině a žádné problémy nejsou.“

„Takže jste chtěl dokázat, že to jde?“

„Ano. Nestačí jenom o tom mluvit, protože vždycky se najde někdo, kdo si myslí všechno líp. Byl potřeba příklad. Nejenom ve městě kde je lotyšská majorita, kde Rusové skutečně mluví lotyšsky, ale v takovém městě jako Daugavpils. Pochopitelně to vyvolalo skandál a vyšlo spousta článků, ale fungovalo to. Víc než polovina našich hostů jsou rusky mluvící a také jich mnoho říká, že bylo správné zavést takovou jazykovou politiku. Když sem hosté přijdou, cítí se v moderním prostředí. Všichni pokrokoví lidé sem přicházejí, herci, hudebníci ... Nechci urážet, ale je fakt, že nejvíc zločinců zde ve městě jsou rusky mluvící. A ti sem nechodí, necítí se zde doma. Důležité je, že je zde dobrá hudba. Aby lidé chtěli přicházet, je třeba, aby prostředí bylo přitažlivé a zajímavé.“

„Kolaps Sovětského svazu nezpůsobil jen pokles ceny ropy, vliv měla i rocková hudba,“ tvrdí Andrejs. „Rock je svoboda. Když chcete ovlivnit názory lidí, je potřeba jim nabídnout něco lepšího, nového. Proto právě tento sklípek je tak důležitý. Musí tady být dobrý rockový klub, svobodný prostor, to je stejně důležité jako jazyková politika. Kdyby byla jen jazyková politika a obsluha na hovno, tak by sem nikdo nechodil a my bychom to mohli zavřít. My jsme se ale stali populární.“

„Co se stane, když do sklípku přijde ruskojazyčný host a zjistí, že obsluha neodpoví rusky?“

„Reakce jsou různé. Jsou takoví, kteří se otočí na podpatku a odejdou. Nesnesou, že se jim neodpoví rusky. Jiní se zeptají, proč nemluvíme rusky, naléhají, zkouší nás přimět k ruštině, třebaže rozumí všemu, co říkáme. A ještě jsou jiní, kteří na situaci přistoupí a i zkoušejí mluvit lotyšsky. Pokud tady žijí již dvacet let, není možné, aby neuměli lotyšsky. Reakce jsou různé, ale předsudky se boří a výsledek je pozitivní.“

Ale ne všechny pozitivní – Andrejse Faibuševičse nazvali nacistou a fašistou za jeho jazykovou politiku v jeho klubu. To ho ale nepřekvapuje.

„V Daugavpils je víc míst, kde hospodští na mě pohlížejí jako na blázna, když se snažíte objednat lotyšsky a nikdy vám neodpovědí lotyšsky. To trvá už řadu let a nikdo se o to nezajímá. Když jsme klub otevřeli, hned jsme uslyšeli, že jsme fašisti. To pramení z hluboké minulosti. Rusky mluvící velmi rádi tvrdí, že jsou internacionálové, ale platí to jen, když s nimi mluvíte rusky, když mluvíte jinou řečí, jste hned fašista nebo nacista. Říkají, že chtějí přátelství se všemi národy, ale nesnesou ani jedno slovo v lotyštině. To co děláme tady je jistý druh šokové terapie. V kombinaci s trochou piva jim to ukazuje, že nejsme žádná monstra, která je chtějí posílat do plynových komor. Vidí, že jsme obyčejní lidé. Je to způsob změnit jejich stereotypní přístup k Lotyšům.“

Nejruskojazyčné město v Evropské unii je Narva. Z 65.000 obyvatel je přibližně 94 % rusky mluvících. Daugavpils stojí na druhém místě s přibližně 90.000 obyvateli, z kterých 79 % podle sčítání lidu v roce 2011 bylo rusky mluvících.

„Daugavpils je bezesporu největší město rusky mluvících v Evropské unii s vlastní univerzitou,“ říká Andrejs Faibuševičs.

Podivným následkem toho je, že Dělostřelecký klub, kde se nemluví rusky, má největší příjem od zahraničních studentů, kteří přišli do Daugavpils studovat ruštinu. Často se také jedná o vojáky ze zemí NATO, pro ně je zdejší rusky mluvící majorita vhodnější alternativa, než studia v Rusku.

„Vidíte bílou přilbu co visí u baru? Je z West Point, z americké vojenské vysoké školy. Univerzita v Daugavpils má akreditovaný speciální program ruského jazyka pro cizince. Studuje tu mnoho Američanů. A chodí do našeho klubu, protože tady je místo, kde se mohou cítit doma“.

„Takže máte zisk z ruského jazyka?“

„Ano. Je to paradox. Někteří ze zahraničních studentů se zpočátku diví, protože nikdo zde s nimi nemluví rusky. Ale naši zaměstnanci umí anglicky, několik z nich i německy a francouzsky.“

Američtí vojáci jsou vítáni hosté v Dělostřeleckém klubu, ale možná méně vítanými od rusky mluvících obyvatel Daugavpils a vlastně Lotyšska – je totiž velký rozdíl jak Lotyši a rusky mluvící se dívají na válečné ohrožení země. Jen 5 % rusky mluvících si myslí, že Rusko je možné nebezpečí pro bezpečnost Lotyšska, zatímco počet Lotyšů je 42 % podle výzkumu *Baltic Barometer* z roku 2014. V Estonsku je rozdíl ještě větší, 60 % Estonců vidí Rusko jako jisté nebezpečí, ale z toho jen 4 % rusky mluvících. Názor na události na Ukrajině u rusky mluvících je příznivý.

„Jak vlastně ovlivnily události na Ukrajině vztahy rusky mluvících a ostatní společnosti v Lotyšsku?“

„Kvůli tomu se společnost velmi změnila. Ale ne tolik jak se o tom píše v ruských médiích.“

Když jsem mluvil s obyčejnými lidmi, jen málo jich zmiňovalo Ukrajinu, pokud jsem se sám tématu nedotkl. Nezdálo se mi, že by lidé intenzivně o tom přemýšleli, ta věc nezapadala do jejich každodenního života. Je to opravdu významné?“

„Ano, je to důležité. Musíme vědět, co se stane, jestliže by přišel den X a Rusko by udělalo něco podobného u nás, pak bude důležité, co si každý bude myslet

a dělat. Když ten den nikdy nepřijde, pak to není důležité, ale já věřím, že tady riziko existuje, i když je malé. Pochopitelně se to nestane z místní iniciativy, ale na člověka tak orientovaného může zapůsobit, že by se mohlo něco stát. V ten den je třeba vědět, komu je možno věřit a co si lidi o všem myslí, protože to ovlivní jejich činy. Jednu věc vím jistě: moji hosté mě nestřelí do zad. To vím. Ale vím také, že existuje dost lidí, kteří se budou chovat jinak. Jestliže by se náhle otevřely vojenské sklady, kde si každý může vzít, co chce, pak existují lidé, kteří jsou připravení střílet.“

„Ale pravděpodobnost, že by se něco takového mohlo stát je velice malá?“

„Nu, není nulová. Stačí vědět, co by se mohlo stát. Kdybychom si byli jistí, nebylo by nutné NATO, armáda, nic. Ale my víme, že se to může stát.“

LITVA

Když byla vyhlášena samostatnost Litvy v roce 1991, téměř všichni obyvatelé země automaticky obdrželi litevské občanství.

SOVĚTSKÉ MĚSTO

Skutečně existují v lotyšském městě Daugavpils lidé, kteří jsou připraveni střílet Lotyše do zad, jak tvrdí Andejs Faibuševičs?

To není možné vědět, jen kdyby taková urgentní situace nastala, a doufejme, že taková situace nikdy nenastane. Ale tu a tam se setkávám s ostrým pohledem Vladimíra Putina, když procházím mezi stánky v kamenném bazaru vedle autobusové stanice. „Nejslušnější ze všech lidí“ je napsáno na bílých tričkách s fotografií prezidenta ve vojenské uniformě. „Voják neublízuje dětem“ je napsáno na jiném tričku s portrétem Vladimíra Putina v uniformě a s velikým Ruskem a maličkou Litvou na mapě. Poblíž visí další putinovská trička – některá s ruským znakem, jiná se sovětským. Jediné tričko s litevským textem na stánku má mírovější sdělení: *Pats labākais tētis pasaulē* (Nejlepší otec světa).

Nejvíce domů v Daugavpils pochází ze sovětské doby – kromě těch nákupních středisek postavených po pádu impéria. Zůstávají ale uličky, které dokládají, že zde byl život i před sověty. Promenáda vedoucí k nádraží je pečlivě zrenovovaná, a jen sto metrů od autobusové stanice je malý bílý rohový dům v secesním stylu s hezkou věžičkou z carského období.

Ale následující stanice je kompletně sovětská - střípek Sovětského svazu, který byl před čtyřiceti lety přenesen do litevských lesů, aby v tomto koutě impéria dodával světlo a teplo a naději do budoucnosti. Atomová centrála *Ignalina* s městečkem *Visaginas* byla stavbou století.

Autobus na stanici má litevské nápisy. Naštěstí jsem si koupil prozíravě jízdenku již dříve. Mnoho lidí cestuje do „sovětského“ města. Menší bílý autobus

značky *Mercedes* se zdá plný. Nejvíc zavazadel má velký žoviální, poněkud tělnatý mladý muž z Běloruska. Je na cestě, aby předvedl modely podzimního šatstva ve městě. Za doby sovětského plánovaného hospodaření bylo Bělorusko důležitým dodavatelem látek a oděvů pro celou velkou zem, ale po rozpadu Sovětského svazu se obchod zúžil. Přesto ale o běloruské výrobky je stále zájem v bývalých sovětských republikách a ten žoviální člověk si našel pro sebe na trhu skulinu. Asi není nejúspěšnějším obchodníkem z Běloruska, když uvážíme, že musí svoje vzorky vozit autobusem, ale rozhodně se mu nedá vyčítat nedostatek iniciativy. Dříve než si všichni pasažéři našli místo v autobuse, už se dává do řeči se starší paní, která se bojí, že nebude pro ni místo, protože si nekoupila včas jízdenku.

„Místa je dost, když bude nejhůř, nechám vám moje místo.“ A hned stáčí řeč na podzimní kolekci, kterou hodlá nabídnout prodejnám ve Visaginas.

„Je to dobrá kvalita za přijatelné ceny. *Sudarinja*, vážená, milostivá paní, mohu vám kolekci doporučit, určitě si vyberete něco, co byste chtěla mít.“

Dobře oblečený pár středního věku, který sedí v autobuse přede mnou, se trochu usmívá elánu obchodníka a jeho staromódnímu vyjadřování. *Sudarinja*, to se říkalo před revolucí. Ale co by vlastně měl říkat? Soudruzi jsou pryč a úsečná sovětská alternativa *ženščina* by se hodilo? Takové oslovení se nehodí ani nefunguje ve vybrané obchodní řeči.

Mladý řidič zabouchl dveře a ve vyhřátém autobusu začal chybět vzduch. Hraje tam však ruská popová hudba. Hned jakmile jsme vyjeli z centra, řidič šlápl na plyn a vysoký autobus se nebezpečně vrátil do zatáčky, ale alespoň se do autobusu dostalo trochu vzduchu pootevřeným okénkem u řidiče. Dál je cesta přímá jako pravítko – podle sovětského plánu - 18 km jen s vertikálními převýšeními. Projíždíme listnatými lesy a poli, sem tam je vidět několik statků. Kdyby ty hospodářské budovy byly v lepším stavu, mohl by se člověk cítit jako ve středním Švédsku. A hned před hranicemi nevyhnutelné práce na silnici. Proč se v Lotyšsku musí provádět vždycky stavební práce právě u hranic?

Hranice sama je sotva postřehnutelná. V sovětských časech to byly jen čárky na mapách. Když se baltské země osamostatnily, zavedly se hraniční kontroly, ale nyní se tři baltské země připojily k EU, k NATO a k Schengenskému prostoru. Hranice jsou opět jen čarou na mapě, ale v jiném soustátí.

Autobus krátce zastavil v malém městě *Zarasai*, založeném již v 16. století. Řada jednotlivých domů, katolický kostel, nevysoké sovětské paneláky. Je evidentní, že se nacházíme v Litvě. Brzy pokračujeme v cestě. Domy nejsou vidět, obklopuje nás hustý borový les a pak jsme se objevili na široké šestiproudé dálnici, lemované vysokými borovicemi. Vlevo je vidět řada pětipodlažních sovětských obytných domů z cihel a betonu. Autobus staví mimo město. Uprostřed silnice na vysokém sloupu je stříbrný čáp, symbol jaderného města. Pod čápem blikají číslice označující hodiny a datum, teplotu a úroveň radiace. Dnes označují 10 mikrorentgenů za hodinu – normální radiace.

Konečná stanice je u velkého nově postaveného nákupního střediska. Vedlejší bývalý sovětský bazar nyní slouží jako prodejna stavebního materiálu. Uplynul již víc než půlrok, kdy Litva přešla na eura, ale cenovky jsou stále ve dvou cenách: ve

starých litevských lidech a v eurech. Koupil jsem si v kiosku litevskou SIM kartu do telefonu a pak jsem se šel zaregistrovat do vysokého „sovětského“ hotelu přes ulici. Zde bydleli v sovětských časech inženýři a další specialisté. Pokoj je zrenovovaný, z kohoutku teče teplá voda, ale jinak to působí sovětsky. Z balkónu v osmém poschodí se otevírá pohled na řadu stejně velkých obytných domů z červených cihel uprostřed borového lesa.

Restaurace v nákupním centru se jmenuje *III Blokas*, (třetí blok) podle nikdy nedokončeného třetího reaktoru atomové elektrárny. Zdi zdobí historické fotografie z konce sedmdesátých let, když se město a elektrárna začaly stavět. Nábytek je moderní, jídlo chutné a v jednom rohu probíhá kurs vaření pro děti. Sovětské časy jsou jen zažloutlé vzpomínky.

Druhý den ráno je čas se podívat na skutečnou atomovou elektrárnu. Poslední reaktor byl vypnut koncem prosince 2009, ale jaderný materiál zůstává v druhém bloku a zůstane mnoho let, než elektrárna zanikne.

Trochu jsem smlouval o ceně, než jsem nasedl do jednoho z taxíků stojících u autobusové stanice. Atomová elektrárna je asi desítku kilometrů od centra města u *Drūkšial*, největšího litevského jezera – ostatně ne příliš velkého – ležícího jen dva kilometry od hranic s Běloruskem. Část jezera patří Bělorusům, a kdyby ji tenkrát postavili trochu dál, pravděpodobně by teď stále fungovala. „Sovětské“ ruskojazyčné atomové město by se podobalo Bělorusku a vlastně také takové zůstává. Ale teď město a elektrárna stojí na straně hranice, která za sovětské éry byla jen čarou na mapě.

Příchod pracujících do sovětského města budoucnosti Visaginas, jediného města v Litvě s velkou ruskou majoritou způsobil, že z více než 20.000 obyvatel ve městě je jen 16 % Litevců. Když bylo město v rozkvětu, mělo kolem 33.000 obyvatel. Mnoho se jich odstěhovalo, když se atomová elektrárna začala vypínat. Podél cesty k elektrárně vedou silné vytápěcí roury, které kdysi vytápěly celé město. Nyní se musí používat jiná energie a mnoho lidí si stěžuje na cenu tepla, která se velmi zvýšila. Panelové domy ze sovětské doby potřebují zateplení a to něco stojí. Mnoho peněz z Evropské unie je věnováno na investice do energetických projektů, mnoho škol, školek a jiných státních staveb je izolováno, ale když se jedná o soukromé obytné domy, cenu musí platit obyvatelé a ti na to nemají peníze.

Cesta vede pod čtyřmi vysokonapěťovými vedeními, pravděpodobně již nepoužívanými. Na pravé straně cesty na čtyřech betonových sloupcích je cedule s textem: „*Nukleární centrála Ignalina*“ a hned u cesty stojí velká řada parkujících aut. Vlevo je vidět velká nově postavená průmyslová hala bez oken.

„Je to montovací hala. Auta patří dělníkům, kteří elektrárnu rozebírají,“ informuje mě taxikář.

Přímo přede mnou stojí kolosální centrála s dvěma zbylými bloky. Podivným způsobem připomínají bílo červenými pruhy televizní věž v Rize. Vítá mě průvodce, Ina Dauksienė. Navzdory litevskému jménu mluví perfektně rusky, bez jakéhokoliv přízvuku. Vysvětlila mi, že chodila do ruské školy.

Ve vchodu je přísná vstupní kontrola. Sériové číslo fotoaparátu musí souhlasit s tím, které jsem dopředu ohlásil. Tři ozbrojení gardisté zkontrolovali můj pas a

povolení před tím, než jsme prošli detekčním rámem kovu. Dlouhý prosklený most pro pěší ze vstupní haly do prostorů s reaktory vypadá téměř stejně jako v jaderné elektrárně *Sosnovij Bor* u Petrohradu.

„Ano, tato elektrárna je postavena podle stejného projektu, jen výstupní tubusy se poněkud liší,“ říká Ina Dauksienē.

Tady se zdá stavba lépe udržovaná. Právě tady uprostřed chodby, by mělo být strážní místo. V *Sosnovij Bor* tam stál voják s kalašnikovem a kontroloval, zda můj fotografický přístroj má stejné sériové číslo, jaké má ve svém seznamu – ale zde mi fotoaparát vůbec nekontrolovali a strážný neměl zbraň. Chtěl vidět jen povolení.

„V době, kdy elektrárna prosperovala, měli jsme 5.700 zaměstnanců, to bylo koncem devadesátých let, nyní je nás 2.130,“ říká Ina Dauksienē.

„Kdo zůstal a kdo musel odejít?“

„Organizace se poněkud změnila, protože elektrárna již nevyrobí elektřinu. Máme nová oddělení, montovnu na rozebírání stavby, svařovnu a podobně, ale hlavní vedení zůstalo, hlavně velká část inženýrů a odborníků. Potřebujeme projektanty pro přípravu rozmontování a zrušení celé elektrárny. To potrvá ještě dlouho.“

Za proskleným mostem nás čeká další brána, kde je třeba se převléknout do bílých kalhot, dlouhé košile, haleny, čepice a oranžové helmy. Bílé pantofle nás čekají u lavice, která označuje bezpečnostní hranici. Pokračujeme dál stometrovou chodbou bez oken. Pak potkáváme několik bíle oblečených postav s helmami v jiné barvě.

„Jak velký je vlastně význam elektrárny pro město?“ ptám se Iny Dauksienē.

„Není možné si představit město bez elektrárny. Všechno je propojené do jednoho systému. Nejvíc našich pracovníků bydlí ve městě, a když elektrárna fungovala, bylo ve městě také mnoho dodavatelů a podnikatelů, které elektrárna potřebovala. Když reaktory byly vypnuty, mnoho podnikatelů ztratilo své zákazníky. V prvních časech jsme jezdili domů k mým rodičům každý víkend. Cítila jsem se zde jako v nudné vesnici daleko od všeho. Potom jsem zde našla přátele a teď si ani nedovedu představit, že bych bydlela jinde.“

Přijel taxík a já se s Inou Dauksienē rozloučil. Ona zde bydlí již 20 let, a když se přistěhovala, Litva už byla samostatná několik let.

Ti, kteří zde bydleli za sovětské doby, a rostli společně s městem, si vůbec nedovedou představit, že by bydleli někde jinde. Jedním z nich je esperantistka, hudebnice Jelena Piščikienē, která se narodila na dálné Sibiři.

„Moje estonská rodina ze strany mé maminky byla v carském období vyhoštěna na Sibiř. I sovětská vláda perzekvovala Estonce v Tajsetu. Skoro celá rodina mé babičky z matčiny strany byla pronásledovaná. Zachránily se jen děti. Když můj dědeček dospěl, oženil se s Ukrajinkou. I můj otec byl ze smíšeného manželství, jeho matka byla Polka a otec poloviční Lotyš a Bělorus. Poslali ho na vojnu na Sibiř a on tam zůstal na stavbě hydroelektrárny v Bratsku. To byl velký celosovětský projekt v té éře.“

Diskutujeme při obědě v první restauraci, která byla ve Visaginas postavená za sovětského období. V denní nabídce je tradiční východoevropské jídlo – zelný

závitek s vařenými brambory s hnědou omáčkou. Chybí je brusinky, aby jídlo bylo typicky švédské. U stolu sedí také Jelenin manžel Edvard a již dospělý syn Edgard, nebo Edvards a Edgars po litevsku. Trojice je v Esperantii dobře známá jako hudební skupina *Asorti*.

V této restauraci Jelena a Edvard hráli koncem sovětské periody do doby, když převážili bandité se svými pistolkami. Ale proč se Jelena přestěhovala sem a nezůstala na Sibiři?

„Je to dlouhá historie. Vyrostla jsem v Kirgízi. Můj otec zůstal na Sibiři po vojenské službě, jak bylo řečeno, na stavbě elektrárny v Bratsku. Nejdříve žili ve stanech, umíte si to představit? Léto je tam velmi krátké, zbytek roku je tam zima. Ale silní vydrží všechno. Potom otec dostal místnost v ubytovně. Když se setkal s mou matkou, dostali větší místnost na stejném místě a tam bydleli až do mých tří let. Ale oni chtěli něco jiného, zajímavějšího, kde je možno získat lepší byt. Doslechli se o důlním kombinátu v Kirgízi, kde hledali pracovníky. Koncem šedesátých let se celá rodina přestěhovala do horské oblasti v Kirgízi, která sousedí na jihu s Čínou a na severu s Kazachstánem.“

Jelena má jen dobré vzpomínky na školní léta ve Frunze, hlavním městě Kirgízie. Město bylo pojmenováno podle významného sovětského politika a po pádu Sovětského svazu má opět znova kirgiský název: Biškek.

„Ve škole se vyučovalo rusky. V naší třídě bylo mnoho národností, Ujgurové, Korejci a Kirgizové. A také Němci, ale všichni jsme dobře vycházeli.“

Potom, když Jelena skončila školu, přála si vidět svět a rozhodla se jet do Lotyšska, kde její otec vyrostl.

„Otec mi vyprávěl o svém dětství, jak dobře bylo v Lotyšsku, jak dobře chutnaly čerstvé jahody s mlékem, ale hlavně to byla romantická touha, chtěla jsem vidět něco nového. Když jsem přišla na Balt, iluze ze mne spadly. V porovnání s Frunze se mi tady všechno zdálo staromódní, intelektuálně zaostalé. Vychodila jsem tady čtyřletou místní konservatoř v Daugavpils. Hrála jsem na flétnu a získala zkušenosti jako vedoucí orchestru.“

Jeleně se zdál život v Daugavpils nudnější a nezajímavý, ale nevrátila se. Místo toho se na Balt přistěhovali její rodiče. Její otec se dověděl o stavbě století v Litvě, novém sovětském městě s moderní jadernou elektrárnou, která má vyrůst uprostřed borového lesa.

„Rodiče prodali dům, který se jim podařilo postavit v Kirgízi. Byl to dům velice dobrý a prožila jsem v něm celé své dětství. Bylo škoda, že dům prodali, otec do toho investoval tolik své práce, vtiskl do něj svou duši. Ale když slyšel o zdejším stavebním projektu, chtěl se vrátit do svého rodiště. Moje matka má kořeny v Estonsku, ne příliš daleko odtud.“

Koncem roku 1978 se Jelenin otec usídlil v *Sniečkus* jak se tenkrát jmenovalo nové jaderné město. Dostal hned práci ve stavební projekci a ze začátku bydlel na ubytovně. To ještě Jelena studovala na konservatoři v sousedním městě Daugavpils, a když poprvé tam přišla na návštěvu, hned si zamilovala mladistvý étos nového města.

„Bylo znát, že město je jiného druhu, bydleli zde jen mladí lidé. Otec nebyl typickým občanem, byl už starší, tady byla mládež mého věku, která přišla stavět

město. Všechno rostlo v borovém lese u kouzelného jezera. Bylo to docela něco jiného než zaprášený provinční Daugavpils. Mladí lidé byli tvořiví a město rostlo rychle. Mládež byla plná elánu, narodilo se mnoho dětí, nastal rozvoj, atmosféra byla optimistická a já jsem vděčná, že jsem mohla zažít takové časy. I teď mi to dodává energii. Tak to mají všichni, kteří to tady prožili, zůstávají mladí v srdci navzdory těm letům, které uplynuly.“

Po konservatoři Jelena dostala nabídku na práci v krásném lázeňském městě *Saulkrasti* severně od Rigy. Ale její rodiče, kteří již byli usazeni v atomovém městě *Smiečkus*, si přáli, aby se k rodině přistěhovala a také aby tam dostali větší byt. A ona to udělala.

„Nejen proto, že to rodiče chtěli, mě se prostě to město líbilo. Lázeňské město jsem odmítla a nastěhovala jsem se sem. Ale pro hudebnici bylo nesnadné najít zaměstnání. Bylo zde mnoho mladých žen, manželek konstruktérů, které hledaly zaměstnání a byly mezi nimi i hudebnice. Snažila jsem se hledat místo ve školách, ale nepodařilo se. Ale teď mám z toho radost. Kdybych přijala místo učitelky, nevypracovala bych se jako hudebnice.“

Budoucí Jelenin manžel Edvard se přestěhoval do *Smiečkus* již poněkud dříve, hned po své vojenské službě. Také jeho rodiče si přáli, aby se přihlásil do jejich bytu, aby rodina dostala velký byt v novostavbě.

Syn Edgar poznamenává, že za sovětské doby byly také i dobré stránky života.

„Byty byly přidělovány. Nyní si byty musí lidé kupovat. Podívejte se, jaké jsou ceny ve Vilniusu. Obyčejný člověk to vůbec nemůže zaplatit!“

Edvard připomíná, že i za sovětské doby bylo nesnadné získat byt ve Vilniusu, pořadníky byly velmi dlouhé.

„Ano, ale v každém případě dostali lidé byt v novostavbě,“ říká Edgar.

On sám bydlí v bytě, který rodiče dostali koncem sovětského období v jednom z posledních domů v městě, které se ještě tenkrát jmenovalo *Smiečkus*. Dobře se uplatnil jako hudebník a má mnoho zakázek na různých místech v Litvě i dalších zemích. Možná by bylo výhodné žít v hlavním městě, ale za ty peníze to nestojí.

„Litva není tak velká, mohu jezdit kam chci autem. Zde ale není moc práce, mnoho mých kamarádů ze třídy už tady nebydlí, přestěhovali se do zahraničí.“

Dnešní Visaginas postupně ztrácí své obyvatele, navzdory finančním projektům, do kterých EU pumpuje peníze na rozmontování atomové elektrárny. Je to úplný opak sovětského města *Smiečkus*, do kterého se Edvard nastěhoval po své vojenské službě.

„Jako první z naší rodiny na výstavbě začala pracovat moje sestra. Potom přišli naši rodiče. Otec dostal nabídku na práci, kterou měl rád a tak prodal dům v *Žemajtio*, v severozápadní Litvě. Já jsem zde dostal práci jako lesní správce, abych zajistil ochranu lesa po dobu výstavby města. To se mi líbilo. Ze začátku jsem dojížděl do *Žemajtio* každý víkend, abych se sešel s kamarády, ale potom jsem potkal Jelenu. Stal jsem se členem malé hudební skupiny, a když jsem jel na zkoušku, uviděla mě Jelena s kytarou a začala se vyptávat, kde hrají a s kým. Pak jsme začali hrát spolu, na svatbách a na různých koncertech. Myslím, že to bylo v roce 1981 a od té doby jsme spolu. Když jdu sám po městě, lidé se mě ptají, kde je Jelena, proč

nejste spolu“.

Když začala Gorbačova perestrojka někdy v roce 1987, byla otevřena v atomovém městě první opravdová restaurace s hudbou. Zde našli Edgar a Jelena práci.

„O tom se dá napsat celá kniha co se dělo v restauraci i na jiných místech, kde jsme se skupinou hráli v těch chaotických letech okolo rozpadu Sovětského svazu,“ říká Jelena.

„Tenkrát byla restaurace státní podnik. Dostali jsme dobrou mzdu a museli jsme hrát večer do jedenácti hodin. Také jsme dostávali spropitné od hostů, pokud chtěli zahrát něco speciálního. V té době se začali objevovat bandité, ale za sovětské vlády se chovali víceméně zdrženlivě. Po pádu Sovětského svazu jsme byli mnohokrát ohrožováni pistolí, nebo nožem. Možná, že pro bandity to byla zábava, ale my jsme se cítili opravdu ohrožení. To se stávalo, když chtěli zahrát na přání a nechtěli zaplatit. V Daugavpils dokonce jednoho muzikanta zabili, asi ze stejného důvodu.“

„Brzy pak restaurace navštěvovali jen bandité, obyčejní lidé neměli peníze a i kdyby měli, nechtěli sedět s takovou sběří. Kromě toho hodnota mzdy v restauraci klesala, bezplatné jídlo, které jsme dříve dostávali, skončilo. Tak skupina přestala v restauraci hrát a místo toho jsme se zaměřili na svatby v okolních městech a vesnicích,“ vypravuje Edgar.

„To bylo klidnější a zisk byl větší. Hráli jsme obvykle dva dny ještě po svatbě, všichni muzikanti dostali maso a sladkosti a pití a jedna svatba mohla vynést pro každého muzikanta i hodnotu dvouměsíční mzdy.“

Vycházíme z restaurace, kde už není místnost pro hudební skupinu. Edgar odjíždí autem do Vilnius a my ostatní jdeme pěšky několik stovek metrů k poště, kde Jelena a Edvard nyní bydlí. Část domu funguje dál jako pošta, ale zadní část za skladem manželé privatizovali a předělali na byt a hudební studio. Na poště se nyní již neodesílá tolik balíků jako za sovětské doby, vysvětluje Edvard, zatím co odemyká mřížku vnitřního poštovního dvora., kde stojí rodinné auto, kterým jezdí na turné. Potom otevírá těžké, kovové dveře bývalého poštovního skladu. Prostor je pečlivě opravený. Strop je vysoký a v kompletně izolovaném studiu visí na stěnách různé hudební nástroje od balalajek až k elektrickým kytarám.

„Za sovětů jsme zkoušeli v mém bytě, všechno jsme tam měli, nevím jak to mohli naši sousedé vydržet,“ říká Edvard.

Posadili jsme se u krásného, doma vyrobeného stolu v kuchyni. Samovary, hrnce a sklenice tam stály hezky vyrovnané v otevřených poličkách. Edvard vzal z police láhev s čínským textem a nabídl skleničku brandy s ostrou chutí.

„Džin jsem koupil v Číně, pozvali mě tam, protože jsem minulý rok získal cenu v soutěži esperantské redakce Čínského rádia,“ vysvětluje.

S pádem Sovětského svazu se svět pro hudební rodinu otevřel. Minulý rok rodina strávila léto cestami po Evropě od jedné esperantské akce ke druhé. Od roku 1990, kdy hudebníky ohrožovali bandité ve sportovních kalhotách noži a pistolemi, se mnoho zlepšilo. Ale nejhezčí vzpomínky má Jelena na dobu, kdy se město

budoucnosti stavělo.

PO PÁDU IMPÉRIA

Jevgenij Linjov si objednal roboty. Když mu je dodali, začal je s dětmi programovat. Je počítačový technik v kulturním domě v atomovém městě Visaginas. Navštívil jsem ho na pracovišti, protože jsem potřeboval pomoc s tiskem. Seděl před dvěma obrazovkami a dvěma klávesnicemi, horou papírů a CD. A samozřejmě jsem chtěl také vědět, jak se dostal na toto místo.

Jevgenij se narodil v sovětské střední Asii v Tádžikistánu. Do školy chodil zde ve Visaginas a po pádu Sovětského svazu několik let studoval v Rusku. Tady ho ale považují za cizince.

„Když jsem skončil školu v roce 1994, zajímal jsem se o počítačové studio v Obninsku, sto kilometrů jihozápadně od Moskvy. Chtěl jsem tam jít kvůli jazyku, zdálo se mi, že bude snazší studovat v ruštině, než v litevštině. Ve škole se mi nepodařilo dobře se litevsky naučit, bylo to tam poněkud chaotické, všechno se pořád měnilo. Jsem občanem Litvy a v Rusku mě brali jako imigranta. Jednou na koleji byla policejní razie, hledali drogy nebo něco takového. Prohlíželi také náš pokoj. Bylo nás tam několik litevských občanů. Chtěli vidět naše legitimace. Pochopitelně jsme ukázali naše litevské. Nedovedete si představit, kolik nadávek jsme tenkrát vyslechli od ruské policie, protože jsme zradili Rusko a přijali cizinecký pas. Ale o tom jsme přece my nerozhodovali. Snažili jsme se vysvětlit, že všichni lidé v Litvě se stali litevskými občany, když se Sovětský svaz rozpadl. Litva nás přijala s otevřenou náručí, to Rusové neudělali. V tomhle směru je Litva o hodně lepší než Lotyšsko. V Lotyšsku jsou občané a neobčané. Pokud by se dalo mluvit o nacionalismu v Litvě, v žádném případě by to nebylo na státní úrovni.“

Ale jak se stalo, že Jevgenij, který pochází z ruské rodiny z dalekého Tádžikistánu ve střední Asii, nyní bydlí ve Visaginas v Litvě?

„Proto, že jeho matka měla vážné problémy se srdcem. Lékaři v Dušambe v Tádžikistánu jí poradili změnu klimatu, protože její srdce nezvládalo horko a řídký vzduch v hornatém Tádžikistánu,“ řekl Jevgenij.

„Musíte se přestěhovat, jestli chcete být na živu, řekli jí lékaři. V té době po celém Sovětském svazu se mluvilo o novém atomovém městě, které se staví v Litvě. Můj nevlastní otec si myslel, že bychom tam dostali byt. Odjel sem a dostal práci a ubytovnu. Když se vrátil domů, vyprávěl, že je to zde všechno výborné, že zde žijí příjemní lidé a my jsme se hned přestěhovali, maminka neváhala ani chvíli. To bylo v roce 1986. Bylo mi devět, a když jsme sem přišli, bylo pro mne všechno cizí. Nikdy jsem neviděl tolik sněhu. Jestliže v Tádžikistánu někdy sněžilo, hned jsme běželi a koulovali jsme se, věděli jsme, že za několik hodin sníh roztaje.“

Kromě sněhu i jídlo v Litvě bylo nezvyklé pro Jevgenie a jeho rodinu.

„Nejhorší bylo jíst příšerný slunečnicový olej. V Tádžikistánu jsme byli zvyklí na lněný olej, ale naštěstí maminka se dobře připravila a vzala sebou celou krabici lněného oleje do stěhovacího kontejneru. Věděla, že zde není k sehnání. Kromě toho

jsme nikdy nejedli vepřové, moje babička byla muslimka a na to byla velmi přísná, nikdy nesmělo být vepřové v domě, to vždy kontrolovala. Ale tady bylo vepřové skoro jediné dostupné maso.“

Přestěhování ze střední Asie na Balt v devíti letech byla veliká změna v Jevgeniově životě. Druhou takovou změnou byl rozpad Sovětského svazu. To mu bylo patnáct let.

„Tenkrát to bylo těžké, zejména ve škole. My žáci jsme měli negativní názor na výuku litevštiny. Je těžká, neviděli jsme její užitečnost a tady vlastně ani nikdo nemluvil litevsky. Naši litevští učitelé nás nijak zvlášť nepovzbuzovali, podle některých bychom zde vůbec neměli být. Mohli říkat: nenarodili jste se zde. V té době se objevoval nacionalismus různého druhu a byl i mezi učiteli.“

Ale toto město je mladé, určitě skoro nikdo se v té době zde nenarodil.

„Ne, to je pravda. Teď už město existuje čtyřicet let a žijí zde lidé, kteří se zde narodili v mém věku. To je první generace, cítí se jako místní rodilí. Já jsem ale jeden z těch přivandrovalých migrantů.“

Jevgenij se usmívá. Do místnosti vešel jeho kolega a poslouchá, o čem se mluví.

„Nyní se už nemluví o okupantech. Nebo jen žertem – neumíš litevsky – jsi okupant,“ říká a směje se.

Pod rozepnutou bundou má černé tričko s ruským znakem. Že by to také byl žert? Odchází dříve, než se ho mohu zeptat a Jevgenij pokračuje se svým uvažováním.

„Ne, takové věci už nejsou teď slyšet, že bychom byli okupanty. Alespoň ne v našem městě. Mám mnoho litevských přátel, kteří se mnou ochotně mluví rusky, jednoduše umí líp rusky, než já litevsky. Určitě by bylo pro mne těžké najít práci v Litvě ve Vilniusu nebo v Kaunasu – měl bych tam problémy s jazykem. Zejména písemně bych dělal hodně chyb v koncovkách, protože litevština je těžší než ruština.“

Právě proto Jevgenij jel do Ruska studovat v roce 1990, ale vrátil se do Visaginas, aby se postaral o svoji nemocnou matku a studium nedokončil. Matčina mzda nestačila na zaplacení studia v Rusku. Zpočátku Jevgenij pracoval v několika soukromých podnicích. Nyní je zaměstnán v Kulturním domě již deset let. Práce se mu líbí, ale plat méně, zejména to bylo špatné při krizi v roce 2008. Základní plat se nezvyšoval a příplatky byly rušeny.

„Nikdy jste nemyslel na to, zůstat v Rusku?“

„Ano, uvažoval jsem o tom. V Rusku mám dvě tety, utekly tam z Tádžikistánu, když tam po rozpadu Sovětského svazu vypukla válka. Bydlí v malém městě blízko Volgogradu v jižním Rusku. Jednou jsme tam s maminkou jeli v roce 2006, velmi tam chtěla, její zdraví se zhoršovalo ...“

Jevgenij se odmlčel na chvíli a obrátil se ke zdi, zadržoval slzy.

„Uplynulo skoro osm let od doby kdy odešla. Bylo jí 54 let, ale žila o hodně déle, že jí prorokovali lékaři v Tádžikistánu, nejspíš proto, že jsme se sem přistěhovali.“

Jevgenijova matka zemřela krátce po návratu z Ruska.

„Chtěla se setkat se svými sestrami, obejmout příbuzné, jejich děti, vidět hrob

své matky. Určitě již tenkrát cítila, že je to poslední příležitost. Jeli jsme tam v létě o mé dovolené a na podzim už tady nebyla.“

Jevgenij se opět odmlčel. Potom vyprávěl, že přemýšlel, že by se možná mohl přestěhovat k příbuzným do Ruska.

„Ale tam bych byl cizincem, gastarbeitrem. Život s litevským pasem by byl pro mne těžký. A také teď cítím, že vlastně moje kořeny jsou tady, i když maminka už nežije. Mám tady práci, našel jsem si přítelkyni a její rodiče se stali mými rodiči, nemyslím na ně jako na tchýni a tchána. Myšlenky na Rusko jsem opustil. Jako Rus v Rusku bych měl horší sociální postavení, než mám jako Rus v Litvě. Kdybych bydlel v Lotyšsku, a měl onu cizineckou legitimaci, pak bych se jistě přestěhoval do Ruska. Moje teta mi řekla, abych tady všechno nechal a přestěhoval se k nim, kdyby se život tady zhoršil. Já jsem ale přesvědčený, že jsem se rozhodl správně.“

Nedostatečná znalost litevštiny mu přesto způsobuje určitá omezení, ale ten problém už nebudou mít jeho děti, věří Jevgenij.

„Snažíme se, aby se naučily jazyk. Všiml jsem si, že Nikita, který je již trochu starší, si rád hraje s dětmi, které mluví litevsky, líbí se mu to. Zajímá se také o angličtinu a mne nepřekvapí, až se rozhodne jít do světa až vyroste. Moje děti nebudou nakaženy nacionalismem, ani já sám nemám tu nemoc. Pro mne mají všichni lidé stejnou cenu. Já mám jen trochu problémy s jazykem, protože jsem byl ve škole líný, tenkrát jsem se měl jazyk naučit. Pro děti to ale bude snazší.“

„Co pro vás znamená osobně, že jste Rus a ne Litevec?“

„Myslím, že jsem pyšný na to, že jsem Rus, ale vlastně to není důležité. Litevec by určitě řekl o sobě to samé. Jsem hrdý na to, že jsem si udržel určité ruské tradice, ale nezajímám se o náboženské svátky, jsem ateista.“

Jinak ale Jevgenij viděl jasný rozdíl mezi Rusy z Litvy a Rusy z Ruska, když byl na dovolené v Egyptě se svou manželkou.

„V hotelu bylo mnoho Rusů a podle mne se chovali divně a odvázaně. Jednou večer jsme viděli už dost opilého Rusa. Seděli tam a křičel: „Jsou tady Rusové? Není tady nějaký Rus, se kterým bych se napil?“ Prosil jsem Lenu, aby nemluvila, aby si ten člověk nevšiml, že mluvíme rusky, styděl jsem se za něj, nás tak nevychovali. Byli tam i jiní, kteří se nechovali slušně, jako by je byli vypustili z klece a náhle se cítili svobodní. Pochopitelně, že ne všichni jsou takoví, ale stačí jich jen pár a získá se špatný dojem o celé skupině.“

Následující den jsem se sešel s Irinou Keizo. Přistěhovala se do Visaginas v roce 2001 na práci s dětmi závislými na drogách. Ten problém vypukl v období rozpadu Sovětského svazu a s rozvojem organizovaného zločinu. Jedna z příčin tohoto velkého problému byla právě ve Visagines, protože mládež rusky mluvící ztratila perspektivní budoucnost, myslí si Irina.

„O tom jsem přesvědčená. Lidé se začali cítit izolovaní, byla tu sociální nerovnost. Ti, kteří chodili do litevské školy, překonávali jazykovou bariéru a mohli studovat dál i v jiných městech, ale ostatní? Jazyková bariéra mládež tady izolovala. Jak by se mohla vzdělávat, když neznala jazyk? Jak najít práci bez vzdělání? Všichni nemohou jet do zahraničí a ani to nebylo možné, když země ještě nebyla v EU. A

mladí, kteří potřebovali peníze, se začali zabývat nezákonnými obchody. Ze začátku se možná jednalo o pašované cigarety, ale tím se nedá mnoho získat, jestliže se nejedná o velká množství. Drogy vynášely víc, někam odjedete, nakoupíte malé množství, větší část prodáte, získáte peníze a ještě máte něco pro sebe na večery. Nejen mládež navazovala kontakty s organizovaným zločinem po pádu Sovětského svazu v devadesátých letech, celá Litva byla jako divoký západ,“ říká Irina Keizo.

„Dokonce ukradli jaderné palivo z atomové elektrárny. To se našlo v lese až po několika letech.“

Irina Keizo neví jak se krádež přesně stala. Později jsem našel článek v novinách z roku 2003, kdy již dlouho postrádané palivo bylo nalezeno. Sedm metrů dlouhý a 270 kg těžký kovový článek ve schráně byl odcizen z atomové centrály pod autobusem. Zloději se pokoušeli prodat uran, ale vždy se ukázalo, že kupci byli agenti litevské bezpečnosti. Zloději se mohli vyhnout vězení, protože ukázali, kde je radioaktivní materiál schovaný, ale dosud ani všechno nebylo nalezeno.

Ale během dalších deseti let se ve Visaginas mnoho změnilo a problémů o hodně ubylo.

„Nyní je pro mládež více příležitostí, svět je otevřený a kromě toho se všichni učí litevsky. Když jsem sem přišla, bylo tady mnoho závislých dětí, o které se nikdo nestaral. Městské vedení s naší organizací nechtělo spolupracovat, řekli nám, že je již zaběhnutá praxe s výměnou injekčních stříkaček a to stačí. Jediná věc, kterou jsme chtěli, bylo získat prostory, kde bychom mohli začít uskutečňovat náš readapční plán pro děti, ale nechtěli nám pomáhat. Obrátili jsme se na sousední město a tam nám dovolili používat starý opuštěný statek, který sloužil za sovětské doby jako kolchozní klub. Tam jsme začínali a dnes je to největší centrum readaptace v Litvě. Ti, kteří programem readaptace prošli, se nejen zbavili své závislosti, ale také dostali odborné řemeslnické vzdělání do dalšího života.“

Sešel jsem se s Irinou v malé kanceláři místní kabelové televize, kde nyní pracuje. Prohlédl jsem si vedlejší televizní studium. Na stěně visela veliká fotografie Visaginas, pořízená z nejvyššího domu ve městě. U ní stál stůl pro moderátora. Vedle jeho pracovního stolu někdo pověsil ruskou nacionalistickou stuhu svatého Jiří a úzkou stužku s barvami ruského praporu.

Jednou z pracovnic je tady Anastasia Tomm. Je jí asi 25 let. Spolupracuje jako zpravodajka v létě, zbytek roku studuje obchod v Británii.

„Vracím se příští týden. Začnu studovat třetí rok, brzy získám diplom.“

Když se divím, proč se rozhodla studovat v Británii, kde je to značně dražší než v Litvě, řekla, že rozhodl jazyk.

„Když jsem skončila školu, myslila jsem si, že neumím litevsky dostatečně dobře. Mohla jsem sice litevsky mluvit, ale necítila jsem se na to, abych se učila v litevštině. Chtěla jsem se učit buď v mateřském jazyce, nebo v angličtině. A v té době, kdy jsem končila, bylo velmi přitažlivé pokračovat v učení v zahraničí, speciálně v Anglii, protože s diplomem z Evropy je snadnější najít práci. Kromě toho není zapotřebí studovat příliš intenzívně. Budu mít jen deset přednášek týdně tento rok, ale moji přátelé, kteří studují v Rusku musí sedět na přednáškách od rána do večera.“

„A jak intenzívně se studuje v Litvě?“

„To vlastně nevím, protože všichni mí přátelé, kteří se mnou končili školu nyní studují v zahraničí, v Rusku, v Anglii, nebo v jiných evropských zemích. Asi jen jeden studuje v Litvě.“

„Proč?“

„Pro nás v Litvě je těžké být přijat ke studiu. Studium je sice bezplatné, ale počty k přijetí jsou nízké a hlavně se musí projít dobře přijímacími zkouškami. Proto většina odchází do Ruska nebo do Anglie, kde je přijetí snadné. Ale tam se musí platit a potom všichni si tam budeme muset hledat práci. Současné litevské platy v žádném případě by nestačily na zaplacení studijních půjček.“

Anastasiina třída je poslední, kde se litevština vyučovala jen jako cizí jazyk. Nyní Litva přebírá Lotyšský příklad a zavádí dvojjazyčné vyučování ve školách.

„Moje generace studovala v ruštině, ale později začali propouštět učitele, kteří neuměli litevsky. Nyní je vyučování částečně v litevštině. Pro současné žáky bude všechno snadnější a věrme, že se jim podaří dostat se na litevské vysoké školy. Velký problém je však, že v Litvě není práce, a když máte litevské školy, tak to v Evropě kde je práce, mnoho neznamena. Proto je lepší mít evropskou školu, s ní se práce lépe hledá.“

Blízko televizního studia stojí z poloviny postavený cihlový kolos jako monument pádu Sovětského svazu. Dům měl být pětipodlažní s prodejny v přízemí, podobně jako budova, kde se nachází televize. Stavba byla zastavena, když přestal sovětský systém fungovat. Teď otvory pro okna jsou prázdná a na střeše rostou břízky. Jen na skoro dokončené věži je několik oken zasklených. Že by začaly dokončovací práce?

„Ne, ne. Majitel prostě jen několik oken zasklil, aby dům mohl být pokládán za staveniště, nikoliv ruinu. Dům tu již stojí tak dlouho, že je tam vše zničené od vlhka a je požadováno, aby byl zbourán, ale i to stojí dost peněz,“ směje se kameraman Nikolaj.

Mimo rozpadajícího se domu, který je úředně staveništěm, je mnoho budov ve Visaginas v dobrém stavu. Sportovní hala je zateplená z peněz Evropské unie, jak je napsáno na tabuli u staveniště. Na příjemné pláži mezi vysokými borovicemi je nová cyklostezka a vedlejší starý sovětský kulturní dům je opravený – vše s podporou EU. U radnice dál stojí stříbrný čáp, roztahuje křídla na vysokém sloupu a svítící čísla označují, že radiace je v normě. Monumentální balvan označující začátek stavby v roce 1975 stále stojí na svém místě se svými nápisy v azbuce a o několik stovek metrů dále vidím další nápisy v ruštině na výkladní skříní: „Knihy v ruštině“.

Malé knihkupectví je zázračně dobře zásobené pro město, které má jen dvacet tisíc obyvatel – ale na druhou stranu jsou obyvatelé vysokoškolsky vzdělaní odborníci na jadernou elektřinu a jsou zde trvalými zákazníky. Knihy pocházejí z Ruska, to je patrné hlavně na názvech na polici pro aktuální politickou literaturu: „Genocida Rusů na Ukrajině – Západ mlčí“, „Celá pravda o Ukrajině – kdo profituje z rozpadu země“ (na obalu knihy je fotografie Baracka Obamy) a ještě „Ukrajinská chiméra – konec protiruského programu“. Ale v prodejně je také plná police děl

Alexandra Solženicina.

Předstírám, že si prohlížím suvenýry z březové kůry na pultě vedle pokladny a naslouchám rozhovoru dvou prodavaček se ženou s vědrem borůvek.

„Sklizeň se zdá být dobrá a syn se právě znovu oženil,“ vypráví ta žena.

„To je dobrá zpráva, první manželství nebylo dobré,“ říká jedna prodavačka druhé, když žena s borůvkami odešla.

Zdá se, že zde zná jeden druhého. A je jistě vidět už z dálky, že odtud nepocházím. Na ulici mě náhle oslovil muž, který chtěl vědět, jestli bych mu nemohl náhodou dát pár eur. První žebrák, kterého jsem potkal v Litvě – mluvil anglicky. Překvapilo mě to tak, že jsem ho obešel. Byl to dobře oblečený muž středního věku.

„Proč mi nechcete dát peníze?“ Zeptal se ten muž poněkud uraženě.

Až potom mě napadlo, že měl možná zajímavou historku na vyprávění.

Několik stovek metrů od knihkupectví jsem uviděl vrata s nápisem „Knihovna“ v litevštině. Vešel jsem. V jedné, sovětsky vyhlížející místnosti byla vyrovnaná řada počítačů. Dvě ženy v pensijním věku seděly u klávesnic. Na zdi visela soška letící ženy, v levé ruce knihu, v pravé brk.

V druhé místnosti zdobil zeď model města Sniečkus takový, jak by měl vypadat dostavěný – ale nápis pod obrazem je změněný, nyní je tam napsáno Visaginas na kousku kartonu. Na modelu nenacházím všechny domy ani dům, ve kterém se nyní nacházím. Zeptal jsem se šedovlasé knihovnice. Ukázalo se, že zde pracuje od doby, kdy byla knihovna postavená.

„Na modelu je vidět jak bylo město původně naplánováno, ale nikdy to nebylo přesně podle plánu. Model je jedinou věcí, která zůstala po Sniečkovi v této místnosti. Dobře si pamatuji, když se muzeum otvíralo. Účastnila se i vdova po Sniečkovi, bylo mnoho proslovů. Ale po pádu Sovětského svazu vedení města chtělo muzeum zrušit. Někdo sem přišel a pak odnesli všechny exponáty. V poslední době je začali hledat, bylo mezi nimi několik unikátů, jedná se o naší historii, ale už nikdo neví, kam se ty věci poděly.“

Knihovnice mluví dobrou ruštinou, ale zdá se, že je to Litevka, jedna z mála, které jsem potkal ve Visaginas. Na jiném konci knihovního labyrintu je umělecká expozice, kterou mi chce knihovnice ukázat. Cestou mě upozorňuje na přeplněné police starými knihami a říká, že jsou to dary od čtenářů.

„Mládež už knihy nečte, mnoho lidí sem přichází s věcmi, kterých se chtějí zbavit. My jsme získali místo, když nám nařídili odstranit skoro všechny sovětské knihy, zůstala jen klasická díla. Ostatně dnes mládež ani neumí rusky, lépe umí anglicky. Když sem mladí přijdou do Visaginas, myslí si, že je to tady divné, jakoby přišli do Ruska.“

OPRÁVNĚNÝ BOJOVNÍK

Spojení mezi Visaginas a Vilniusem, hlavním městem Litvy, je světle modrým autobusem značky Ford Transit. Autobusy jezdí sedmkrát denně a cesta trvá trochu víc než dvě hodiny. Cesta vede podle hranice s Běloruskem a mnoho zdejších

obyvatel tohoto regionů jsou ruský mluvící.

Když se v rádiu ruskojazyčný zábavný program postupně ztratil ve vzrůstajícím hluku, řidič vyladil jiné vysílání v ruštině – komerční hudební stanici.

Po Visaginas a vesnicemi u běloruských hranic vyhlíží Vilnius se svým půl milionem obyvatelů jako opravdové velkoměsto. Když jsme dojeli na konečnou stanici, přes ploché, bílé autobusov nádraží, na vlakové nádraží, které bylo zcela zničené za druhé světové války a rekonstruované v monumentálním klasicistním stalinském stylu v padesátých letech. Vzdálenost je jen několik stovek metrů, ale tři nadšení taxikáři se mě přesto zeptali, zda nechci svézt. Všichni mluvili rusky.

Když jsem se zeptal ženy za přepážkou, zdali také mluví rusky, zdálo se, že ji to pobavilo, že se tak ptám.

„Nedovedete si představit, kolikrát musím odpovídat, když prodávám jízdenky na dopolední vlak do Klajpedy.“

Podle sčítání obyvatel ve Vilniusu jen 12% obyvatel jsou Rusové – je zde více etnických Poláků, protože Vilnius v období mezi světovými válkami patřil Polsku. Ale také mnoho Poláků mluví rusky a na ulicích je slyšet ruština.

„Nemáte několik zbytečných centů? Ptá se mě muž u východu z nádraží rusky. Zdá se, že zde žebráci nemluví anglicky. Dal jsem tomu člověku drobné, které mi zůstaly po koupi jízdenky. Odmítl jsem však návrhy taxikářů. Rozhodl jsem se jít pěšky do hotelu. Stoupání bylo poněkud prudší, než jsem předpokládal, ale to mi nevadilo – Vilnius je nezvykle krásné město na procházky.

V 19. století byl Vilnius důležitým sídlištěm židovského obyvatelstva, kde jim bylo dovoleno se usídlit za carského Ruska. Město bylo nazýváno někdy Jeruzalémem Litvy. V době mezi světovými válkami, když Vilnius patřil Polsku, téměř polovina obyvatel z přibližně 200.000 byli Židé. Jejich hlavním jazykem byl jidiš a v roce 1925 se Vilnius stal sídlem jazykového židovského institutu *YIVO* (Yidischer Visnshaftlekher Institut). Jeho založení podpořil Albert Einstein a Sigmund Freud. Institut se zabýval uchováním a výzkumem jazyka, kultury a literatury východoevropských Židů.

Skoro všichni Židé a vše židovské v současné Litvě bylo zničeno a odstraněno za německé okupace v letech 1941-1944. Ale jakoby zázrakem *YIVO* ještě před nacistickou okupací přesídlilo své centrum do New Yorku. Institut mohl pokračovat ve své práci po válce a dokonce získal části svého starého archívu z Vilnius, které nacisté odvezli do Berlína. Zřejmě pro nacisty dokumenty národa, který chtěli zničit, byly důležité.

V září 2015 *YIVO* mohlo oslavit své jubileon ve Vilnius. Částí oslav byl koncert americké skupiny Klezmatics. Lístky na koncert jsem získal náhodou. Velká hala staré radnice byla plná, lístky byly brzy vyprodané. Klezmatics hrál několik svých nejznámějších písní v jidiš a potom byl hlavní program večera: speciálně komponovaná a částečně improvizovaná hudba doprovázející filmem o životě Židů v regionu Vilnius ve dvacátých a třicátých letech minulého století. Velká část materiálu z Ameriky z archívu *YIVO* byla nafilmována imigranty v USA. Filmy zobrazovaly šťastné letní dny na venkově, ale staly se tragickými pro ty, kteří ve vlasti zůstali. Oslavy skončily řetězovým tancem všech účastníků při radostných tónech hudby.

Život jde dál, navzdory holokaustu.

Jidišmluvící zde nejsou. Těch málo Židů, kteří zde zůstali, mluví hlavně rusky a své kořeny má v jiných částech Sovětského svazu, především v Rusku a na Ukrajině. Ve společnosti mluví mezi sebou hlavně rusky, ale na scéně jejich jazyk chyběl – tam byla slyšet jen angličtina, litevština a jen několik slov v jidiš.

Následující den jsem se sešel s Oksanou Bekerienê, aktivistkou, která bojuje za práva rusky mluvících lidí v Litvě. Sešla se se mnou ve starším autě před hotelem. Na zadním sedadle leželo rybářské náčiní.

„Je to auto mého bratra, hodně rybaří,“ vysvětlila.

Zaparkovali jsme blízko starého města a šli dlouhou procházkou při které mi vyprávěla o multikulturní historii Vilnius. Nakonec jsme se ocitli v kavárničce a vnutila mi kapučino s pečivem, protože jsem jejím hostem.

Vyšplhali jsme se přes okno, ke kterému postavili schůdky pokryté kobercem a ocitli jsme se na malém vnitřním dvorku.

„Mám ráda tuhle kavárničku s dvorkem, podobá se vnitřním dvorům v Petrohradě. Zde se může kouřit, doufám, že vás to nebude obtěžovat.“

Oksana Bekerienê si zapálila cigaretu, napila se kávy a začala vyprávět, proč její organizace chce rozšířit výuku ruštiny ve školách v Litvě.

„Ruské školy zde jsou už po staletí, o mnoho déle, než vyučování v litevštině. Školní výuka je vážný problém pro národnostní menšiny. Nyní se přechází na systém, ve kterém je litevština hlavním vyučovacím jazykem i ve školách s menšinovými skupinami. Zákon byl schválen v roce 2011 a v platnosti je od 2013. Před tím se dostávalo menšinám vyučování v jejich mateřském jazyce, v první řadě rusky nebo polsky, ale nyní všechny základní školní předměty jsou vyučovány v litevštině. Už v první třídě je 30 % výuky v litevštině.“

Oksana Bekerienê si myslí, že rusky mluvící děti by měly mít výuku v ruštině alespoň šest školních let.

„My máme úplně jiné tradice než etničtí Litevci. Žijeme tady společně a různá kultura není problém, ale když děti chodí do litevské školy, nepochopí své kořeny. Pokud by se učily v ruštině, naučily by se základní ruskou terminologii, mohly by si udělat vlastní obraz světa a pak později by si snadněji mohly vytvořit své vědomosti také v jiných jazycích.“

Návrh dát menšinám základní výuku v mateřském jazyku nezní nijak radikálně, ale otázka ruštiny ve školách a veřejném životě je velmi citlivá v zemích na Baltu. Politici a aktivisté, kteří mají odvahu dotknout se tohoto tématu, jsou často odsouvání stranou, a proto zřídka přichází s návrhem, který by se radikálně lišil od všeobecného politického směru i v jiných otázkách.

Stejně jak to bylo u politického aktivisty Vladimíra Lindermana v Rize, tak stejně i Oksana Bekerienê uvažuje, když se jí ptám, zda události na Ukrajině nějak ovlivnily názory rusky mluvících v Litvě. Ona si myslí, že ukrajinský národ doopravdy neexistuje a Rusko v žádném případě nenese žádnou vinu na těch událostech, protože problémy vznikly utlačováním Rusů nacionalistickou vládou Ukrajiny.

„Pokusili se, se svoji rusofobickou politikou řešit problémy v zemi. Proto bylo nevyhnutelné, že došlo ke konfliktu. Když se nedodržují lidská práva, nikdy to nemůže skončit klidně, vždy dojde ke konfliktu.“

„Vy tedy nevidíte roli Ruska ve všem co se tam děje?“

„Řekněme si to, jak to je. Myslím si, že ukrajinský národ neexistuje. Stejně jako běloruský národ. Běloruští a ukrajinští nacionalisté mi to mohou vytýkat, jestli chtějí, ale já si myslím, že ukrajinský a běloruský národ byl vymyšlen začátkem 19. století. A absolutně si nemyslím, že tam válku začalo Rusko. Vínou nese stát, protože nedodržel práva lidí.“

Oksana Bekerienê odmítá všechny otázky o vojenské pomoci z Ruska vzbouřencům na východní Ukrajině.

„Mluví se o tom hodně, ale já nijak nevidím takovou podporu. Jediná věc, kterou vím, jsou organizace, které sbíraly pomoc pro trpící lidi v Doněcku a Luhansku. Nesbíral se žádný vojenský materiál, ale peníze na potraviny, obvazy, kávu a čaj. A ti lidé byli nařčeni z podpory terorismu, chápete? Ne, já doopravdy nevím kolik Rusů a ruských vojáků tam je, nebyla jsem tam. Ale kořeny toho konfliktu nevznikly v Rusku. Jsou jinde. Není možno obviňovat Rusko, že způsobilo Eŭromajdan! V které jiné evropské zemi by bylo možno něco takového dovolit? Měli davy rozehnat.“

„Ale vláda se snažila rozehnat davy protestujících v Kyjevě s katastrofickými výsledky,“ namítám.

„Cha cha, tak hodně se snažili, že protestující ohrožovali policejní jednotky“. Střelba proti davu se stovkou padlých chybí ve vyprávění Oksany Bekerienê.

Nu, neměli bychom mluvit jen o Ukrajině. Sbíрка na pomoc vzbouřeným regionům východní Ukrajiny od aktivistů je asi vysvětlení přílišného zájmu litevské bezpečnostní služby o kontakty s ruskými organizací v zemi, podle Oksany Bekerienê. Dělá jí zejména starosti, že bezpečnostní služby se zajímají zejména o ruská gymnázia, která pořádají mezinárodní letní tábory v Kirgízií na počest sovětského vítězství ve druhé světové válce.

„Dřív to nebyl problém, teď je to náhle bezpečnostní riziko. Bezpečnostní policie přišla do školy a zkonfiskovala všechny počítače a dělali nátlak na rodiče, to je nepřijatelné.“

V srpnu 2015 byli tři ruští aktivisté z Litvy vyhoštěni. Byli pozváni na konferenci o extrémním nacionalismu, kterou aktivisté v Litvě, mezi nimi i Oksana Bekerienê, zorganizovali v přístavním městě Klaipeda, ve městě s velkou ruskou minoritou.

„První host, kterého jsme očekávali, byl Alexandr Kuzmin, aktivista za lidská práva v Litvě, pomocník Tatjany Ždanok v Evropském parlamentu. Jel autobusem z Rigy. Na hranicích ho zastavila pohraniční stráž pro kontrolu pasu, ačkoliv zde už sotva nějaká hranice je. Dovolili mi hranici přejít, ale když dojel na autobusové nádraží v Klaipedě, čekali ho tam policisté a informovali ho, že musí hned opustit Litvu, protože ohrožuje bezpečnost země. A také, že se nesmí vrátit dalších pět let.“

Tatjana Ždanok je ruská matematicka. Koncem osmdesátých let v sovětské Litvě se angažovala v hnutí *Interfront*, které usilovalo všemi prostředky o zachování

Sovětského svazu. Nyní je vedoucí strany *Ruská unie Litvy*, jejíž podpora v parlamentních volbách byla přibližně 2 % - většina rusky mluvících v Litvě však volila mírnější stranu *Střed souladu*. Ve volbách do Evropského parlamentu se Ždanok podařilo mobilizovat rusky mluvící voliče a ona sama byla zvolena dokonce dvakrát.

Při referendu, které bylo vyhlášeno nezákonně na jaře 2014 o okupaci Krymu byla Ždanok jednou z „mezinárodních pozorovatelů“, které Rusko vyzvalo, aby legitimizovali výsledky. A pomocník Tatjany Ždanok, Alexandr Kuzmin, byl jeden z odborníků, kterého organizace Oksany Bekerienê pozvala, aby přednášel o extrémním nacionalismu. Když Kuzmin a ještě další dva účastníci z Litvy byli vyhoštěni ze země, rozhodli se pořadatelé zrušit akci, vyprávěla mi Oksana Bekerienê.

„Jednoho z těch lidí, kterého chytili byl Alexandr Ržavin z Litvy. Není vůbec žádný extremist, zkoumá válečné hroby z první a druhé světové války a studuje v archívech. Vůbec nemohu pochopit, proč ho odvedli. Stalo se to podivným způsobem. Chtěli jsme akci zahájit položením květin k pomníku sovětských osvoboditelů v Klaipedě. Německá agrese za druhé světové války je příkladem toho, co může vést k extrémnímu nacionalismu. Když jsme byli na cestě zpět, přistoupilo k nám několik civilně oblečených mužů, kteří od nás žádali legitimace. Potom Alexandra odvedli na úřad pohraniční stráže. Tam dostal písemné rozhodnutí, podle kterého nemá právo pobývat v Litvě.“

Oksana Bekerienê nechápe rozhodnutí úřadu, proč zadrželi hosty semináře. To nechápe i mezinárodní organizace pro lidská práva *Human Rights Watch*, která v oficiálním komentáři především kritizuje, že „Alexandr Kuzmin, bojovník za lidská práva“ nebyl informován proč je pokládán za nebezpečí pro národní bezpečnost Litvy a že rozhodnutí zákazu je psáno jen v litevštině.

Protože litevské úřady odmítají sdělit příčiny rozhodnutí – formálně pro zabezpečení soukromí Alexandra Kuzmin – je těžké posoudit, zda opravdu on, nebo další zadržené osoby představují nebezpečí pro Litvu. Kuzmin je pravděpodobně dál sledován litevskou bezpečnostní službou, která mohla eventuálně varovat své litevské kolegy o jeho plánované cestě.

Pravděpodobně litevská bezpečnostní služba měla prostě podezření, že Kuzmin by mohl něco nevhodného říci na semináři. Je ale otázka, že právě veřejné upozornění na zadržení účastníků nepřispívá tím více k radikalizaci možných podporovatelů Kuzmina a jeho přátel, než nějaký proslov na málo početném semináři.

IMIGRANT

Mladý muž obchází lidi a žádá peníze na jízdenku, chce jet domů. Muž mluví rusky, zdá se, že propil svou zpáteční jízdenku. Tímto vlakem se mu nejspíš nepodaří odjet. Jeho žebrání nemá úspěch.

Krátký dopolední vlak z Vilnius na hlavní mořský přístav Litvy v Klaipedě se vrátil na nástupiště, kde už mrzne několik cestujících v řídkém dešti. Jedny dveře u

každého vagonu se otevřely a hned se vytvořily fronty – u každých dveří stál průvodčí a kontroloval jízdenky.

Když jsem našel své místo, ukázalo se, že je již obsazené ženou a jejími zavazadly. Prý to není důležité, jsou tady volná místa. Sedl jsem si na volné místo, ale brzy se objevil cestující s místenkou na toto místo a poslal mě jinam. Cestou do Klaipedy se objevila jiná, rozhodná žena, která měla místenku na jedno ze zabraných míst. Ta nekapitulovala, ale majitelka zavazadel odmítla odstranit zavazadla, v momentě se začaly hlasitě litevsky dohadovat, dokud nepřišel přivolaný průvodčí. Brzy se zavazadlo octlo uprostřed chodbičky a tam padalo na různé strany podle pohybu vlaku a blokovalo průchod. Ale už brzy budu v cíli.

Klaipeda byla důležitým obchodním městem už ve 13. století, když se ještě jmenovala Nemel. Do první světové války byla součástí německého východního Pruska, ale po válce ji ovládly vítězné mocnosti. Vláda osamostatněné Litvy si chtěla získat důležitý přístav, a proto v lednu 1923 zorganizovala „lidové“ povstání a Klaipedu anektovala.

Na jaře 1939 nacistické Německo vyhlásilo Litvě ultimátum a požadovalo Klaipedu zpět. Izolovaná a slabá Litva se požadavku podřídila. Po několika dnech navštívil přístav Hitler a přednesl projev před obyvateli, mezi kterými bylo mnoho německy mluvících. Později pak Klaipeda nepřípadla Litvě, ale podle paktu Molotov-Ribbentrop byla anektována Sovětským svazem v roce 1940. Dříve než vojenské jednotky vešly do města v roce 1945, téměř všichni obyvatelé utekli do Německa. Po válce bylo město v ruinách a z různých částí Sovětského svazu přišlo mnoho nových obyvatel. Proto je ruština v Klaipedě stále důležitým jazykem v porovnání s mnoha jinými městy v Litvě.

Jen málo zůstalo ze starých budov v centru města a také večer ve všední dny je vidět málo lidí. Tu a tam stojí staré domy, ale většina jich je postavená za sovětské doby. Nejpodivnější je katolický kostel panny Marie, velká hnědá krabice, která asi omylem dostala v roce 1956 stavební povolení, když po smrti Stalina došlo k uvolnění. Ale úřady brzy litovaly, a když byl kostel v roce 1960 dokončen, vedoucí stavby a faráři byli uvězněni. Byli obviněni ze spekulací se stavebním materiálem a odsouzeni ke 4 – 8 letům vězení. Kostelní věž byla zbourána v roce 1962 a z budovy se stal koncentrační tábor. Až v roce 1987 v důsledku Gorbačovovy perestrojky byly v kostele povoleny mše. Nyní už má kostel opět svou věž a uprostřed fasády věže stojí bílá socha panny Marie s otevřenou náručí.

V blízkém krámku stojí několik mladíků a nadává – přibližně jedno ze tří slov v rozhovoru je hrubě sprosté.

„Všeobecně se hodně a nechutně v Klaipedě nadává“, říká Inga Gatkuk, když se s ní později setkávám v jejím bytě v čtyřposchodovém domě ze sovětské doby něco ví než kilometr od kostela. Její děti jsou ve škole a její manžel je na lodi a ze Španělska míří do Afriky. Učí se litevsky, je imigrantkou do Litvy.

„Přišli jsme z Kazachstánu před čtyřmi lety. Dostali jsme povolení k pobytu, protože můj manžel má litevské kořeny. Už dávno chtěl opustit Kazachstán, absolutně nechtěl do Ruska. On si vlastně myslel, že je Lotyš, že jeho otec je Lotyš, ale ukázalo se, že dědečkova rodina pochází odtud, z Klaipedy. Odtud prchli do Rigy

v roce 1939. Když se manžel dověděl, že je Litevec, zjistil, že existuje program pro návraty pro Litevce a že má právo imigrovat do Litvy. Využili jsme to. On se vrátil a my jsme ho následovali.“

Inga Gatcuk a její manžel vyrostli v ruskojazyčném prostředí v největším městě Kazachstánu, Alma Atě, ale její manžel věřil, že je Lotyš. Inga Gatcuk je na každý pád Ruska, alespoň si to o sobě myslí.

„Když říkám, že jsem Ruska, můj manžel s tím nikdy nesouhlasí. Moje jméno není ruské a moje příbuzenstvo je polsko-ukrajinské. Kazachstán je místo, kam byli lidé deportováni již za carského Ruska, a babička ze strany mého otce pochází z rodiny, která tam byla deportovaná z Polska po polském lidovém povstání v 19. století. Matka mého dědečka si vzala ukrajinského kozáka. Taková mesaliance! Polská rodina nemohla přijmout takový sňatek s osobou nižší třídy a tak s ní přerušili všechny kontakty. Proto já vůbec nic nevím o mé rodině z této strany. Cítím se být na každý pád Ruskou, myslím v ruštině a podle mne je jazyk rozhodující.“

„V Klaipedě je snadné žít s ruštinou, ale horší je to adaptovat se. Rusové v Klaipedě jsou úplně jiní než Rusové v Kazachstánu,“ myslí si Inga.

„Klaipeda je zvláštní město. Lidé sem přišli z celého Sovětského svazu a mnoho z nich mělo problémy s policií. Bylo zde mnoho pracovních příležitostí, kde se takoví lidé mohli ztratit. Je zde spousta hrubostí a alkoholu. Když děti začaly chodit do školy, vracely se domů s vykulenýma očima: „Maminko, ve škole jsou sprostí! Děti tam kouří! Pijí kořalku!“ Musela jsem jim vysvětlit, že takové věci se stávají i v Kazachstánu, ale tam děti chodily do lepší školy. Tady není dost ruských škol, museli jsme vzít to, co bylo. Ta sprostá mluva šokovala i mne. Tady mládež i studenti mohou sedět v autobuse a každé druhé slovo je sprost'árna. Ne proto, že jsou rozčilení, prostě tak mluví. V Kazachstánu by jim to hned zatrhli.“

„V Kazachstánu rusky mluvící obyvatelstvo je ve velké většině potomky deportovaných intelektuálů, nebo vzdělaných odborníků z jiných částí Sovětského svazu a to může být částečné vysvětlení kulturních rozdílů,“ myslí si Inga.

„Je pravda, že Rusové tady jsou trochu jiní. V Kazachstánu nejsou vidět po městě opilí. Pochopitelně se lidé napijí, když jsou svátky, ale tady jsou vidět opilci ve středu města již ráno. Ostatně v tom není žádný rozdíl, jestli je to Litevec nebo Rus. A Litevci jsou také sprostí, nadávají rusky.“

„Další divná věc je, že mnoho místních Rusů se odmítá učit litevsky,“ říká Inga. „Mohou to být úplně obyčejní lidé, přibližně mého věku, mí známí, kteří zde bydleli celý svůj život. Oni se diví: „Proč bych se měl učit litevsky?“ To nechápu, proč se uzavírají do sebe, zbavují se vztahů s většinou, od slavností, od všeho dalšího. Stále to odmítají. Pravděpodobně cítí, že se s nimi jedná nespravedlivě. Mladí zde ale všichni litevsky umí. Hodně se jazyk naučí ve škole. Všechna skripta jsou v litevštině, třebaže se jedná o ruskou školu. Pro naše děti je to komplikace ze začátku, příliš mnoho textů je v litevštině. Musela jsem si sednout a překládat pomocí slovníku,“ říká Inga a ukazuje na tlustý slovník na kuchyňské lince.

Chtěla se litevsky naučit sama, hned po přestěhování. Hledala kurzy a získala kontakty v infocentru pro imigranty, kde pak sama získala zaměstnání. Nejvíc imigrantů přichází do Klaipedy z jiných částí bývalého Sovětského svazu a ruština je

jejich společným jazykem.

„Někteří uzavřeli sňatky s Litevci, jiní se prostě přistěhovali, protože životní podmínky jsou zde lepší. Moje přítelkyně, se kterou jsem litevštinu začala studovat, pochází z Moskvy. Celá její rodina je kompletně ruská, ale přistěhovali se sem, protože je tady život lepší. Mnoho místních Rusů v Klaipedě si naříká, jak špatně se v Litvě žije, ale nezdá se, že by se chystali vystěhovat, ačkoliv život v Rusku chválí. Když se začínají divit, proč jsem se tady usadila, a tady je všechno tak špatné – zeptám se, proč právě oni se neodstěhují do Ruska, když je to tam tak dobré a ještě existuje ruský program pomoci pro reemigranty, rozhostí se ticho. Z Kazachstánu se dost lidí přestěhovalo do Ruska, ale já neznám vůbec nikoho, kdo by odešel odtud, z Litvy. O nikom jsem neslyšela! Život je zde prostě lepší, to se musí přiznat. Je to tady klidnější.“

„Ale i kdyby byl život v Litvě lepší než v Rusku, je i tady dost problémů. Proto několik litevských politiků uvádí Rusy jako ohrožení národní bezpečnosti, pátou Putinovu kolonu,“ dodává Inga. „Platy zde jsou nízké. V Klaipedě žijí hlavně ženy, děti a starší lidé – skoro všichni muži odjeli do zahraničí na práci. Proto se hodí nasměrovat lidi jiným směrem a varovat před nebezpečnými Rusy, aby Litevci zapomněli na své vlastní problémy. Takové řeči jsou bezpředmětné. Skoro všichni naši ruští známí chtějí, aby jejich děti chodily do litevské školky. Na druhou stranu mám litevské známé, kteří dali děti do ruské školky, aby se naučily rusky. Podobné řeči o páté koloně jsou jen politická manipulace.“

Poděkoval jsem za čaj a našel jsem si vizitku, kterou mi dal taxikář. Mluví rusky, zavolám mu – říkám Inge.

„Všichni taxikáři v Klaipedě mluví rusky, je jedno, kterého zavoláte“, směje se Inga.

Stejně volám svého známého, pamatuje si totiž, kde mě vysadil něco před hodinou. Když vycházím z domu, taxík již stojí u vchodu. Taxikář celou dobu při cestě mluví, jak bylo všechno lepší před několika lety, když obchodní kontakty s Ruskem ještě dobře fungovaly a do Klaipedy přicházelo hodně turistů z Ruska.

Má cesta od hranic Estonska a Ruska na severu k hranicím Litvy a Ruska na jihu se chýlí ke konci. Kupuji si jízdenku na pramici na půlkilometrovou cestu do přístavu Klaipeda na Kuronském poloostrově. Úzký, stokilometrový pás pevniny je dovolenkovým rájem. Severní část patří Litvě, jižní část kdysi patřila německému východnímu Prusku, ale nyní je to enkláva ruského Kaliningradu.

Turistická sezona skoro končí, začíná houbařská sezona. Mnoho lidí má sebou na pramici košíky a někteří jízdní kola. Někteří vystupují různě na břeh. Sedím na svém místě do konečné stanice – do malého letoviska – Nida, asi tři kilometry od ruských hranic. Odtud pokračuji přímo do Ruska na vypůjčeném kole.

Když cyklostezka skončila mezi vysokými borovicemi, vysazenými v 19. století proti větru a postupu písečných dun, pokračuji pěšky po krásné písčité pláži směrem ke strážní věži, která je nejasně vidět na okraji lesa. Někdo stojí u závory uprostřed pláže. Litevská stráž? Hodí se jít blíž?

Když přicházím blíž, vidím, že člověk na hranici EU a Ruska nemá uniformu.

Jmenuje se Simon Kentgens. Pochází z Rotterdamu a diví se, že nám ulici Nieuwe Binnenweg, která leží blízko jeho ateliéru. Zde do Nidy přijel na baltský umělecký festival a stejně jako já dostal nápad podívat se na místo, kde končí Litva.

Z batohu vyndávám láhev litevského sektu, kterou jsem koupil v supermarketu v Nidě a sklenici koupenou v atomové městě Visaginas. Láhev jsem zasunul do písku do vody na okraji břehu, kde vlny ochladí víno a začínám vyprávět o své cestě. A Simon se ptá: „Jsou Rusové na Baltu diskriminováni?“

Vlny skoro odnesly láhev, když jsem přemýšlel o odpovědi.

„Mnoho lidí, se kterými jsem mluvil, řekli, že je méně snadné prorazit ve společnosti, jestliže máte ruské jméno a jestliže perfektně neovládáte oficiální jazyk země. V Estonsku a v Lotyšsku jsem slyšel kritiku na zákony o občanství. Mnohým lidem, rusky mluvícím se nepodařilo získat občanství země, ve které žili celý život. Přitom ministr zahraničních věcí je rusky mluvící a právě tak primátor Rigy, takže je zřejmé, že přece je jen možné udělat kariéru s ruskými kořeny.

Vývoj postupuje správným směrem, alespoň pokud bychom se měli řídit výzkumem veřejného mínění *Baltic Barometer*.

V roce 2004 okolo 41 % z rusky mluvícího obyvatelstva v Estonsku se identifikovalo s Ruskem a jen 2 % s Estonskem. V Lotyšsku 36 % rusky mluvících se identifikovalo s Ruskem, zatím co v Litvě to bylo jen 6 %. Velký rozdíl ukazuje, že zákony o občanství mají velký význam na identitu. Litva byla jediná ze tří baltských zemí, která přiznala automaticky občanství také rusky mluvícím „imigrantům“.

Zajímavějším je ještě, že se rozdíl zdánlivě ztrácí. V podobném výzkumu z jara 2014 se jen 4 % rusky mluvících na Baltu hlásilo k Rusku. Číslo bylo stejné ve všech třech zemích. Většina rusky mluvících se především hlásila ke svému městu, kde bydlí nebo zemi: Estonsku, Lotyšsku nebo Litvě. Pokud by byla diskriminace vážným každodenním problémem rusky mluvících lidí, sotva by mohl vývoj pokračovat tak rychle.

Současný výzkum zaznamenává mezi rusky mluvícími na Baltu velkou nespokojenost s fungováním demokracie. Více, než polovina rusky mluvících ve všech třech zemích si stále myslí, že sovětské období bylo nejlepší v historii jejich země. V Estonsku a Litvě jen jeden z pěti rusky mluvících se domnívá, že nejlepší doba je nyní, v Lotyšsku méně než jeden z desíti.

Na sovětskou dobu vzpomíná stará generace, ale výzkum ukazuje, že i mladá generace, zejména v Lotyšsku není spokojená s demokracií a byla by schopná přijmout autoritativnějšího vůdce jako řešení současných problémů.

Dalším faktem je, že právě rusky mluvící v mnoha případech byli obzvláště postiženi ekonomickou krizí okolo roku 2008. Krize byla nejcitelnější v Lotyšsku. Na druhou stranu Lotyšsko už nyní prošlo nejhorším obdobím a ekonomický růst je rychlejší. Neexistuje jednoduchá odpověď na otázku“, říká Simonovi, když chytám láhev, kterou mi chce moře odplavit.

Posadili jsme se na písek a připili si litevským šampaňským jeden po druhém, protože jsme měli jen jeden pohár. Strážný na hraniční věži s Ruskem, několik set metrů jižněji se určitě divil, co tam děláme.

AUTOBUS DO BUDOUCNOSTI

Autobus č. 68 z centra Tallinnu do Lasmamäe je dlouhý kloubový, nejnovější model. Obyvatelé z jiných čtvrtí města si často naříkají, že právě Rusové v Lasmamäe dostávají nejlepší a nejmodernější autobusy. Autobusy jezdí každých 5 minut. Možná je to díky vládnoucí *Středové strany* za všechny ruské hlasy, jak si stěžují Estonci.

Lasmamäe je největší čtvrtí Tallinnu se svými víc než stotísíci obyvateli. To bude budoucnost, říkalo se v sedmdesátých letech, když se začínalo s plány obrovského předměstí s šestiproudovou dálnicí částečně v podzemí. Původně měla mít čtvrť 180 000 obyvatel, ale rozpad Sovětského svazu zastavil příliv lidí z jiných částí impéria.

Píseň „Zastav se Lasmamäe“ od Ivo Linna byla populární při estonské *písňové revoluci* a stavba se zastavila, když revoluce zvítězila. To co bylo postaveno, to zůstalo a podle posledního sčítání lidu je zde víc než 70 % rusky mluvících.

Z pěkného centra Tallinnu vjíždí autobus do podzemí, které rozděluje Lasmamäe. Jména stanic nesou jména vesnic, které zde kdysi stály na místě současné betonové džungle. Také v Lasmamäe jsou místa více, nebo méně výstavné. Několik domů je čerstvě opravených a tam stojí za závorou s automatickým zavíráním lesklé automobily. Jiné domy nevykazují žádné změny, nebo jejich sovětskými okny se prohání vítr. Nacházejí se zde zastavárny pro ty, kterým nestačí peníze do příští výplaty a také je zde spousta heren pro ty, kdo sní o životě bez starostí. V podchodu pro pěší jsou krámky s použitým oblečením, hlásají, že přišla nová zásilka z „Evropy“. Na poněkud vybledlém štítě je nápis: „Společně přežijeme těžké časy“.

Ve druhém poschodí v neopraveném devíti podlažním domovním bloku zapaluje Filipp plynový vaříč, aby ohřál vodu na čaj a pak vychází na balkon, aby si zapálil první cigaretu toho dne. Je skoro půl jedenácté a on právě vstal z postele po noční práci strážného. Starý vaříč a zelená kuchyňská tapeta byly nové někdy v devadesátých letech a silně opotřebovaná kuchyňská linka je podle sovětského modelu. Přesto ale tahle místnost o 32 čtverečních metrech byla pro Filippa a jeho matku velkým zlepšením, když před dvěma, třemi lety se jí jim podařilo koupit je za 30.000 Euro.

Když se Filipp vrátil z balkonu, zalil čaj, který mu vložil přímo do šálku.

„Vyrosl jsem ve staré sovětské ubytovně pro pracující. Měla být jen dočasná, ale pořád stojí.“

Pro sedmadvacetiletého Filippa a jeho matku to byla velká příležitost, koupit byt tak levně – bylo to možné, protože byt potřeboval modernizaci. Ale teď kromě půjčky a úroku se musí platit za topení a elektřinu. Za jeden plat by to nebylo možné i s dvěma platy to jde ztěžka“.

Ano, Estonsko si vede nejlépe ze všech postsovětských republik, tady je životní úroveň nejvyšší. Ale mnoho lidí žije opravdu chudě a rusky mluvící mají navíc problémy, když hledají lépe placenou práci.

„Pracuji v estonské bezpečnostní službě a vedoucí jsou přirozeně Estonci.“

Někdy mám pocit, jakoby Estonci byli členy nějakého uzavřeného klubu, stojí a intrikují a já se snažím vypadat šťastně a lhostejně, když jdu okolo nich.“

Filipp se pokusil o štěstí v Británii. Byl tam několik měsíců, ale nenašel tam dobrou práci. Někdy si myslí, jestli by život nebyl lepší, kdyby se Sovětský svaz nerozpadl.

„Velmi dobře chápu, že Estonci chtěli být samostatní, ale možná bylo možné Sovětský svaz reformovat, jako to udělali v Číně, tam už také není socialismus.“

Na stole leží několik použitých knih od Alexandra Solženicina z roku 1991, když konečně bylo dovoleno v Sovětském svazu vytisknout knihy autora vyznamenaného Nobelovou cenou. Ale ty Filipp nečetl.

„Ne, to jsou knihy mé matky. Nemám sílu číst o gulagu, život je dost těžký i bez toho.“

Poděkoval jsem za čaj a vracel se podchodem podél další zastávky. Trvá jen tři minutky, než přijede moderní autobus. Po několika zastávkách jsem vystoupil v centru Lasnamäe, v obrovském nově postaveném nákupním supermarketu, který nepatří do Filippova světa. Tady je vše napulírované a drahé. Několik klientů mluví estonsky a na parkovišti stojí nová, luxusní auta. Na novinovém stánku je čerstvý výtisk časopisu *Müstiline ajalugu* – Mystická historie. Na titulní stránce je portrét známého muže s knírem a nápis: *Stalin – ruský tyran*. Tady už je Stalin historií a sovětská tyranie čistě ruskou záležitostí, bez vztahu k současnému Estonsku.

Na další zastávce jsem se vrátil do postsovětského světa. Barevné lampičky jsou na vánočním stromě před obchodem *Mustakivi* pověšeny vysoko, aby je nemohl někdo ukrást – spodní třetina stromu zůstává bez světél. Stará žena stojí na slabém dešti a prodává ovoce na nestabilním stole, vedle ní jiný prodejce prodává čepice a rukavice. Všichni tady mluví rusky. Vlastně ne úplně všichni.

Za rezatou závorou u staré sovětské školky, ze které odpadává omítka je slyšet ženský hlas, mluvící estonsky: „Nesmíte jít ven, musíte zůstat tady.“

Dvě dívenky, možná čtyřleté radostně poskakují sem a tam na dvorku školky. Učitelka stále mluví estonsky na děti, které pobíhají ve svých zářivě barevných oblečcích. Už je to druhá estonská skupina školkových dětí, které jsem dnes potkal. Také tady mnoho rusky mluvících rodičů volí pro svoje děti estonské školky, aby se naučily řeč co nejdříve.

Další den jsem jel na konečnou autobusu č. 68 do televizního studia. Autobus se jmenuje *Estonia*. To je název národního divadla Estonska.

„Je možno to také interpretovat jako symbol,“ říká rusky mluvící Estonec, filmař Sergej Trofimov, když spolu obědváme v televizní jídelně.

Mnoho lidí se nachází na okraji estonské společnosti. Každý den jedou do opravdového Estonska autobusem *Estonia*, ale každý večer se vrací do Lasnamäe, na okraj společnosti.

Sergej nyní pracuje v nové, rusky mluvící televizi *ETV+* jako nákupčí materiálu a bydlí daleko na estonském venkově – opustil chudý Lasnamäe svého mládí. Jak vypadá budoucnost pro velkou menšinu rusky mluvících lidí v Estonsku?

Rusky mluvící televizní novinářka Jevgenie Volochonskaja-Saumann má estonského manžela a „dvojjazyčné“ děti. Jistě bude moci říci něco pozitivního o

postupném splývání národních skupin.

„Ne, nebude to nic optimistického,“ říká Jevgenie. „Ne, když mluvíte se mnou. Bude trvat mnoho generací, než se věci urovnají. Rusky mluvící lidé musí pochopit, že jsou imigranty v této zemi, ale to oni nechtějí pochopit. Nechtějí rozumět, že tady už není Sovětský svaz, že teď bydlí v jiné zemi. Tohle je Estonsko, a když se nechtějí adaptovat, bylo by lépe, aby ze země odešli.“

„Ale většina rusky mluvících se tady narodila a vyrostla, jak by mohli být imigranty? Jak oni jsou odpovědní za to, že se zde náhodou narodili?“

„V tom případě jsou zodpovědní jejich rodiče. A také oni sami. Mohou se odstěhovat, když nejsou spokojeni. Mnoho se jich ale nechce adaptovat, chtějí pořád mluvit rusky, mají stále své imperiální sny. To je největší problém našich rusky mluvících obyvatel, oni nechtějí být stejní, chtějí být důležitější. Pořád trpí komplexem velkého bratra. Pro mne je to snazší, protože jsem Židovka, nikdy jsem neměla imperiální touhy a přijala jsem to, že jsem tady imigrantka. Jiným to bude ale trvat generace.“

Nestojí za to psát knihu o rusky mluvících lidech na Baltu, protože tato otázka je již vyřešena, myslí si Jevgenie – taková skupina lidí neexistuje.

„O čem to tady mluvíme? Tito rusky mluvící nejsou jednotnou masou, to je jen klíšé, předsudek. Rusky mluvící jsou velmi různorodí mezi sebou. Někteří stále nechtějí pochopit, že nyní bydlí v úplně jiné zemi s jiným jazykem, s jinou kulturou. A já neznám ani jednoho člověka, který ačkoliv nemá perfektní znalosti estonštiny, který by byl nějak izolován jen kvůli svému ruskému jménu. Tvrdit něco takového je nesmysl. Holý nesmysl.“

„Možná by bylo vhodné zjistit, jaké myšlenky má rusky mluvící člověk ve své hlavě?“

„Vy opravdu věříte, že se to dovíte?“

„Ne, možná že ne.“

Rozhodně se zdá, že rusky mluvící lidé na Baltu nejsou jednotní. Někteří touží po sovětech, někteří z nich se adaptovali na novou realitu, jiní se cítí odtrženi od společnosti. A je pravdou, že rusky mluvící dostali nálepku záporného hrdiny v národních pohádkách Estonska, Lotyšska a Litvy.

Přesto jsou Rusové také oběťmi sovětského útlaku. Možná, že ne takovými oběťmi stejným způsobem jako Estonci, Lotyši a Litevci, ale více Rusů je oběťmi, než utlačovateli. A utlačovateli nebyli jen Rusové. Sovětská okupace trvala pět desetiletí. Postupně se stala téměř normálním stavem věcí a většina společnosti se adaptovala v systému, aby přežila. Baltané dělali jedno, Rusové druhé. Přesto v národních vyprávěních, která byla potřeba pro obrození národního státu, se nenašlo místo pro nějaké nuance. Státy bylo třeba vytvořit na základě národností a jazyků, které byly tak dlouho utlačované. Všichni, kteří se hlásili k ideji národa a jazyka, se stali hrdiny z pohádek.

Nikdo se nechce vidět jako záporný hrdina. Kdyby to měla být jediná role, která je nabídnutá Rusům, měla by se hledat jiná. Pro mnohé by byla nejpřístupnější stará sovětská pohádka.

Když Vladimír Putin získal v Rusku moc v době kolem roku 2000, přišel s

pohádkou o síle Ruska. V jeho verzi byla skutečnost rozpadu Sovětského svazu katastrofa a celá devadesátá léta byla omylem. Pokud je Putinovo Rusko pozůstatkem dobrého Sovětského svazu, možná není tedy divné, že mnoho potomků impéria na Baltu cítí ruskou identitu.

Rusky mluvící lidé na Baltu dlouho stáli před nesnadnou volbou: toužit po lepším Sovětském svazu, jako strážný Filipp v Lasnamäe – nebo přijmout fakt, že se stali cizinci, i když se zde narodili?

„Nejobtížnější je najít svou vlastní cestu. Nepřijímat roli záporného hrdiny, ani sovětskou pohádku, ale stát se rovnoprávným členem společnosti se svými vlastními názory a protože dosud chybí model, musí se stále hledat rovnováha mezi dvěma světy,“ řekla televizní zpravodajka Olga Dragiljova z Rigy.

Navzdory všem problémům se přesto zdá, že většina rusky mluvících na Baltu se ubírá třetí cestou. Mnoho jich sice stále sní o Sovětském svazu, ale jejich množství rapidně klesá v posledním desetiletí. V roce 2014 jen 4 lidé ze sto rusky mluvících říká, že silně cítí ruskou identitu.

A právě Rusko je velký problém. Agresivní činnost Ruska ve zdejším regionu způsobila vzrůstající pocit, že ruská menšina je ohrožením pro národní bezpečnost. Po událostech na Ukrajině již není možné ignorovat riziko ruské vojenské agrese v Evropě.

Jestliže vládcové Ruska rozhodnou použít vojenskou sílu na Baltu, při rozpuštění NATO, na odvrácení pozornosti od interních problémů nebo pro jakoukoliv záminku, následky by byly katastrofální ne jen na Baltu, ale potencionálně pro celý svět. Pravděpodobnost takového vývoje je naštěstí velmi malá – ale není nulová, jako říká majitel baru Andrejs Faišuševičs v Daugavpils.

V případě ruského vojenského vměšování alespoň část rusky mluvících obyvatel by se pravděpodobně přidala k agresorovi. Sotva je možné říci kolik lidí by to bylo. Vývoj na východní Ukrajině ukazuje, že i malý počet páté kolony by mohl stačit ovládnout majoritu společnosti terorem. A jestliže by se ukázalo, že ruská infiltrace může ovládnout jen jedno město v teritoriu baltských zemí v NATO, a země Baltu by zůstala bez odvetného opatření, pak důvěryhodnost NATO by byla vážně podkopána.

V současnosti je v zájmu stávajících vládců Ruska posilovat nedůvěru k rusky mluvícím lidem na Baltu. Většina Rusů se na Baltu relativně dobře ve společnosti integrovala, a když se nesetkávají s diskriminací nebo přímým útlakem, nezdá se, že by jakákoliv část heterogenní rusky mluvící skupiny by se mohla seskupit ke spolupráci s Kremlem. Proto by se asi Kreml radoval z rostoucí diskriminace rusky mluvících lidí na Baltu.

Naštěstí se zdá, že vývoj jde jiným směrem – roste počet lidí, kteří se identifikují se zemí, ve které žijí a ubývá těch, kteří touží po Sovětském svazu. Pokud by se Rusko rozhodlo náhle vmísit do hry své karty, můžeme doufat, že děti ve školce v Lasnamäe budou moci jednoho dne nastoupit do autobusu 68 směrem Estonsko a vystoupit na konečné stanici a necítit se cizincem ve své vlastní zemi.

Překlad dokončen červenec 2017-07-17
Jindřiška Drahotová drahotova@esperanto.cz